

Η φοίτηση στην Νομική Σχολή του Πανεπιστημίου Αθηνών
κατά τον Μεσοπόλεμο.
Το Πανεπιστήμιο Αθηνών και ο νεαρός Νικόλαος.

Παναγιώτης Γ. Κιμουρτζής
Επίκουρος Καθηγητής Εκπαιδευτικής Πολιτικής – Πανεπιστήμιο Αιγαίου
kimourtzis@rhodes.aegean.gr

Γιάννης Τσαρούχης
Σπουδή πορτρέτου του φοιτητή Α.Ε. με μπλε σακάκι, 1936.
Λαδί σε πανί, 56 X 36 εκ. – Συλλογή Δ.Ν.Π.

Δημοσιεύεται στον Κατάλογο της αναδρομικής έκθεσης του Γιάννη Τσαρούχη (Μουσείο Μπενάκη, 18 Δεκεμβρίου 2009 – 14 Μαρτίου 2010): *Γιάννης Τσαρούχης 1910-1989*, Μουσείο Μπενάκη, Αθήνα 2009, σ. 106.

Η φοίτηση στην Νομική Σχολή του Πανεπιστημίου Αθηνών
κατά τον Μεσοπόλεμο.
Το Πανεπιστήμιο Αθηνών και ο νεαρός Νικόλαος.

Περίληψη

Στην ιστορία των πανεπιστημίων ένα από τα πλέον πολύπλοκα ζητήματα είναι τα συστήματα φοίτησης και εξετάσεων. Το ίδιο φυσικά συμβαίνει και με το Πανεπιστήμιο Αθηνών. Εξετάσεις εισαγωγικές (αφότου καθιερώνονται στα μέσα της δεκαετίας του 1920), εξετάσεις ετήσιες, εξετάσεις πτυχιακές. Κι ακόμη, διαφοροποιημένοι τίτλοι σπουδών.

Είναι χρήσιμο και αναγκαίο για την ιστορία της εκπαιδευτικής πολιτικής να καταλάβουμε το φοιτητικό παρελθόν. Είναι καίριας σημασίας ζήτημα να βρούμε τις σημαντικές τομές στην πανεπιστημιακή φοίτηση και εξέταση. Για την ελληνική πανεπιστημιακή ιστορία ο μεσοπόλεμος και ιδίως τα έτη από τον πανεπιστημιακό νόμο του 1922 έως την δικτατορία του Ι.Μεταξά (1936) είναι καίριας σημασίας για τα ζητήματα φοίτησης.

Ωστε, στοχεύει κάποιος να περιγράψει την διαδικασία φοίτησης στο Πανεπιστήμιο Αθηνών κατά τον μεσοπόλεμο. Εύκολο πράγμα. Αξιοποιώντας την νομοθεσία και προσθέτοντας λίγα διευκρινιστικά σχόλια το έχει κατορθώσει. Το αποτέλεσμα θα είναι ένα κείμενο που μιλάει για μία θεσμική διαδικασία, στην οποία όμως οι άνθρωποι που παίρνουν μέρος έχουν ομοιομορφποιηθεί: είναι τα υποκείμενα του νόμου. Κι όμως δεν πρόκειται για ένα πρόσωπο, αλλά για πολλά και πολλαπλά πρόσωπα. Οι σκέψεις, οι πράξεις, τα συναισθήματα των πολλών και πολλαπλών αυτών προσώπων εξαφανίζονται διαμέσου μίας τέτοιας περιγραφής. Εξαφανίζονται εξάλλου και οι χώροι μέσα στους οποίους κινούνται τα πολλά και πολλαπλά όντα τα οποία μελετούμε. Οι εικόνες που δημιουργεί η μελέτη των νομοθετικών κειμένων μας υποβάλλει στην αίσθηση ότι ένα και μοναδικό ον κινείται διαρκώς μέσα σε έναν αποκλειστικώς χώρο, τον χώρο του θεσμού.

Με βάση λοιπόν τις σκέψεις αυτές προέκρινε ο Νικόλαος: ένας φοιτητής αναλυμένος και ανασυντεθειμένος σε πολλές άλλες φοιτητικές περιπτώσεις.

Λέξεις κλειδιά

Ιστοριογραφία και Λογοτεχνία, Πανεπιστημιακή φοίτηση, Εξετάσεις (εισαγωγικές, ετήσιες, πτυχιακές), Νομικές σπουδές, Επιστημονικές καριέρες και επιστημονική διαρροή (brain drain).

«Η επιστήμη είναι και λίγο παιχνίδι, ευτυχώς. Αλλά το παιχνίδι είναι σοβαρή υπόθεση· γι' αυτό, άλλωστε, έχει πάντοτε κανόνες· όπως ωραία εξηγούσε ο Huizinga στο παλαιό εκείνο βιβλίο του, με τον ωραίο επίσης τίτλο *Homo Ludens*».

Γιώργος Δερτιλής, *Παιδεία και Ιστορία*, Καστανιώτης, Αθήνα 1999, σ. 38.

[Για τον ιστορικό] «Έχουμε λοιπόν να κάνουμε μ' ένα επάγγελμα που το αντικείμενό του μετέχει και της επιστημονικής και της καλλιτεχνικής δημιουργίας. Γιατί η γραφή θέλει φαντασία. Αλλά μόνον όταν η φαντασία αυτή συνδεθεί γερά με την έρευνα, μπορεί να γίνει η ανασύσταση του ιστορικού φαινομένου κατά τρόπο που να εξασφαλίζει το επιστημονικό και πολιτικό ζητούμενο, δηλαδή την αυτογνωσία [...]. Η έρευνα είναι μια διανοητική περιπέτεια και μια χειροτεχνία. Χρειάζεται λοιπόν πάθος για να γευτείς την περιπέτεια και υπομονετική μαθήτευση στον αρχιτεχνίτη για να μάθεις τη χειροτεχνία. Με άλλα λόγια πρέπει να υπάρξει εκμάθηση της τεχνικής και αποδοχή της συγκεκριμένης ηθικής. Χωρίς αυτά πιστεύω πως δεν υπάρχει ιστορικός».

Ρένα Σταυρίδη-Πατριού, *Οι φόβοι ενός αιώνα*, Μεταίχμιο, Αθήνα 2008, σ. 83.

Αναγκαίες διευκρινήσεις

Μερικές διευκρινήσεις και κάποιες προειδοποιήσεις προς τον αναγνώστη του άρθρου είναι απαραίτητο να προταχθούν. Εάν αυτές μπορούσαν να διαχωριστούν ριζικά και ευκρινώς μεταξύ τους και να παρουσιασθούν κατά απόλυτη θεματολογική και επιχειρηματολογική αλληλουχία, θα συγκροτούσαν απαντήσεις ή μικρές τοποθετήσεις στα ακόλουθα ερωτήματα: από ποιες ερευνητικές απορίες ξεκίνησε το κείμενο; πώς, σταδιακά, από το “στεγνό” περιγραφικό υπόστρωμά του, προσπάθησε να περάσει σε ερμηνευτικά σχόλια, και εκεί διασταυρώθηκε με λογοτεχνικά έργα που είχαν για σκηνικό τους τον πανεπιστημιακό κόσμο και την φοιτητική ζωή; πώς, τελικώς, το κείμενο “εκτράπηκε” σε ένα μεικτό ιστοριογραφικό και λογοτεχνικό σχήμα; γιατί αυτή η κατάληξη, δεν εξέγειρε τον αυτοέλεγχο του συντάκτη του, ώστε είτε να το επαναφέρει στα ιστορικά συγκυρία του, είτε να το καταχωνιάσει; πώς, αντιθέτως, αποδόθηκε στην τολμηρή περιπέτεια να αναπτύξει σκέψεις - αποσπασματικές πάντως- για τις σχέσεις ιστοριογραφίας και λογοτεχνίας;

Οι απαντήσεις-τοποθετήσεις αυτές δεν μπορούν να διαχωριστούν κατά τα ερωτήματά τους. Είναι εύλογο, καθώς άλλες γεννήθηκαν στην αρχή, άλλες κατά την διάρκεια, άλλες μετά το τέλος του κειμένου· και άλλες εξακολούθησαν να ξεπηδούν μέσα από τις παρούσες επεξηγηματικές γραμμές, επιβεβαιώνοντας ότι το ατύπωτο κείμενο είναι μεταβλητό κείμενο. Επιβεβαιώνοντας επίσης, ότι η άφευκτη κριτική στην οποία υπόκειται ένα κείμενο, βρίσκει εντελώς υποψιασμένο τον ίδιο τον συντάκτη του, ο οποίος πρώτος πιστεύει ότι θα μπορούσε να βρεθεί ένας καλύτερος τρόπος για να ειπωθούν τα ίδια πράγματα, αλλά κουράστηκε πλέον να προσπαθεί.

Αποτέλεσμα: εφόσον οι απαντήσεις δεν μπορούν να οργανωθούν πλήρως, θα αναμειχθούν.

1. Στην ιστορία των πανεπιστημίων ένα από πλέον πολύπλοκα ζητήματα είναι τα συστήματα φοίτησης και εξετάσεων. Το ίδιο φυσικά συμβαίνει και με το Πανεπιστήμιο Αθηνών. Εξετάσεις ετήσιες («νιαύσιες» ή «τμηματικές» στην νομοθετική γλώσσα που τις εισάγει), εξετάσεις εισαγωγικές (αφότου καθιερώνονται στα μέσα της δεκαετίας του 1920), εξετάσεις πτυχιακές. Κι ακόμη, τίτλοι σπουδών και οι κάτοχοί τους: πτυχιούχος, τελειοδίδακτος, προλύτης και λύτης, διδάκτωρ. Στην

σύνθετη κατάσταση που αναδύεται μέσα από το νομοθετικό πλαίσιο, προστίθεται και η σύγχυση που προκαλούν οι πυκνά διαφοροποιούμενες ονομασίες που δίνονται στις εξεταστικές διαδικασίες και στους τίτλους που αυτές καταλήγουν. Όλα αυτά, επειδή ο νους έχει την ροπή να σκέφτεται αρχικώς με σημερινούς όρους, να προσπαθεί δηλαδή να διακρίνει στο πλαίσιο της πανεπιστημιακής φοίτησης, μαθήματα που “περνάει” ο φοιτητής κατ’ έτος, εξεταστικές περιόδους, μαθήματα επί πτυχίω ή σύστημα υπολογισμού του βαθμού πτυχίου, μεταπτυχιακή φοίτηση για την λήψη διδακτορικού τίτλου και τα συναφή.

Όμως τα πράγματα δεν ήσαν ανέκαθεν έτσι. Και ο εγγονός του διδάκτορος Νομικής κατά το ακαδημαϊκό έτος 1882-83, που βρήκε το σχετικό δίπλωμα του σεβαστού προγόνου του στο αποθηκάκι του πατρικού του, έκανε λάθος όταν καταρχάς θεώρησε ότι δεν στάθηκε άξιος της οικογενειακής παράδοσης: πτυχιούχος κι ο ίδιος της Νομικής Σχολής, αλλά του 1953, πίστεψε ότι ο διαπρεπής νομικός του παρελθόντος, του οποίου το ονοματεπώνυμο φέρει και ο ίδιος (οι αρρενογονίες έπαιξαν ασφαλώς ευνοϊκά τον ρόλο τους) έλαβε και άλλο πτυχίο, ανώτερο από το δικό του. Λάθος και αναστάτωση άδικη. Πτυχιούχος Νομικής ήταν και ο παππούς, αλλά υποβλήθηκε σε τελικές εξετάσεις που δεν τον κατέστησαν απλώς τελειοδίδακτο, αλλά διδάκτορα της Νομικής (διδακτορικές και απλές απολυτήριες –κατά πολύ απλούστερες από τις διδακτορικές– εξετάσεις, ήσαν οι δύο τύποι τελικών εξετάσεων –ήσαν και οι μόνες σε όλη την διάρκεια των σπουδών– που οδηγούσαν στην λήψη δύο τύπων πτυχίου: διδάκτορος και τελειοδιδάκτου).

Συμπέρασμα: είναι χρήσιμο και αναγκαίο για την ιστορία της εκπαιδευτικής πολιτικής να καταλάβουμε το φοιτητικό παρελθόν. Είναι καίριας σημασίας ζήτημα να βρούμε τις σημαντικές τομές στην πανεπιστημιακή φοίτηση και εξέταση. Για την ελληνική πανεπιστημιακή ιστορία ο μεσοπόλεμος –ιδίως τα έτη από τον πανεπιστημιακό νόμο του 1922 έως την δικτατορία του Ι.Μεταξά– είναι καίριας σημασίας για τα ζητήματα φοίτησης.

2. Το κείμενο ξεκίνησε με τον ακόλουθο τρόπο, παρόμοιο με τον τρόπο που επιλέγουμε τον ταξιδιωτικό μας προορισμό όταν η απόφαση είναι δύσκολη. Μόνο που αντί να θέσουμε το δάκτυλο-δείκτη πάνω στον γεωγραφικό χάρτη, το θέσαμε πάνω σε μία τυχαία σελίδα από τα Μητρώα Φοιτητών της Νομικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών. Έτσι επιλέχθηκε ο φοιτητής που θα μας απασχολήσει και ο οποίος σπουδάζει κατά τον μεσοπόλεμο. Η περίοδος επιλέχθηκε επειδή ένας τέτοιος φοιτητής: α. ξεκινούσε την φοίτησή του αφού προηγουμένως είχε δώσει εισαγωγικές εξετάσεις (καινούργια πρακτική, που αντικατέστησε την απλή εγγραφή με βάση το απολυτήριο γυμνασίου)· β. οι εισαγωγικές αυτές εξετάσεις δεν βασιζόνταν σε κλειστό αριθμό επιτυχόντων, αλλά έλεγχαν την επάρκεια για φοίτηση· γ. υπαγόταν στις πανεπιστημιακές νομοθετικές ρυθμίσεις του 1922· δ. έως την αποφοίτησή του όμως, η νομοθεσία που διείπε την φοίτηση και τις εξετάσεις του άλλαζε (πανεπιστημιακός νόμος του 1932). Ο φοιτητής αυτός για να ολοκληρώσει τις σπουδές του χρειαζόταν να περάσει τις ενιαύσιες (=ετήσιες προαγωγικές) εξετάσεις και στο τέλος των σπουδών του να εξετασθεί επί όλης της νομικής ύλης που είχε διδαχθεί, παρουσία του πλήρους σώματος των Καθηγητών της Νομικής Σχολής.

Ο φοιτητής που διαλέξαμε είχε βεβαίως και παρελθόν: καταγωγή, οικογένεια, γυμνασιακές σπουδές. Τα αναζητήσαμε και προσπαθήσαμε να τα ανασυστήσουμε. Όχι όλα και όχι πλήρως. Κάτι τέτοιο αφενός δεν το επιτρέπουν οι διατιθέμενες αρχειακές πηγές (για κανένα πρόσωπο του παρελθόντος, πόσο μάλλον για έναν φοιτητή που επιλέχθηκε με το δείκτη του χεριού). Και εξάλλου θα ήταν αδύνατον, όσο πολλές κι αν είναι οι αρχειακές μαρτυρίες γι’ αυτόν.

Πώς μπορούμε να συμπληρώσουμε τις σιωπές στην Ιστορία; Με «φαντασία πιθανή» διατείνεται ο Κ.Θ.Δημαράς. Γόνιμη πρακτική. Το κλίμα μιας εποχής μπορεί να ανασυσταθεί. Μπορούμε να κινήσουμε κατόπιν μέσα σε αυτό τα πρόσωπα. Καθένα ξεχωριστά και σταδιακά όλα μαζί, στις μεταξύ τους σχέσεις. Το ζήτημα δεν διαφέρει πολύ από την μέθοδο που ακολουθείται για την επίλυση ενός αστυνομικού προβλήματος. Το παράθεμα που ακολουθεί προέρχεται από μυθιστόρημα του Γιώργη Γιατρομανωλάκη, το οποίο έχει για θέμα του την δολοφονία των δύο καθηγητών του ΙΤΕ (Ίδρυμα Τεχνολογίας και Έρευνας του Πανεπιστημίου Κρήτης) Βασίλη Ξανθόπουλου και Στέφανου Πνευματικού από μεταπτυχιακό τους φοιτητή στις 27 Νοεμβρίου του

1990 μέσα σε αίθουσα του ιδρύματος. Αναφέρεται στις αστυνομικές έρευνες για τον εντοπισμό του φοιτητή-δράστη της δολοφονίας, που έχει διαφύγει και κρύβεται στα Κρητικά βουνά. Εντός του παραθέματος μιλάει ένας πρώην αστυνομικός διευθυντής, αλλά θα μπορούσε, κατά την γνώμη μου, να μιλάει και ένας ιστορικός:

«Για τον πρώην υπάλληλο της Δημόσιας Ασφάλειας έχω ήδη μιλήσει προσεκτικά και άλλα να προσθέσω δεν επιθυμώ.

Αυτός, αφού στην ψυχρή μέθοδο των διωκτικών Αρχών με εμπήσε και στα ανίερα χέρια μου έδωσε όλα της σημάσεως τα όργανα και της βαλλιστικής τα μυστικά μου απεκάλυψε, σταμάτησε μπροστά μου και “Πρώτα ο τόπος, μετά οι άνθρωποι”, με προέτρεψε. “Έρευνήσε πρώτα τον τόπο. Προσδιόρισε με ακρίβεια τις τρεις διαστάσεις τού χώρου, το μήκος, το πλάτος, το ύψος. Μετά ας έρθει η τέταρτη παράμετρος του χρόνου. Εκεί μέσα τοποθέτησε τους ανθρώπους. Ακίνητους και μετά να κινούνται. Πρόσθεσε κατόπιν ό,τι άλλο είναι απαραίτητο, τις αισθήσεις των σωμάτων που πυροβολούνται, τους επιθανάτιους σπασμούς, το φύσημα του αίματος από τις τραυθείσες αρτηρίες, τους ήχους, τις φωνές και τις οσμές”. Αυτά περίπου μου είπε και αποσύρθηκε πίσω από τις σκιές των άλλων».¹

Ώστε: η Λογοτεχνία ιστορεί. Μάλιστα, συνήθως προπορεύεται στην αφήγηση των γεγονότων, επειδή δεν αισθάνεται τους έντονους δισταγμούς της ιστοριογραφίας να ασχοληθεί με τα γεγονότα που εξελίσσονται ή που ανήκουν στο κοντινό παρελθόν. Η Ιστορία αφηγείται και συμπληρώνει τις σιωπές με «φαντασία πιθανή». Και, πάντως, όχι μόνον οι ιστορικοί, αλλά και οι λογοτέχνες έχουν γνώση των “συμπληρώσεων” που επιχειρούν οι ιστορικοί για εκείνα που δεν έχουν τις συγκεκριμένες, έχουν όμως τις παράπλευρες, πηγές για να επιχειρήσουν να τα αφηγηθούν και να τα ερμηνεύσουν: «Η Ιστορία εξάλλου εμπεριέχει τη φαντασία της», σημειώνει η Ρέα Γαλανάκη.

Το κείμενο για την πανεπιστημιακή φοίτηση κατά τον μεσοπόλεμο, προσπαθεί να αξιοποιήσει ένα βασικό ιστοριογραφικό εργαλείο: την ενσυναίσθηση (empathy). Προσπαθεί δηλαδή να προσδιορίσει τα πρόσωπα και να τα κινήσει στο χώρο, προβαίνοντας σε αλληπάλληλες αναπαραγωγές του ίδιου περιστατικού –ενίοτε, ακόμη και της ίδιας στιγμής. Οι αλληπάλληλες αυτές αναπαραγωγές είναι μία ατελέσφορη, πάντως εντατική, προσπάθεια να μπει κανείς στη θέση των προσώπων που συμμετέχουν. Όπως συμβαίνει τόσο στη λογοτεχνία, όσο και στον κινηματογράφο, τα πρόσωπα είναι πειραματικά «εγώ». Με την διαφορά ότι ο λογοτέχνης και ο σκηνοθέτης αυτά τα πειραματικά «εγώ» τα κάνει ότι θέλει. Ο ιστορικός δεν έχει αυτήν την ελευθερία. Τα κάνει ότι του υπαγορεύουν οι πηγές του και η προσπάθειά του να τις συμπληρώσει με φαντασία τόσο γόνιμη, όσο και πιθανή.

3. Η προσπάθεια της ιστορίας να αναχθεί σε status επιστήμης και στην συνέχεια να περιχαραινώνει το πεδίο της εις όφελος εκείνων που την θεραπεύουν, την οδήγησε αρχικώς στο να βασιζέται σε καταστατικές διακρίσεις, σε αντιθετικά δίπολα και σε φόρμες γραφής προδιαγεγραμμένες, που δεν άφηναν περιθώρια σε αφηγηματικές ιδιαιτερότητες. Όμως μετά την πολιτισμική (ή γλωσσική) στροφή των ιστορικών σπουδών, η ιστοριογραφία περνάει σε στάδιο επιστημολογικής (τόσο θεματολογικής, όσο και μεθοδολογικής) ρευστότητας. Στην φάση αυτήν τα κανονιστικά ιστορικά αφηγήματα αποδομούνται. Ανοίγεται μεγάλη συζήτηση για το πώς πρέπει να γράφεται η ιστορία. Σημαντικοί θεωρητικοί της ιστορίας και ιστορικοί (ενδεικτικώς: ο Hayden White και η εμβληματική διαπίστωσή του «οι ιστορίες δεν είναι λάθος ή σωστές. Είναι περισσότερο ή λιγότερο κατανοητές, συνεκτικές και πειστικές»², η Elizabeth Deeds Ermarth) θεωρούν ότι η ιστοριογραφία πρέπει να

¹ Γιώργης Γιατρομανωλάκης, *Ανωφελές Διήγημα*, Κέδρος, Αθήνα 1993, σ. 62-63.

² Αναλυτικότερα, ο Hayden White ισχυρίζεται για τον ιστορικό λόγο και τον τρόπο που ποιείται, ότι τα στοιχεία που αποτελούν τις ιστορικές αποδείξεις χρειάζεται να ενωθούν ευφάνταστα σε ένα σύνολο που να έχει μια συνεκτική μορφή, να είναι συμβατά με μια γλωσσολογική δομή και έτσι να υπάρξει μια αληθοφανής και πειστική ιστορία. Επομένως, ισχυρίζεται ότι και οι ιστορικοί μετατρέπουν τα ονομαζόμενα “πραγματικά” (“factual”) στοιχεία σε μυθιστοριογραφία και ότι αυτό είναι μία βασική όψη της δουλειάς τους. Με αφετηρία τις θέσεις αυτές προσθέτει και ο Αμερικανός καθηγητής λογοτεχνίας και μυθιστοριογράφος Edgar Lawrence Doctorow, ότι δεν υπάρχει μυθιστόρημα και μη-

υπερβεί τους καθιερωμένους τύπους της. Προτείνουν την απελευθέρωση της ιστοριογραφικής γραφής.³ Ορισμένοι πιο ρηξικέλευθοι δεν την προτείνουν απλώς. Την αντιμετωπίζουν ως αναγκαιότητα, προκειμένου η ιστορία να συγκρατήσει και να ανανεώσει το κοινωνικό ενδιαφέρον. Έτσι, προτρέπουν στην αξιοποίηση και χρήση κάθε αναπαραστατικής τεχνικής και κάθε εκφραστικού τρόπου με τα οποία μπορεί το παρελθόν να νοηματοδοτηθεί και να ιστοριοποιηθεί. Νέες υβριδικές μορφές ιστορικής γραφής είναι απαιτητές. Και, πάντως, είναι κατ' ελάχιστον απολύτως ανεκτές.⁴

Η Ιστορία ως μεταβίβαση εμπειρίας που βασιζέται στην αφήγηση

Edvard Munch, *History* (1917)

Επιζωγραφισμένη λιθογραφία. Λιθογραφικό κραγιόνι σε χαρτί

Δημοσιεύεται στον Κατάλογο της έκθεσης του Edvard Munch (Μουσείο Ηρακλειδών, 26 Νοεμβρίου 2010 – 27 Φεβρουαρίου 2011): *Edvard Munch. Πέρα από την κραυγή*, Μουσείο Ηρακλειδών, Αθήνα [2010].

μυθιστόρημα, υπάρχει μόνο αφήγηση. Η ιστορική και η λογοτεχνική αλήθεια, αποτελείται από την εσωτερική συνοχή και την αισθητική ποιότητα της αφήγησης. Αμφότεροι λοιπόν διατείνονται ότι έχουμε μια συγχώνευση των δύο “αληθειών”. Τις ανωτέρω θέσεις παρουσιάζει ο Beverley Southgate στο πρόσφατο έργο του *History meets Fiction*, Pearson Education Limited – Longman, United Kingdom 2009 (βλ. ιδίως το κεφάλαιο 2: History: fact or fiction?). Για την αμφισβήτηση της καταστατικής αντικειμενικότητας του ιστορικού λόγου, για την αποδοχή της κειμενικής διάστασης και της εγγενούς ιδεολογικής λειτουργίας του, για το ερμηνευτικό σχήμα του Hayden White, την μικρο-ιστορία και τον νέο ιστορισμό, βλ. Γιώργος Κόκκινος, *Από την Ιστορία στις ιστορίες. Προσεγγίσεις στην ιστορία της ιστοριογραφίας, την επιστημολογία και τη διδακτική της ιστορίας*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1998 (το 2^ο κεφάλαιο).

³ Hayden White, “Afterword. Manifesto Time”, στο: Keith Jenkins, Sue Morgan and Alun Munslow (eds), *Manifestos for History*, Routledge, London and New York 2007, p. 220-231 (ιδιαίτερα 231). Επίσης: Elizabeth Deeds Ermarth, “The Closed Space of Choice. A Manifesto on the Future of History”, στο: Keith Jenkins, Sue Morgan and Alun Munslow (eds), *Manifestos for History ... ό.π.*, p. 50-66.

⁴ Εξαιρετικές προσπάθειες αυτού του είδους συνιστούν τα βιβλία του βραβού καθηγητή λογοτεχνίας W.G. Sebald (1944-2001), που δεν επιδέχονται ταξινόμηση (αυτοβιογραφίες, μυθιστορήματα και ιστορικά χρονικά μαζί, ίσως ιστορικο-μυθιστορηματικά δοκίμια) όπως έχει γραφεί γι’ αυτά. Δύο ενδεικτικά: *Die Ausgewanderten* του 1992 (στα ελληνικά: *Οι ξεριζωμένοι. Τέσσερα εικονογραφημένα αφηγήματα*, μτφρ. Γιάννης Καλιφατίδης, Εκδόσεις Άγρα, Αθήνα 2006), *Austerlitz* του 2001 (στα ελληνικά: *Άουστερλιτς*, μτφρ. Ιωάννα Μεϊτάνη, Εκδόσεις Άγρα, Αθήνα 2006). Από την πρόσφατη παραγωγή αξίζει να επισημανθούν ακόμη τα ακόλουθα δύο: του Αμερικανού William T. Vollmann, *Europe central* του 2005 (Εθνικό βραβείο Λογοτεχνίας ΗΠΑ 2005) (στα ελληνικά: *Κεντρική Ευρώπη*, μτφρ. Αλέξης Καλοφωλιάς, Εκδόσεις Κέδρος, Αθήνα 2010) και του φλαμανδόφωνου Βέλγου Paul Verhaegen, *Omega minor* του 2004, που ακουμπάει και στο είδος του επιστημονικού και πανεπιστημιακού μυθιστορηματος (academic novel) (στα ελληνικά: *Omega minor*, μτφρ. Ινώ Βαν Ντάικ-Μπαλτά, Εκδόσεις Πόλις, Αθήνα 2011).

4. Η πολιτισμική στροφή των ιστορικών σπουδών συνέβαλε ώστε το ενδιαφέρον μας καθώς εξετάζουμε το παρελθόν να μετατοπιστεί: από την ιστορία του κράτους και του έθνους –και συνεπώς των κοινωνικών αρχηγειών– στην ιστορία των απλών ανθρώπων και στην παρατήρηση της εκδίπλωσης των κοινωνικών διεργασιών «εκ των κάτω». Στην μετατόπιση αυτήν συντέμνει το «κοινωνικό ζήτημα», το οποίο από τις αρχές του 20ού αιώνα γίνεται κυρίαρχο και οδηγεί στον σχηματισμό ιδεολογιών που βασίζονται στην κοινωνική ρήξη (σε αντίθεση με τις ιδεολογίες του 19^{ου} αιώνα που ήταν ιδεολογίες εθνικής ενότητας «και επομένως, υποτίθεται, και κοινωνικής τουλάχιστον στην επιφάνεια»⁵). Έτσι, οι κοινωνικές διεκδικήσεις για δημοκρατία «μαζική» –φαινόμενο εντεινόμενο από τις αρχές του 20^{ου} αιώνα και που εκτείνεται σε όλη την διάρκειά του– έδωσαν αντίστοιχη τροπή και στην ιστοριογραφία. “Αξίωσαν” από αυτήν να στραφεί από την ελίτ στις μάζες, από τις εξαιρετικές και εξέχουσες περιπτώσεις στους κοινωνικούς μέσους όρους (χωρίς να αμελούνται και οι ελάχιστες, οι ειδικότερες περιπτώσεις).

Από τις τελευταίες δεκαετίες λοιπόν του 20^{ου} αιώνα, η ιστοριογραφία πολλαπλασιάζει τα ερωτήματά της προς το παρελθόν. Θέτει και άλλα, νέα. Και, φυσικά, διαμορφώνει πολλαπλάσιες αφηγήσεις, συγκροτεί πολλαπλάσιες ερμηνείες, παίρνει πολλαπλάσιες απαντήσεις. Η προσέγγιση του παρελθόντος αναμεσολαβείται μέσα από τις νέες αυτές ιστοριογραφικές ανάγκες και συνθήκες διεξαγωγής της ιστορικής έρευνας. Οι παραδοσιακές απεικονίσεις του παρελθόντος δεν χάνουν βεβαίως την αναπαραστατική τους αξία, ικανότητα και δύναμη. Όμως αυτή περιορίζεται. Στο πλαίσιο της νέας τροπής της ιστοριογραφίας «φιλοτεχνούμε συνεχώς διαφορετικές εικόνες του παρελθόντος. Αυτές οι εικόνες ενοφθαλμίζονται στο πολιτισμικό πλαίσιο και το αλλάζουν. Κι εκείνο με τη σειρά του αναπροσαρμόζει τον ρόλο της ιστορίας στο εσωτερικό του».⁶ Άλλωστε «επιστημονικοί χώροι που δεν συζητούν συνεχώς για τη μέθοδό τους νεκρώνονται. Επομένως, η ανανέωση προέρχεται από την ανα-ενοιολόγηση της ιστορίας και τη δημιουργία νέων εννοιών ή από τη συμμετοχή σε νέα θεωρητικά πλαίσια που δημιουργούν όμοιοι χώροι, όπως π.χ. η κοινωνική ανθρωπολογία, η λογοτεχνική θεωρία, οι σπουδές φύλου και η πληροφορική».⁷

5. Στοχεύει κάποιος να περιγράψει την διαδικασία φοίτησης στο Πανεπιστήμιο Αθηνών κατά τον μεσοπόλεμο. Εύκολο πράγμα. Αξιοποιώντας την νομοθεσία και προσθέτοντας λίγα διευκρινιστικά σχόλια το έχει κατορθώσει. Το αποτέλεσμα θα είναι ένα κείμενο που μιλάει για μία θεσμική διαδικασία, στην οποία όμως οι άνθρωποι που παίρνουν μέρος έχουν ομοιομορφποιηθεί: είναι τα υποκείμενα του νόμου. Κι όμως δεν πρόκειται για ένα πρόσωπο, αλλά για πολλά και πολλαπλά πρόσωπα. Οι σκέψεις, οι πράξεις, τα συναισθήματα των πολλών και πολλαπλών αυτών προσώπων εξαφανίζονται διαμέσου μίας τέτοιας περιγραφής. Εξαφανίζονται εξάλλου και οι χώροι μέσα στους οποίους κινούνται τα πολλά και πολλαπλά όντα τα οποία μελετούμε. Οι εικόνες που δημιουργεί η μελέτη των νομοθετικών κειμένων μας υποβάλλει στην αίσθηση ότι ένα και μοναδικό ον κινείται διαρκώς μέσα σε έναν αποκλειστικώς χώρο, τον χώρο του θεσμού. Ακόμη όμως και το πώς είναι δομημένος αυτός ο χώρος δεν μας αφήνονται περιθώρια να το σκεφτούμε.

Σκέψεις όπως αυτές θα μπορούσαν να προστεθούν κι άλλες, πολλές. Και να μας δείξουν ότι όταν θέλουμε να καταλάβουμε μία εποχή πρέπει να προσπαθήσουμε πολύ για να μπούμε στο κλίμα της. Αυτή η προσπάθεια κατατρώγει τον άνθρωπο που θέλει να γράψει για το παρελθόν (και όπως είναι γνωστό, το μέγιστο μέρος αυτών που γράφουμε, στο παρελθόν αναφέρονται. Είτε πρόκειται για μία στιγμή πριν, είτε πρόκειται για ένα άλλο διάστημα που παρήλθε).

Στο ένα άκρο λοιπόν της ιστοριογραφικής προσπάθειας βρίσκεται η τάση να εξετάζεται η θεσμική διάσταση των πραγμάτων αποκλειστικώς. Στο άλλο άκρο βρίσκεται η φιλοδοξία να θέλει κανείς να μιλήσει για όλα τα πρόσωπα που παίρνουν μέρος στις κοινωνικές διαδικασίες και για όλες τις παραμέτρους της σκέψης και της πράξης τους. Η φιλοδοξία αυτή όμως δεν είναι εύκολο να

⁵ Γιώργος Δερτιλής, «Η ιστοριογραφία του νεότερου ελληνισμού σήμερα», *Σύγχρονα Θέματα*, τχ. 35-36-37 (Δεκέμβριος 1988 - Αφιέρωμα στα «Σύγχρονα ρεύματα στην ιστοριογραφία του νέου ελληνισμού»), σ. 84-85.

⁶ Αντώνης Λιάκος, *Πώς το παρελθόν γίνεται ιστορία*, Εκδόσεις Πόλις, Αθήνα 2007, σ. 171-173.

⁷ Αντώνης Λιάκος, *Πώς το παρελθόν γίνεται ιστορία*, Εκδόσεις Πόλις, Αθήνα 2007, σ. 173-174.

ικανοποιηθεί.⁸ Απομένει να προσπαθεί κανείς να πει όσα μπορεί περισσότερο και, ιδίως, τα σημαντικότερα. Έτσι και με την φοίτηση στο πανεπιστήμιο κατά τον μεσοπόλεμο, που είναι το κύριο θέμα αυτού του κειμένου. Είναι χρήσιμο να προσπαθήσουμε να καταλάβουμε τα όντα που υποβάλλονται στις εξετάσεις αυτές, που τις υφίστανται, που τις διεκπεραιώνουν, που συνδέουν με αυτές συγκεκριμένα τους όνειρα και επιδιώξεις. Όμως θα ήταν αδύνατον να αναδειχθούν όλες οι ιδιαίτερες πτυχές τους. Θα ήταν επίσης αδύνατον να αναδειχθούν έστω και πολλές από αυτές.⁹ Έτσι οι φιλοδοξίες υποχωρούν. Μήπως να εξετασθεί τότε μία μόνον συγκεκριμένη περίπτωση, ένας προεπιλεγμένος φοιτητής; Μήπως το εγχείρημα να καταλάβει κανείς τον ένα φοιτητή (ατελώς κι αυτόν, αυτό είναι σίγουρο¹⁰) είναι καλή αφετηρία για να σκεφθεί και για τους υπόλοιπους; Τις σκέψεις για όλους τους φοιτητές δεν μπορεί να τις δώσει κανείς παράλληλα. Θα κατέληγε σε μία περικοκλάδα σκέψεων, που θα αποτυπωνόταν και στον λόγο. Ανώφελη διαδικασία. Για προσωπική αποκλειστικά ευχαρίστηση και χρήση.

Έτσι προέκυψε ο Νικόλαος: ένας φοιτητής αναλυμένος και ανασυντεθειμένος σε πολλές άλλες φοιτητικές περιπτώσεις.¹¹

6. Και γιατί όλα πρέπει να τα πούμε με ύφος στομφώδες και περίπλοκη επιστημονική ορολογία; Καλό εγχείρημα θα αποτελούσε να τα πούμε συμπυκνωμένα, περιεκτικά, ανοικτά σε πρόσθετες θεωρήσεις (ακόμη και αναθεωρήσεις) και εντέλει «ευχάριστα». Γιατί άραγε να εξακολουθεί να κυριαρχεί η πίστη ότι η επιστήμη είναι μία επίμοχθη διαδικασία από την οποία οφείλουμε να δείχνουμε πόσο συνοφρωμένοι βγαίνουμε εκάστοτε;¹² Για να μας θαυμάσει ο αναγνώστης μας ασφαλώς. Αλλά αυτό είναι υστερόβουλο. Ακόμα όμως και αν παραμένουμε αθεράπευτα υστερόβουλοι, δεν αποκλείεται να επιτύχουμε τον στόχο μας: να μας θαυμάσει εντέλει ο αναγνώστης μας. Όμως να μας θαυμάσει για το γεγονός ότι απολαύσαμε αυτό που κάναμε. Να μας θαυμάσει επειδή καταφέραμε να φτιάξουμε έναν σύνδεσμο μεταξύ επιστήμης και απόλαυσης. Επειδή τελικά η χαρούμενη γνώση είναι κάτι που αφορά τόσο αυτόν που την κατασκευάζει, όσο και αυτόν που γίνεται ο αποδέκτης της.

Τις σκέψεις αυτές μου τις κινητοποιήσαν πολλά, διαφορετικά κείμενα. Ιδίως οι εισαγωγές σε κείμενα που προσπαθούν να “εκλαϊκεύσουν” επιστημονικές γνώσεις. Κείμενα γραμμένα από επιστήμονες που αναγνωρίστηκαν στην επιστημονική τους περιοχή –αλλά και στην επιστημονική

⁸ Παρότι αυτή η φιλοδοξία ισοδυναμεί με την αναζήτηση του ιερού graal για τις κοινωνικές επιστήμες. Και παρότι κάθε έρευνα στις κοινωνικές επιστήμες εκκινεί από αυτήν ακριβώς την μεγάλη ουτοπία, όπως σημειώνει και ο Pierre Bourdieu: «Το δίχως άλλο, αυτή ακριβώς η επιθυμία, για την οποία μιλά ο Φλωμπέρ, να «ζήσει κανείς όλες τις ζωές» και να αρπάξει κάθε ευκαιρία, για να μπει στην περιπέτεια που πάντα συνιστά η ανακάλυψη καινούργιων κόσμων (ή απλώς ο ενθουσιασμός του να ξεκινά μια καινούργια έρευνα) είναι εκείνη που με οδήγησε, μαζί με την άρνηση του επιστημονικού ορισμού της κοινωνιολογίας, να ενδιαφερθώ για τους πιο ποικίλους και διαφορετικούς κοινωνικούς κόσμους». Pierre Bourdieu, *Σχεδιάγραμμα για μια αυτοανάλυση*, μτφρ: Έφη Γιαννοπούλου, Πατάκης, Αθήνα 2007, σ. 96-97. [*Esquisse pour une auto-analyse*, Editions Raisons d'agir, Paris 2004].

⁹ «Και σκέφτομαι: αυτό ακριβώς δεν είναι η ιστορία της ζωής κάποιου, η *βιογραφία*; Μια τεχνητή λογική που επιβάλλουμε σε μια “χωρίς συνοχή διαδοχή εικόνων”». Μίλαν Κούντερα, *Συνάντηση*, μτφρ. Γιάννης Η. Χάρης, Εστία, Αθήνα 2010, σ. 50.

¹⁰ «Πάντοτε αγνοούμε κάτι για τον άλλον / Όσο καλά κι αν τον γνωρίζουμε / Κι ίσως αυτό το κάτι να’ ναι πολύ σημαντικό. / Σίγουρος όταν είσαι πως τον άλλον νιώθεις, / Τότε είναι πιθανό πως τον κρίνεις λαθεμένα» (από το *The Confidential Clerk* του Sir Claude Mulholland, όπως αναφέρεται στο: Alan Shelston, *Βιογραφία*, Ερμής: Σειρά «Η Γλώσσα της Κριτικής», Αθήνα 1982, σ. 30).

¹¹ «Το πρόβλημα της συναρμολόγησης των διαφόρων εκδηλώσεων της ανθρώπινης σκέψης και δράσης μιας συγκεκριμένης περιόδου δεν είναι ούτε κάτι καινούριο ούτε κάτι που δεν έχει διαπιστωθεί. [...] Αλλ’ όσο ευρύτερο είναι το φάσμα των ανθρώπινων δραστηριοτήτων για τις οποίες θεωρείται ότι είναι αποδεκτό και νόμιμο να ενδιαφέρονται τον ιστορικό, κι όσο πιο συνειδητή γίνεται η ανάγκη να συνδεθούν αυτές οι δραστηριότητες μεταξύ τους μ’ ένα συστηματικό τρόπο, τόσο μεγαλύτερη είναι και η δυσκολία να επιτευχθεί μια σύνθεση». Eric Hobsbawm, *Για την ιστορία*, μτφρ. Παρασκευάς Ματάλας, Θεμέλιο, Αθήνα 1998, σ. 232. Παραπέμπω και σε ένα ανάλογο μεθοδολογίας άρθρο: Anita Sinner, “Sewing Seams of Stories: Becoming a Teacher during the First World War”, *History of Education - Journal of the History of Education Society* 35 (2006): 369-404.

¹² «Δε φαίνεται να υπάρχει σοβαρός λόγος να γίνεται ένα ενδιαφέρον θέμα βαρετό στο όνομα της επιστήμης ούτε κι η πιο αυστηρή ακρίβεια να είναι δυνατή μόνο αν αφαιρεθεί κάθε παλμός ζωής από ένα ζωντανό θέμα». George D. Painter, *Marcel Proust. Μία βιογραφία*, Χατζηνικολής, Αθήνα 1990, σ. 13.

τους εξειδίκευση— και θέλησαν να γράψουν «ευχάριστα». Που τροφοδότησαν με το έργο τους σειρές χαρούμενης γνώσης («εκλαιϊευτική», όπως αρχικώς —ανεπιτυχώς— ονομάστηκε). Όμως ιδίως οι παρατηρήσεις μου αυτές εκκινούν από μία τοποθέτηση της Άννας Φραγκουδάκη για την γλώσσα της πανεπιστημιακής διδασκαλίας. Καλείται, το 1994, να τοποθετηθεί στα περίπλοκα προβλήματα που εμφανίζει το ελληνικό πανεπιστήμιο και ως βασικό μεταξύ αυτών κατατάσσει και το πρόβλημα της σκοτεινής και απόκρυφης γλώσσας που συχνά χρησιμοποιείται στην πανεπιστημιακή διδασκαλία, αλλά και στην πανεπιστημιακή γραφή. Σημειώνει:

«Ένα τελευταίο πρόβλημα των παρεχόμενων πανεπιστημιακών γνώσεων πηγάζει από την επαγγελματική ιδεολογία των πανεπιστημιακών, σε συνδυασμό με την απουσία μεταπτυχιακών και τη σχεδόν ανύπαρκτη έρευνα στα πανεπιστήμια, τουλάχιστον στις θεωρητικές επιστήμες.

Η επαγγελματική ιδεολογία της νοητικής ανωτερότητας, που συχνά αναγνωρίζει στον εαυτό της η ομάδα των επαγγελματιών διανοουμένων, καλλιεργεί την πρόθεση προβολής αυτής της ανωτερότητας με τη γραπτή κυρίως χρήση ενός επιστημονικού ιδιώματος ιδιαίτερα δυσνόητου. Οι αναμφισβήτητα μεγάλες απώλειες στην αποτελεσματικότητα της πανεπιστημιακής διδασκαλίας, εξαιτίας της απόκρυφης γλώσσας αρκικά μεγάλου αριθμού πανεπιστημιακών, δεν φαίνεται να απασχολούν την πανεπιστημιακή κοινότητα. Αυτό θα πρέπει να οφείλεται όχι σε αδιαφορία για το αποτέλεσμα του διδακτικού έργου αλλά σε μια ιδεολογική και πολύ παραδοσιακή αντίληψη άλλων εποχών που θεωρούσε τη διδασκαλία «μυσταγωγία», συνάντηση εκλεκτών πνευμάτων σε ένα επίπεδο άφθαστο για τα «μέτρια πνεύματα». Σήμερα, όμως, γνωρίζουμε από πολλές επιστήμες ότι η ειδικευμένη γνώση δεν είναι άθλος διανοητικός και προσιτός σε ολίγους εκλεκτούς».¹³

7. Ιστορία και μυθιστοριογραφία. Η σχέση ιστορίας και μυθιστορήματος ήταν πάντα στενή, αλλά ήταν και προβληματική. Τα σημεία τομής, τα σημεία επαφής και τα σημεία που ανήκαν αποκλειστικά σε καθεμία από τις δύο επικράτειες λόγου, του ιστορικού και του λογοτεχνικού, παρέμεναν απροσδιόριστα στο βάθος των αιώνων. Πρόκειται για ζητήματα που διατηρούνταν άλυτα ακόμη και τον 18^ο- 19^ο αιώνα. Και τα οποία λύθηκαν αρκικά βίαια και τεχνητά κατά την προσπάθεια της ιστορίας να αναχθεί σε status επιστήμης, κατά τον 19^ο αιώνα. Είναι η εποχή που οι ιστορικοί επιχειρούν την «επαγγελματοποίηση» του αντικείμενου τους, καθώς δίνουν έμφαση στις επιστημονικές αξίες του ορθολογισμού, του εμπειρισμού, της αντικειμενικότητας και της αμεροληψίας.

Είναι αλήθεια ότι οι μυθιστοριογράφοι δεν ενδιαφέρθηκαν ποτέ έντονα να καταπιαστούν με το ζήτημα της σχέσης ιστορίας-μυθιστοριογραφίας. Η ελευθερία της γραφής, καταστατικό στοιχείο για την μυθιστορηματική γραφή, παρείχε στους λογοτέχνες την δυνατότητα να κρατούν αποστάσεις από το πρόβλημα.¹⁴ Και να κινητοποιούνται στην κατασκευή απαντήσεων, κυρίως όταν οι ιστορικοί τους καλούσαν να πάρουν θέση. Αντιθέτως, οι ιστορικοί είχαν συχνά κύριο μέλημά τους να κρατάνε μία απόσταση από την μυθιστοριογραφία. Και αυτό παρατηρείται ήδη από την αρχαιότητα. Ο σοφιστής και δεινός αναλυτής των ανθρώπινων αδυναμιών Λουκιανός ο Σαμοσατεύς, το 2^ο αι. μ.Χ., μας λέει ότι «η ιστορία δεν μπορεί ούτε για μια στιγμή να ανεχθεί οποιασδήποτε μορφής ψέμα». Η τάση των ιστορικών να δημιουργήσουν διαχωριστικά όρια ενισχύθηκε κατά πολύ τον 19^ο, επειδή οι

¹³ Άννα Φραγκουδάκη, «Δομικοί και Λειτουργικοί Μετασχηματισμοί στα Πανεπιστημιακά Προγράμματα Σπουδών Μ.Ε.», *Σύγχρονα Θέματα*, τχ. 50-51 (Ιαν.-Ιούνιος 1994), σ. 147-148. Για την σύγκριση επιστημονικής και λογοτεχνικής συγγραφής, με έμφαση στα ζητήματα σαφήνειας και λιτότητας και στο πρόβλημα του στόμφου, βλ. Γιώργος Δερτιλής, *Ειρωνεία και σάτιρα. Δύο δοκίμια και επτά δείγματα*, Καστανιώτης, Αθήνα 1998.

¹⁴ Αυτό δεν σημαίνει, ούτε ότι δεν παίρνουν μερικές φορές θέση, ούτε ότι οι θέσεις τους είναι συγκλίνουσες. Ενδεικτικώς αναφέρω εδώ μία πρόσφατη θέση, που διατύπωσε ο Ορχάν Παμούκ. Ο Παμούκ αντιτίθεται στην άποψη ότι οι μυθιστορηματικοί ήρωες θα μπορούσαν να υπάρξουν ως αληθινά πρόσωπα. Όπως γράφει στο βιβλίο του *The Naïve and the Sentimental Novelist* (2010, στα ελληνικά: *Ο αφελής και ο συναισθηματικός μυθιστοριογράφος*), δεν υπάρχουν άνθρωποι με τα χαρακτηριστικά των ηρώων των μυθιστορημάτων, ειδικά εκείνων του 19^{ου} και του 20^{ου} αιώνα. [...] Για τον ίδιο, το μυθιστόρημα ασκεί επιρροή επάνω μας επειδή κάνει επίκληση στην οπτική νοημοσύνη μας, στην ικανότητά μας να βλέπουμε πράγματα με τα μάτια του μυαλού μας και να μετατρέπουμε τις λέξεις σε εικόνες.

ιστορικοί θέλησαν να καταταγούν ξεκάθαρα και αμετάκλητα στην κατηγορία των «επιστημόνων».¹⁵ Όπως οι φυσικοί ερευνούσαν την αλήθεια για τη φύση, οι ιστορικοί έκαναν το ίδιο για την κοινωνία και το παρελθόν της. Και στις δυο περιπτώσεις πρωτόστεροι μύθοι έπρεπε να αντικατασταθούν από γεγονότα.

Η προσπάθεια της Ιστορίας να αποκοπεί και να διακριθεί από την Λογοτεχνία, κατά τους δύο τελευταίους αιώνες, έγινε σχεδόν αγωνιώδης. Η Ιστοριογραφία, με «γλώσσα επιστημονική», «ύφος υψηλό» και «μορφή αυστηρή», συντάχθηκε με τον θετικισμό, τάχθηκε στην αντικειμενική παρουσίαση των «πραγματικών γεγονότων» και αξίωσε σύνδεση προνομιακή με την «γνωστική ωφέλεια». Για να διασαφηνίσει την επικράτειά της, η Ιστορία ταύτισε την Λογοτεχνία με τον υποκειμενισμό και της απένειμε το ιστορικά άχρηστο δικαίωμα να χρησιμοποιεί την φαντασία και την «λογοτεχνική γλώσσα», να εκφράζεται σε κάθε ύφος, να παρουσιάζεται με κάθε μορφή και να επιδιώκει το μονοπώλιο στην «αισθητική απόλαυση» διαμέσου του λόγου. Ωστόσο, γλώσσα και ύφος πάντοτε παρέμβαιναν στην σχέση τους. Και δεν έπαψαν ποτέ να δημιουργούν συνοριακά επεισόδια ανάμεσα στις δύο επικράτειες. Από την δεκαετία του 1960 (βοήθησε και ο μεταμοντερνισμός με την αποδοχή της «γλωσσικής στροφής») οι ιστοριογραφικές και οι λογοτεχνικές αφηγήσεις έχουν αρχίσει να αλληλο-εξετάζονται και πάλι (υπό το πρίσμα της σχέσης των όρων πραγματικότητα vs μυθοπλασία).¹⁶ Κατά την τελευταία δεκαετία του 20ού αι. και μετά την «αφηγηματική στρόφη», το *storytelling* –δηλαδή «η τέχνη να διηγούμαστε ιστορίες»– εξαπλώθηκε σε όλα τα πεδία ανθρώπινης δράσης και περιέπλεξε ακόμη περισσότερο την σχέση έλξης-άπωσης ανάμεσα στην Ιστορία και την Λογοτεχνία.¹⁷

Σήμερα, το *storytelling* «επιστρατεύει μεθόδους αφήγησης άκρως διαφορετικές, από την προφορική αφήγηση, όπως την χρησιμοποιούσαν οι μάγοι της Αφρικής ή οι παραμυθάδες, ως το *digital storytelling*, που εφαρμόζει την εικονική κατάδυση σε πολυαισθητηριακά και έντονα σεναριοποιημένα περιβάλλοντα».¹⁸ Ιστορικοί δοκιμάζουν τα όρια του πεδίου τους με οπτικές, μορφές και θέματα μέχρι πρότινος αποκλειστικά λογοτεχνικά. Λογοτέχνες, «κατόπιν έρευνας», συνυφαίνουν «γεγονότα» ή/και «μεγάλα πρόσωπα» της Ιστορίας στην πλοκή των Ιστορικών Μυθιστορημάτων.

Και έτσι παράγεται το κρίσιμο ερώτημα: *η Λογοτεχνία ιστορεί· η Ιστορία λογοτεχνεί;*

¹⁵ Δεν έχουν λείψει βεβαίως και οι περιπτώσεις μεταστροφής άποψης. Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι ο John Stuart Mill. Στην *Αυτοβιογραφία* του (1873) από υπέρμαχος της «ορθόδοξης ιστοριογραφίας» και απορριπτικός οποιαδήποτε εμπλοκής του συναισθήματος σε αυτήν, μεταστρέφει την άποψή του ύστερα από την γνωριμία με την ποίηση του Wordsworth. Έκτοτε παραδέχεται ότι το συναίσθημα και το θαύμα δεν είναι ασυμβίβαστα με την «επιστημονική» προσέγγιση. Και αποκτά την φιλοδοξία να οδηγηθεί σε μια σύνθεση μεταξύ επιστήμης και ποίησης, ορθολογισμού και συναισθήματος, κάτι το οποίο δεν είχε αντίκτυπο μόνο στην δική του ψυχολογία, αλλά γενικά άνοιξε μία έντονη συζήτηση εντός της ακαδημαϊκής ιστορίας. Μία συζήτηση έντονη ανάμεσα σε υποστηρικτές του «διαφωτιστικού ορθολογισμού» (Enlightenment rationalism) και της «ρομαντικής φαντασίας» (Romantic imagination) αν θέλουμε να δούμε τα πράγματα πολύ σχηματικά και απλουστευμένα, και η οποία αναζωπυρώνεται κάθε τόσο κατά τον 19ο και τον 20ο αιώνα. Βλ. Beverley Southgate, *History meets Fiction*, Pearson Education Limited – Longman, United Kingdom 2009, p. 66-70.

¹⁶ Βλ. Έφη Γαζή, «Αφηγηματικότητα, Κειμενικότητα και Ιστοριογραφία», στο: Απόστολος Λαμπρόπουλος & Αντώνης Μπαλασόπουλος (επιμ.), *Χώρες της Θεωρίας. Ιστορία και Γεωγραφία των Κριτικών Αφηγημάτων*, Μεταίχμιο, Αθήνα 2010, σ. 273-296. Επίσης, Αφροδίτη Αθανασοπούλου, «Ιστορία και Λογοτεχνία στο σχολείο. Μια διεπιστημονική πρόταση διδασκαλίας για την κριτική αγωγή των μαθητών στον σύγχρονο πολιτισμό», στο: Κώστας Αγγελάκος – Γιώργος Κόκκινος (επιμ.), *Η διαθεματικότητα στο σύγχρονο σχολείο και η διδασκαλία της Ιστορίας με τη χρήση πηγών - Πρακτικά Επιστημονικού Σεμιναρίου*, Μεταίχμιο, Αθήνα 2004, σ. 101-131.

¹⁷ Χαρακτηριστική η άποψη του Bourdieu: «Δεν συμμετείχα εξάλλου στους σημειολογικολογοτεχνικούς ενθουσιασμούς που γνώριζαν τρελή επιτυχία κάποια εποχή στο πανεπιστημιακό πεδίο και από την πλευρά του *Tel Quel* και δεν ήμουν λιγότερο καλοπροαίρετος απέναντι σε εκείνους που, αθροίζοντας το κύρος της φιλοσοφίας, ντισεϊκής ή χαϊντεγκεριανής, και της λογοτεχνίας, με τις απαραίτητες αναφορές στον Αρτό, τον Μπατάιγ ή τον Μπλανσό (χωρίς να μιλήσουμε για τον Σαντ, που ήταν υποχρεωτικό θέμα ανάλυσης για κάθε διανοούμενο), κατάφεραν εντέλει να θολώσουν τα σύνορα μεταξύ της φιλοσοφίας (ή της επιστήμης) και της λογοτεχνίας». Pierre Bourdieu, *Σχεδιάγραμμα για μια αυτοανάλυση*, μτφρ. Έφη Γιαννοπούλου, Πατάκης, Αθήνα 2007, 112-113 [*Esquisse pour une auto-analyse*, Editions Raisons d'agir, Paris 2004].

¹⁸ Christian Salmon, *Storytelling, η μηχανή που κατασκευάζει ιστορίες και χειραγωγεί τα πνεύματα*, επιμ. Σουλβί Ρηγοπούλου, μτφρ. Γιάννης Καυιάς, Πολύτροπον, Αθήνα 2008, σ. 13.

8. Το μέλλον της σχέσης Ιστορίας-Λογοτεχνίας είναι άδηλο. Προς το παρόν όμως, φαίνεται πως τα δύο πεδία, έχοντας επιχειρήσει εντατικά να σύρουν τις συνοριακές τους γραμμές και έχοντας αποτύχει, φαίνεται ωσάν να συμβιβάζονται στην προοπτική της συνεκμετάλλευσης ενός –ίσως μικρού, αλλά γόνιμου– κοινού εδάφους. Η ομοιότητα της μικρο-ιστορίας με το (σύγχρονο) ιστορικό μυθιστόρημα και το story-telling, εγείρει φόβους εντός του ιστοριογραφικού πεδίου για μία «εκ των έσω πολυδιάσπαση» της Ιστορίας, χωρίς, ωστόσο, να λείπει η προσδοκία για την επίτευξη της «Μεγάλης Αφήγησης».

Ας καταλήξουμε λοιπόν με δύο παραθέματα, που δείχνουν από διαφορετικές οπτικές γωνίες –της θεωρίας της λογοτεχνίας και της ιστοριογραφίας– την ύπαρξη του γόνιμου κοινού εδάφους που προαναφέραμε.

Σημειώνει ο Terry Eagleton:

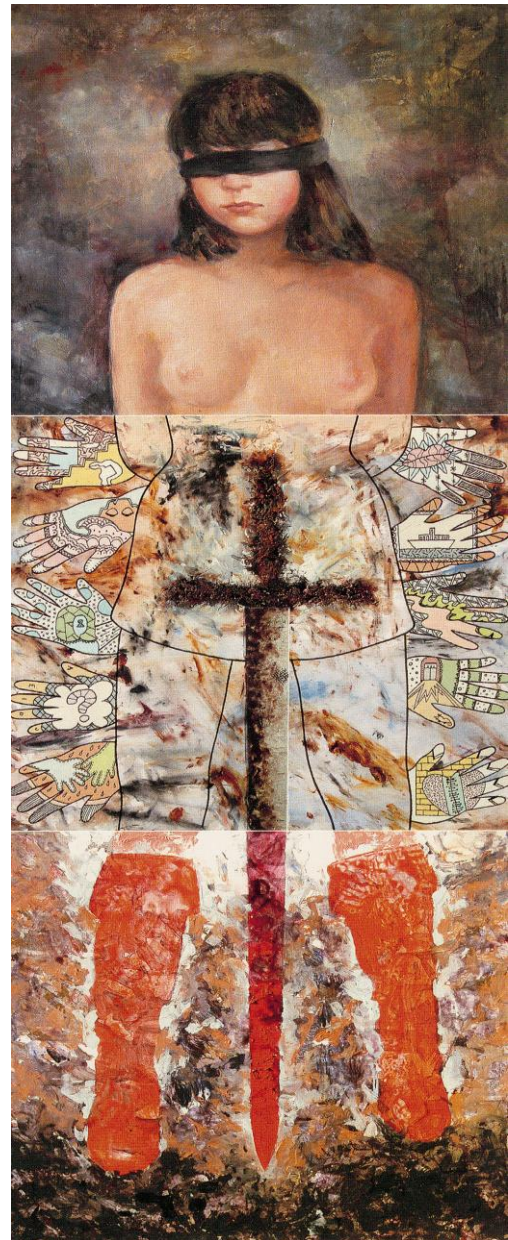
«Μερικά κείμενα γεννιούνται λογοτεχνικά, μερικά αποκτούν λογοτεχνικότητα, και σε μερικά τους τη “φορτώνουν”. Από αυτή την άποψη, η ανατροφή μπορεί να βαρύνει πολύ περισσότερο από την καταγωγή. Αυτό που έχει σημασία μπορεί να μην είναι η αρχική προέλευση, αλλά το πώς σε μεταχειρίζονται οι άνθρωποι. Αν αποφασίσουν ότι τα έργα σου είναι λογοτεχνικά, τότε φαίνεται ότι είναι λογοτεχνικά, άσχετα από το τι πίστευες εσύ».¹⁹

Σημειώνει και ο Eric Hobsbawm:

«[για την άνοδο της “κοινωνικής ιστορίας”, αυτής της άμορφης έννοιας που περιλαμβάνει τα πάντα, από τις αλλαγές στην εμφάνιση των ανθρώπων μέχρι τα σύμβολα και τις τελετουργίες, και, πάνω απ’ όλα, τις ζωές όλων των ανθρώπων, απ’ τους ζητιάνους μέχρι τους αυτοκράτορες]. Όπως λέει ο Μπρωντέλ, αυτή η «ασαφής ιστορία όλου του κόσμου» είναι «η ιστορία προς την οποία τείνουν σήμερα όλες οι ιστοριογραφίες». Δεν είναι εδώ ο χώρος να αναρωτηθούμε για τις αιτίες αυτής της μεγάλης επέκτασης του πεδίου, η οποία βέβαια δεν αντιβαίνει απαραίτητα την προσπάθεια να φθάσουμε σε μια συνεκτική ερμηνεία του παρελθόντος, αλλά πάντως αυξάνει τις τεχνικές δυσκολίες γραψίματος της ιστορίας. Με ποιο τρόπο μπορούμε να παρουσιάσουμε αυτή τη συνθετότητα; Είναι αναμενόμενο οι ιστορικοί να πειραματίζονται με διάφορους τρόπους παρουσίασης, ιδίως μ’ αυτούς που δανείζονται από παλιές τεχνικές της λογοτεχνίας (η οποία είχε τις δικές της επιτυχίες, έχοντας να επιδείξει την *comédie humaine*), αλλά και από τα σύγχρονα οπτικοακουστικά μέσα, με τα οποία έχουμε διαποτιστεί όλοι μας, εκτός από τους γηραιότερους. Αυτές που ο Στόουν αποκαλεί *πομπαντιμιστικές* τεχνικές, αποτελούν, ως ένα βαθμό τουλάχιστον, προσπάθειες να επιλυθούν τέτοια τεχνικά προβλήματα παρουσίασης».²⁰

¹⁹ Τέρι Ήγκλετον, *Εισαγωγή στη θεωρία της Λογοτεχνίας*, Δημήτρης Τζιόβας (Εισαγωγή, Θεώρηση μετάφρασης), μτφρ. Μιχάλης Μαυρωνάς, Οδυσσέας, Αθήνα ^δ1996, σ. 31-32.

²⁰ Eric Hobsbawm, *Για την ιστορία*, μτφρ. Παρασκευάς Ματάλας, Θεμέλιο, Αθήνα 1998, σ. 231-232.

Benoit Paré
Θέμις, περ. 2005.
Μικτή τεχνική σε ξύλο, 180 X 60 εκ.

Δημοσιεύεται στον Κατάλογο
Benoit Paré – Triptyques (με την ευκαιρία της έκθεσης «Τρίπτυχα» - Adam Gallery, Αθήνα: Μάιος 2006).

Η εποχή

Χρόνια αναστατωμένα. 1927. Μία δεκαετία μετά την λήξη του Α' Παγκοσμίου πολέμου και μόλις πέντε μετά από την Μικρασιατική καταστροφή. Η Ελλάδα προσπαθεί να βρει την θέση της μέσα στην νέα Ευρώπη. Ο φιλελευθερισμός, ή μάλλον πολλοί φιλελευθερισμοί, προσπαθούν να επικρατήσουν ο ένας επί του άλλου και όλοι μαζί να αντιπαλέψουν τον κομμουνισμό, πρωτίστως, και τον φασισμό, όταν όμως είναι πλέον αργά. Η διανοητική σταθερότητα που χαρακτήριζε την Ευρώπη, σταδιακά αντικαθίσταται από διανοητική ποικιλότητα και αυτό συχνά θα ειληφθεί ως διανοητική κρίση.

Τα μέλη της κυβέρνησης Ελ. Βενιζέλου του 1928. Διακρίνονται στην πρώτη σειρά, από αριστερά, οι: Κ. Ζαβιτζιάνος, Ελ. Βενιζέλος και Θ. Σοφούλης. Αθήνα, Μουσείο «Ιστορική Μνήμη Ελευθερίου Βενιζέλου».

Η Β' Ελληνική δημοκρατία προσπαθεί να εμπεδώσει κοινωνική ασφάλεια, αλλά δεν επιτυγχάνει. Η κοινωνική αμηχανία είναι επικρατέστερη. Το αβασίλευτο πολίτευμα διαρκεί, αλλά η ομαλότητα στην πολιτική ζωή δεν διαρκεί. Μικροί χρόνοι διακυβέρνησης, πολιτικοί συνασπισμοί, μία σύντομη δικτατορία, οικουμενική κυβέρνηση. Η Ελλάδα προσπαθεί να αναπτυχθεί εφαρμόζοντας το δόγμα της μείζονος οικονομικής αυτάρκειας. Σταθερώς Ελλάς Ελλήνων, η χώρα για άλλη μία φορά στον εκατοντάχρονο βίο της οργανώνεται υπό την πίστη ότι θα επιτύχει διά των ιδίων της δυνάμεων τους εθνικούς στόχους, που πλέον έχουν γίνει οικονομικοί. Οι ανατροπές στην παγκόσμια οικονομική ιεραρχία και η διεθνής οικονομική αταξία, ευνοούν τις προστατευτικές και παρεμβατικές οικονομικές επιλογές των ελληνικών κυβερνήσεων. Το εμπόριο, με τα αυξημένα κέρδη του, βοηθά να βελτιωθεί το ισοζύγιο και δίνει ισχυρή ώθηση στην κοινωνική κλίμακα, σε όσους το ασκούν. Όμως η διεθνής κρίση πλησιάζει και οι εντάσεις στην κοινωνικοοικονομική ζωή, παρά τις παρεμβατικές κρατικές διορθώσεις, είτε και εξαιτίας τους, πυκνώνουν.

17 Οκτωβρίου 1928. Ο Ελευθέριος Βενιζέλος διαβάει τις προγραμματικές δηλώσεις της κυβέρνησής του στην εναρτηρία συνεδρίαση της Βουλής που προήλθε από τις εκλογές της 19ης Αυγούστου. Δύο μέρες αργότερα η Βουλή εξέλεξε ως πρόεδρό της τον Ι. Τσιριμώκο. Αθήνα, Μουσείο "Ιστορική Μνήμη Ελευθερίου Βενιζέλου".

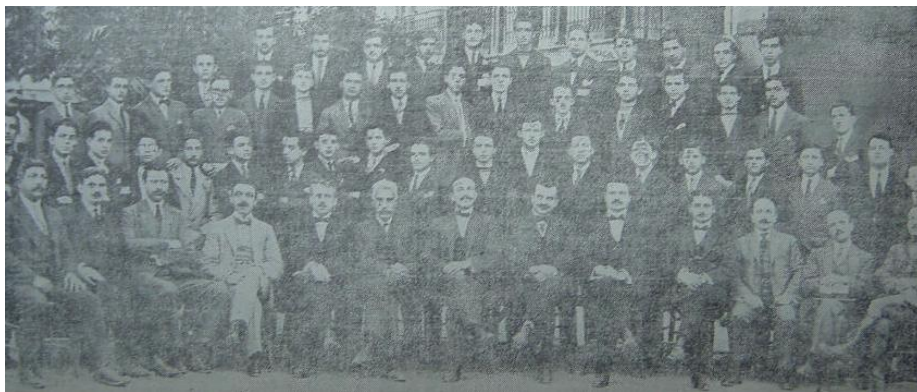
Η παρουσία του Βενιζέλου στην Ελλάδα, αρχικώς στην Κρήτη, τον Απρίλιο 1927, και ένα εξάμηνο αργότερα στην Αθήνα, επηρεάζει το πολιτικό σκηνικό. Ο ίδιος ο Βενιζέλος δυσκολεύεται να τιθασει τον εαυτό του και να αποφασίσει οριστικώς εάν θα εφαρμόσει την δήλωσή του ότι δεν θα εμπλακεί πλέον στα πολιτικά πράγματα. Διασαλπίζει την απόφασή του αυτήν, αλλά είτε προσπαθεί να πείσει αυτός εαυτόν, είτε προσπαθεί να απομακρύνει τις πολιτικές αναλύσεις από εκδοχές που τον συμπεριλαμβάνουν. Όταν τελικώς, τον Μάιο του 1928 αναλαμβάνει την αρχηγία των Φιλελευθέρων, αρχίζει η τελευταία τετραετία της πολιτικής του παρουσίας. Την 4η Ιουλίου του δίνεται εντολή να κυβερνήσει και να οδηγήσει την χώρα σε εκλογές, σε ενάμιση μήνα. Στις 19 Αυγούστου εκλέγονται 223 βουλευτές του διευρυμένου πολιτικού σχήματος με το οποίο διεκδίκησε την πρωθυπουργία. Επί 250 εδρών, η θέση του ήταν ισχυρότατη. Χαριτολογεί λέγοντας ότι ο ελληνικός λαός τον κατέστησε κοινοβουλευτικό δικτάτορα, αλλά με την διατύπωσή του αυτήν μας χαρίζει, σε έξοχη λειτική σύμπηξη, μία διεισδυτικότατη ανάλυση των σχέσεων πολιτικής-κοινωνίας στα χρόνια του μεσοπολέμου: τα πριν (Πάγκαλος), αλλά και τα επόμενα (Μεταξάς). Ακόμη, μας δίνει και το στίγμα των δικών του συναισθημάτων: δικαίωση και νέα ορμή φαίνονται να συνυπάρχουν με κάποια πικρία για την καθυστέρηση της δικαίωσης και συνεπώς με πολιτικό κάματο.

Ο νεαρός Νικόλαος²¹

Βόλος, περ. 1930: 1ο Γυμνάσιο Αρρένων Βόλου. Άποψη του κτιρίου (πρώην Εκπαιδευτήριο Νικολαΐδη) από την οδό Γαζή. Καρτ-ποστάλ Ραφανίδη-Ζημέρη, Συλλογή Στ. Μπατουδάκη. Δημοτικό Κέντρο Ιστορίας και Τεκμηρίωσης Βόλου.

Ο Βενιζέλος είναι μόλις δύο ημερών πρωθυπουργός. 5 Ιουλίου 1928, στον Βόλο, ο Κύριος Γυμνασιάρχης ξεκλειδώνει το γραφείο του. Είναι πολύ πρωί, η δουλειά που έχει σχεδιάσει για πρώτη είναι μονότονη, αλλά είναι και συγκινητική. Υπογραφή απολυτηρίων. Εάν η δουλειά αυτή ήταν μόνο μονότονη, θα μπορούσε να τελειώσει σε λίγα λεπτά της ώρας. Επειδή όμως κάθε υπογραφή είναι μία άλλη, διαφορετική υπογραφή, δεν τελειώνει παρά μετά από ένα δίωρο, αναλυμένο σε πολλές εξαιτίες. Επίσης, η πρώτη αυτή από τις άλλες δουλειές του Κυρίου Γυμνασιάρχη, *επέπρωτο να είναι και η μόνη της ημέρας*. Έτσι μονολόγησε για να ανασυγκροτηθεί στον ρόλο του όταν κατάλαβε ότι η προσέλευση των αποφοίτων του είχε αρχίσει.

Γυμνάσιον Βόλου: «Οι τελειόφοιτοι του γυμνασίου κατά το σχολ. έτος 1920-1921 (...). Έμπροσθεν οι καθηγηταί καθήμενοι κατά την εξέξ σειράν εξ αριστερών προς τα δεξιά: Μιχ. Φλώρακας (γυμναστής), Σ. Διαμαντόπουλος (θεολ.), Αλ. Πανάς (γαλλ.), Νικ. Γεωργιάρας (φιολ.), Ιωάν. Ψιάρης (φιολ.), Ιωάν. Νάσος (φιολ.), Σπ. Φιλιππίδης (γυμνασιάρχης), Γ. Χατζηνικολάου (φιολ.), Νικ. Γεωργίου (φιολ.), Γεώργ. Χριστόπουλος (φυσικ.), Κ. Τριαναφυλλίδης (γαλλ.), Βασ. Κόντης (Ωδ.) και Ευάγγ. Λοΐζος (μαθηματ.)». *Λεύκωμα Αναμνηστικόν επί τη πεντηκονταετηρίδι του Γυμνασίου Αρρένων Βόλου, 1884-1934*, Τύποις Κ.Π. Παρασκευοπούλου, Εν Βόλω 1935, σ. 96-97.

²¹ Ο νεαρός Νικόλαος, στην παρούσα χάριτην υπόστασή του, υπήρξε τυχερός. Απόλαυσε την έγνοια και την επιμελημένη φροντίδα από τρεις Κυρίες. Η αγαπητή φίλη Αννίτα Παναρέτου τού διέθεσε τις πλούσιες μεσοπολεμικές της γνώσεις, την λογοτεχνική της οξυδέρκεια και μία σχολαστική (με την θετική, την μεσαιωνική έννοια του όρου) φιλολογική φροντίδα. Η φίλη Αννίτα Πρασά, προϊσταμένη των Γενικών Αρχείων του Κράτους του Νομού Μαγνησίας, διέθεσε πολλές και χρησιμότητες πληροφορίες για την κοινωνικο-οικονομική και την εκπαιδευτική ζωή στον μεσοπολεμικό Βόλο. Τέλος, η Μαρία Ματούση βοήθησε με υψηλό ζήλο και ακάματες φροντίδες, ώστε να συγκεντρωθούν, τεκμηριωτικό υλικό και πλούσια εικονογραφική ύλη. Ευχαριστώ θερμότατα και τις τρεις.

Οι απόφοιτοί του, οι δικοί του απόφοιτοι.²² Δεν αισθανόταν καθόλου την ανάγκη να δικαιολογήσει στον εαυτό του, γιατί τους θεωρούσε αποφοίτους δικούς του και όχι αποφοίτους του Γυμνασίου Βόλου. Άλλωστε, απόφοιτοι του Γυμνασίου Βόλου θα ήσαν οι γυμνασιόπαιδες του από την ημέρα εκείνη, για όσους θα τους ρωτούσαν στο εξής. Αλλά για μερικές στιγμές ακόμα, όσο θα διαρκούσε η σύντομη συνομιλία του με τον καθέναν, όλοι μαζί θα αισθάνονταν ότι ανήκαν ο ένας στον άλλον και ότι το κτήριο και ο θεσμός ήταν μόνον η αφορμή για να ανήκουν ο ένας στον άλλον.

Άποψη του Βόλου, περ. 1910. Χρωμολιθόγραφη καρτ-ποστάλ του Στέφανου Στουρνάρα. Δημοτικό Κέντρο Ιστορίας και Τεκμηρίωσης Βόλου - Μουσείο της πόλης του Βόλου.

Το λιμάνι, ο Βόλος, με ακμαία την εμπορική του σημασία, είχε φέρει στις τάξεις του Κυρίου Γυμνασιάρχη και μερικούς νεαρούς που δεν κατάγονταν από την Μαγνησία. Δικά του παιδιά κι αυτά, ο Κύριος Γυμνασιάρχης τούς έδινε τα αποδεικτικά τους και τα συμβούλευε για το μέλλον τους. Ήξερε αρκετά πράγματα για την οικογενειακή τους κατάσταση, για τα όνειρα που έκαναν οι γονείς τους, αλλά και για τα όνειρα τα εφηβικά που έκαναν τα παιδιά μόνα τους.²³ Ήξερε ότι οι κουβέντες που τους έλεγε, αν και προσπαθούσαν να φέρουν συγκερασμό των δύο ονείρων, γονιών και παιδιών, συνιστούσαν ένα τρίτο όνειρο, το δικό του για καθέναν τους. Όταν ερχόταν όμως η σειρά των παιδιών που είχε “αναθρέψει”, παρόλο που ενσυνείδητα δεν θα έκανε τέτοιους διαχωρισμούς, τα σχόλιά του και οι συμβουλές του μάκραιναν. Μόλις αντίκρισε τον Νικόλαο, νεαρότερο από τον μέσο όρο των αποφοίτων του, δεκαεξάχρονο για μια μητέρα με την οποία ζούσε μαζί στον Βόλο και ενός πατέρα που κατέφθανε συχνά, αλλά έλειπε άλλο τόσο συχνά στις εμπορικές δουλειές του στην Αίγυπτο, ένοιωσε ότι ο διάλογος που θα ξεκινούσε μαζί του έπρεπε να είναι παραπάνω από συμβουλευτικός, να είναι διδακτικός. Με μικρά, κοφτά σχόλια, που συνόψιζαν όσα ήξερε και όσα υπέθετε για τον χαρακτήρα του νεαρού, του μίλησε για δύο λεπτά που κύλησαν πολύ γρήγορα για τον ίδιο, διασώζοντας στην συνείδησή του την αντικειμενικότητά του έναντι των άλλων του μαθητών πολύ αργά, για τον συμμαθητή τού Νικόλαου που περίμενε, επόμενος, την σειρά του για να μπει στο γραφείο του Κυρίου Γυμνασιάρχη δύο λεπτά που δεν τελείωσαν για τον Νικόλαο, παρά μετά από οκτώ χρόνια, όταν στην Γερμανία, που πήγε για μεταπτυχιακές σπουδές, η απομάκρυνση στον χώρο έκανε και τον χρόνο απόμακρο.

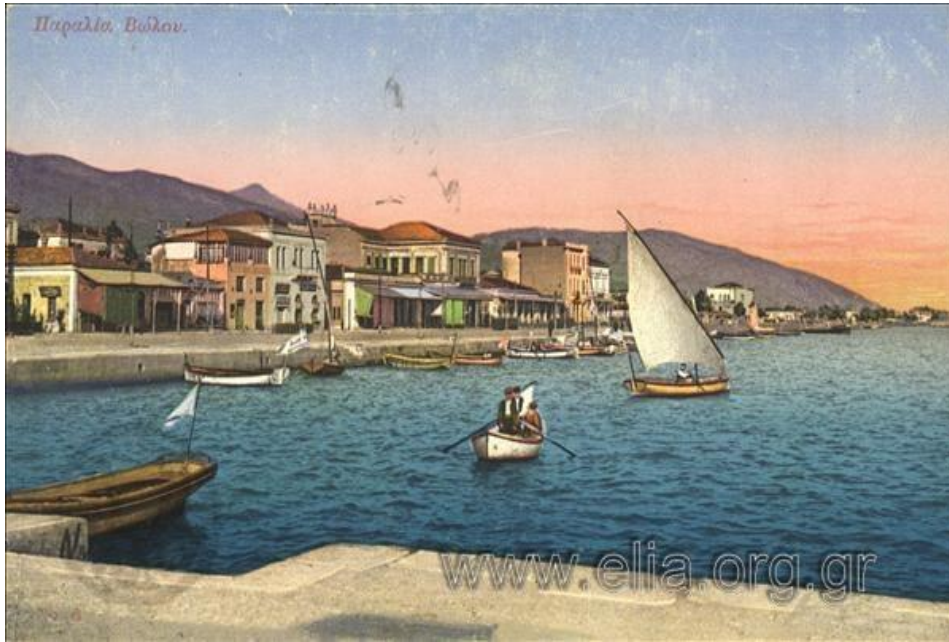
- Οριστικώς, Αθήνα και εξετάσεις για την Νομική Σχολή Νίκο παιδί μου;

- Μάλιστα Κύριε Γυμνασιάρχα.

²² Η -τελείως τυπική- γνώμη του τελειόφοιτου του 1923, Γεωργίου Πιτσιώρη, γιατρού, για τον Γυμνασιάρχη (1923-1935) του σχολείου Ιωάννη Ν. Ψιάρη (ex Κάτω Λεωνίων, τρίτου Πηλιορείτη γυμνασιάρχη του γυμνασίου): «άριστος επιστήμων, που μας φώναζε και μας τρομοκρατούσε, αλλά στο βάθος ήταν αγαθότατος άνθρωπος». Γεώργιος Πιτσιώρης, «Τα 100/χρονα του Γυμνασίου Βόλου (Αναμνήσεις-Σκέψεις)», στο: *Λεύκωμα Αναμνηστικών επί τη πεντημενηταετηρίδι του Γυμνασίου Αρρένων Βόλου, 1884-1934* – Συμπλήρωμα της δεύτερης έκδοσης, Β' έκδοση - 1^ο Λυκείου Βόλου, Θεσσαλονίκη 1990, σ. 161.

²³ Βλ. Ιωάννου Ψιάρη - γυμνασιάρχου του γυμνασίου, «Παιδαγωγικά μελέται – Μερικά οδηγία διά τους γονείς των μαθητών», στο: *Λεύκωμα Αναμνηστικών ... ό.π.*, σ. 108-119. Οι πρώτες, εντελώς ενδεικτικές, φράσεις του κειμένου αυτού: «Δεν θεωρούμεν άσκοπον επί τη ευκαιρία της εκδόσεως του παρόντος λευκώματος να διατυπώσωμεν χάριν εκείνων εκ των αναγνωστών, οίτινες τυγχάνουσι να είναι γονείς ή κηδεμόνες μαθητών, οδηγίας τινάς αποσκοπούσας εις την αποτελεσματικωτέραν καρποφόρησιν του έργου του σχολείου από της πλευράς του οικογενειακού παράγοντος».

Τα μακρόστενα, εσώκιγχα μάτια του νέου, που διακρίνονταν για την απαλή αφή τους, έγειραν χαμηλά. Το ίδιο εκείνο βλέμμα, χωρίς να αλλάξει κατεύθυνση, σκλήραινε και γινόταν διαπεραστικό και πεισματικό, όσο συνεχιζόταν ο απολυτήριος διάλογος. Ο Κύριος Γυμνασιάρχης είχε μεταβάλει, αργά αλλά σταθερά, την ανάλαφρη εκείνη στιγμή σε στιγμή μυρίων προβληματισμών, σε στιγμή δοκιμασίας, σε νέα επίδειξη αυστηρότητας, ίσης με την εξεταστική του αυστηρότητα. Παραπήγαυε. Αλλιώς ήταν σχεδιασμένη η ημέρα, γι' αλλού' οδευε. Το καθυστερημένο ζύπνημα εκείνου του πρωινού, γεμάτο χαμόγελα και καλοπιάσματα από την μητέρα, μάλιστα, ταίριαζε στην περίσταση. Τα φρεσκοσιδερωμένα ρούχα επίσης, διότι συμπλήρωναν ιδανικά την εικόνα που θα γλιστρούσε στα μάτια των κοριτσιών, όταν κατά τις εντεκάμιση θα περπατούσε με τους δύο εταίρους-συμμαθητές του, νυν εταίρους-αποφοίτους, στην παραλιακή.

Παραλία Βόλου, δεκαετία 1920. Ε.Λ.Ι.Α. CPTHE 1.097

Οι «τρεις εταίροι», που όφειλαν αυτήν την συνοπτική εκδοχή των τριών πολυσύλλαβων επιθέτων τους στον Νικόλαο και στην εμπορική του καταβολή, εκτός από την άρτια ένδυση θα κρατούσαν εμφανώς στο χέρι τους και το σκήπτρο της γνώσης, της ωρίμανσης και της ενηλικιότητας. Και ως γνωστόν, ένα σκήπτρο σιορπιίζει γύρω του πολλές υποσχέσεις' ακόμη και στην αβασίλευτη Ελλάδα εκείνων των χρόνων.

- Ωστε άλλος ένας φοιτητής Πανεπιστημίου και μάλιστα φοιτητής Νομικής.
- Το έχω σκεφθεί καλώς Κύριε Γυμνασιάρχα.
- Ευτυχώς που εφηρμόσθησαν, έστω και καταστρατηγούμεναι, αι εισαγωγικά εξετάσεις.
- Ευτυχώς, επανέλαβε ο Νικόλαος, σε τόσο χαμηλό τόνο που έμεινε αδιευκρίνιστο εάν συγκατένευε ή ανταπαντούσε ερωτηματικώς.

Ο Κύριος Γυμνασιάρχης παρακολουθούσε τα ζητήματα του Πανεπιστημίου, τον ενδιέφεραν έντονα. Ήξερε ότι ο μαθητής του θα ήταν από τον Οκτώβριο φοιτητής του Πανεπιστημίου, αλλά φοιτητής ενός Πανεπιστημίου του οποίου οι φοιτητές πλεονάζαν. Έτσι διατεινόταν η πλειονότητα του επιστημονικού κόσμου της εποχής. Επί ενενήντα σχεδόν χρόνια το Πανεπιστήμιο δεν είχε εγγράψει ποτέ πάνω από χίλιους νέους φοιτητές. Μετά το τέλος του Α' παγκοσμίου πολέμου όμως, ως παλαιός και εδραιωμένος εκπαιδευτικός θεσμός, γινόταν το καταφύγιο των νέων, μέσα από το οποίο πίστευαν ότι μπορούσαν να συγκροτηθούν και να αντιπαλέψουν την πολιτική ρευστότητα και την

κοινωνική ασφάλεια. Έτσι, την τελευταία χρονιά πριν εφαρμοσθούν οι εισαγωγικές εξετάσεις, το 1925-26, γράφτηκαν στο Πανεπιστήμιο τεσσερισήμισι χιλιάδες πρωτοετείς.²⁴

Η επερχόμενη ακαδημαϊκή χρονιά, το 1928-29, ήταν η τρίτη κατά την οποία θα εφαρμοζόταν το σύστημα των εισιτηρίων εξετάσεων. Η πρώτη εφαρμογή ήταν ιδιαίτερος επιεικής και χαλαρή. Μόνον 13% όσων εξετάστηκαν δεν έγιναν δεκτοί στο Πανεπιστήμιο.²⁵

Την επόμενη χρονιά όμως τα πράγματα δυσκόλεψαν και το ποσοστό υπέστη ξαφνικό αναριθμητισμό. 31% από τους αποφοίτους Γυμνασίων, δεν κρίθηκαν κατάλληλοι για πανεπιστημιακές σπουδές. Περίπου χίλιοι πεντακόσιοι φοιτητές ήταν το νέο αίμα της ελληνικής επιστήμης για τον χρόνο αυτόν. Όμως η μείωση του αριθμού όσων εγγράφονταν, περιόριζε μεν αλλά δεν εξάλειφε το πρόβλημα του φοιτητικού υπερπληθυσμού. Διότι μέσα στο Πανεπιστήμιο ήταν συνωπισμένοι οι προηγούμενοι, και οι προηγούμενοι ήταν χιλιάδες. Η πανεπιστημιακή ζωή είχε πλησιάσει πολύ στο δικό της κραχ. Και οι νομικοί; Η αιχμή του κακού δόρατος.²⁶

- Είναι εκεί τρεισήμισι χιλιάδες φοιτηταί νομικής, πηγαίνετε και οι εφτεωνοί και φτιάχνετε κεφαλοχώρι.

- Μην με αποθαρρύνετε άλλο Κύριε Γυμνασιάρχα.

- Είθε να μην σε αποθαρρύνει η επιλογή σου, Νίκο παιδί μου.

- Έστω ότι δικηγόρους πλέον δεν χρειαζόμαστε. Δικαιοσύνη όμως δεν μας περισσεύει.

Το φραστικό ξεγλιστρημα, ο Κύριος Γυμνασιάρχης το βρήκε επιτυχημένο. Αισιόδοξα πράγματα ούτε γράφονταν, ούτε ακούγονταν από πουθενά την εποχή εκείνη και η κοινωνική απογοήτευση ήταν διάχυτη. Η γνωστή, ελληνικότατη αντιμετώπιση των πραγμάτων: κάθε εποχή είναι πολύ χειρότερη από την προηγούμενη της. Όστε η απάντηση του Νικόλαου συνηχούσε με το κλίμα της εποχής, έδειχνε να το συλλαμβάνει. Είχε επιπλέον έναν τόνο αμφισβήτησης, όχι κοινωνικοανατρεπτικής, επικίνδυνης, από κομμουνιστική ρίζα, όπως έκρινε ο Κύριος Γυμνασιάρχης, αλλά αμφισβήτησης που ξαναθύμιζε στον σχεδόν μισό αιώνα μεγαλύτερό του καθηγητή, ότι δεν υπάρχει νέα γενεά που να μην ερωτεύεται την Μεγάλη Ελπίδα, την ίδια ώρα που όλοι οι προηγούμενοι εραστές της την παρατούν. Επίσης έκρυβε, έστω ακατέργαστα, κάποια στοιχεία επιστημονικής φιλοδοξίας. Καλή

²⁴ Το Πανεπιστήμιο κατά το 1922 αποκτά νέο οργανισμό (Ν. 2905/1922, ΦΕΚ 127). Ο οργανισμός αυτός καθιερώνει για πρώτη φορά εξετάσεις εισαγωγής («εισιτήριες»). Εντέλει: οι εισιτήριες εξετάσεις εφαρμόστηκαν το 1924-25 αποκλειστικώς για το Χημικό Τμήμα της Φυσικομαθηματικής Σχολής (Διάταγμα της 12 Αυγούστου 1924 «Περί του τρόπου δοκιμασίας των βουλομένων να εγγραφώσιν εις το χημικόν τμήμα ...»). Από το 1926-27 εφαρμόστηκαν για όλες τις σχολές (Διάταγμα της 20 Σεπτεμβρίου 1926 «Περί της δοκιμασίας των βουλομένων να εγγραφώσιν εις σχολήν τινά του Πανεπιστημίου Αθηνών»).

²⁵ Στο πρώτο αυτό στάδιο εφαρμογής εισαγωγικών εξετάσεων δεν υπήρχε κλειστός αριθμός εισακτέων. Οι εξετάσεις έκριναν απλώς την επάρκεια των υποψηφίων προκειμένου να φοιτήσουν. Ο κλειστός αριθμός εισακτέων καθιερώνεται με τον Νόμο 4620 του 1930 (τον αριθμό εισακτέων για κάθε έτος ορίζει το Υπουργείο μετά από γνωμοδότηση της Συγκλήτου του Πανεπιστημίου).

²⁶ Η εφημερίδα *Έθνος* (αρ. 4881, 18 Νοεμβρίου 1927), δημοσίευσε συνέντευξη του Καθηγητή Δημητρίου Παππούλια στην οποία έθεσε τίτλο: «Η αναδιοργάνωσις της Νομικής Σχολής».

Μία από τις ερωτήσεις της συνέντευξης: «Πώς ευρίσκετε, κ.καθηγητά, την επιστημονικήν κατάρτισιν των σημερινών φοιτητών της Νομικής Σχολής, εν συγκρίσει προς την επιστημονικήν μόρφωσιν των προ είκοσι και δέκα ετών φοιτητών της αυτής Σχολής».

Η γνώμη του Κυρίου Καθηγητού: «Εκείνοι μεταξύ των φοιτητών, οίτινες εφοίτησαν πραγματικώς κατά τα τέσσαρα έτη των σπουδών των και δεν απέβλεψαν ως προς τελικόν σκοπόν εις την κτήσιν του πτυχίου, αλλ' εις την μόρφωσιν των την επιστημονικήν, αυτοί αναντιρρήτως είνε ανώτεροι των παλαιών φοιτητών. Δυστυχώς όμως αυτοί είνε και οι ολιγώτεροι. Διότι, εκτός μιας μεγάλης μερίδος φοιτητών, οι οποίοι περιορίζονται να αποκτήσουν τας απαραίτητους δια το πτυχίον γνώσεις, υπάρχει και μία άλλη μεγάλη μερίς, των αναδρομικώς εγγραφέντων, οίτινες, δυνάμει της αναδρομής ταύτης, συμπτόσσοντες τας μελέτας αυτών εις βραχυτάτον χρονικόν όριον, δύνανται, οι πλείστοι δε κατόπιν επανειλημμένων αποτυχιών, να αποκτήσουν επί τέλους τας στοιχειωδεστάτας ειδικάς γνώσεις, αίτινες θα θεωρηθούν ικαναί διά την κτήσιν του πτυχίου, αλλά δεν καθίστανται δι' αυτού ικανοί επιστήμονες, ένεκα της μηχανικής μορφώσεως ής έτυχον, εντός βραχυτάτου χρόνου και άνευ παρακολουθήσεως φροντιστηριακών ασκήσεων εν τω Πανεπιστημίω, ένεκα του οποίου ταχέως λησμονούν εκείνο το οποίον στοιχειωδώς έμαθον».

Ασφαλώς ο Κύριος Γυμνασιάρχης, είχε διαβάσει αυτήν την συνέντευξη του Κυρίου Καθηγητού, ο οποίος είχε ήδη διατελέσει Πρύτανης το ακαδημαϊκό έτος 1923-24 και ήταν επί σειρά ετών ο Νομικός Σύμβουλος του Πανεπιστημίου. Επομένως ο μεν Καθηγητής Παππούλιας, γνώριζε άριστα τα θεσμικά προβλήματα του Πανεπιστημίου και έπαιρνε ενεργό μέρος στις νομοθετικές διεργασίες για την διόρθωσή τους, ο δε Κύριος Γυμνασιάρχης, εμπιστευόταν απολύτως την ευθυκρισία του ονομαστού Καθηγητού.

μαγιά για το νεαρό εμπορόπουλο, που ήθελε να ανοίξει επιστημονικά φτερά. Τέλος, η φράση με την ίδια την ρητορεία της, έδινε κάτι από τον νομικό λόγο της εποχής.

- *Σου εύχομαι να συναντάς ευρείας τας οδούς παιδί μου*, αντέτεινε ο Κύριος Γυμνασιάρχης, ο οποίος όμως κατάλαβε αμέσως την αντίφαση των λόγων του. Ευρείαι οδοί - επιστημονική πολυκοσμία. Δεν θέλησε να εξηγήσει την αντίφαση, η οποία κατάλαβε ότι έγινε αμέσως αντιληπτή και στον Νικόλαο, από το ερωτηματικό χαμόγελο που τον αντιλήφθηκε να ανταλλάσσει με το ξύλινο δάπεδο του γραφείου. Προτίμησε προς στιγμήν να ακουστεί σαν καλοκάγαθος παππούς, παρά σαν διορατικός και άτεγκτος Γυμνασιάρχης. Λάθος του και το διόρθωσε. Μπορεί οι απόφοιτοι να ήταν απόφοιτοί του, μπορεί οι συναισθηματικές κτητικές αντωνυμίες να είχαν συχνά θέση στον λόγο του, αλλά ο Γυμνασιάρχης συνιστούσε το υπερεγώ του. Κατέφυγε και τώρα σε αυτήν την αυτοερμηνεία που είχε τελειοποιήσει προσφάτως μέσα από μια αποσπασματική προσέγγιση της φρουδικής ορολογίας και επανήλθε στις προειδοποιήσεις, με την βεβαιότητα ότι μόνον χαλυβδώνουν και δεν πτοούν ποτέ.

- *Αλλά να ενθυμείσαι. Δίκαια, νόμοι και θεσμοί. Αρκετά, εσώθημεν.*

- *Σας είμεθα ευγνώμονες Κύριε Γυμνασιάρχα. Εννοώ ολόκληρον το Γυμνάσιον*, είπε ο Νικόλαος, σκεπτόμενος παράλληλα ότι δεν θα έπρεπε να λάβει εκείνος την πρωτοβουλία και να επαναφέρει την συζήτηση στην αποφοίτησή του. Όμως και ο Κύριος Γυμνασιάρχης αισθάνθηκε ότι οι προειδοποιήσεις ολοκληρώθηκαν. Έτεινε χέρι και χαρτί στον Νικόλαο και προτίμησε η τελευταία του κουβέντα να είναι μία θωπευτική ματιά, που γινόταν εντονότερη όσο ο Νικόλαος έστρεφε προς την πόρτα.

Ευρείαι οδοί και σμάρι επιστημόνων: δεν ήταν πλέον βέβαιος ότι ισοδυναμούσε με αντίφαση. Ο Νικόλαος, μετά από περιπλοκές της σκέψης, ανάμεσα σε εκπαιδευτικές ανάγκες της κοινωνίας και ατομικές του επιθυμίες, οδηγήθηκε στο βέβαιο συμπέρασμα ότι αποδεικνυόταν πολύ επικίνδυνο να εξάγει βέβαια συμπεράσματα. Η εκπαίδευση, στην οποία θα εξακολουθούσε να ανήκει, δεν ήταν απλές διαδοχές βαθμίδων, όπως πολύ ευφρόσυνα τις αντιλαμβανόταν, όταν τον προέτρεπαν και ο ίδιος συναινούσε να τις διαβεί όλες. Αποσταθεροποιημένη και κουρασμένη όπως ήταν η σκέψη του, βρήκε άλλη εμμονή να καταφύγει, πάλι μέσα από την απολυτήριο συζήτηση: *θεσμοί. Θεσμοί;*

Henri de Toulouse-Lautrec
La Vache enragée (1896),
Έγχρωμη λιθογραφία, 79 X 57.5 cm

“*La Vache Enragée* ήταν ένα πολύ επιτυχημένο μηνιαίο εικονογραφημένο σατιρικό περιοδικό, που ίδρυσε ο καλλιτέχνης Adolphe Willette. Το όνομα αναφέρεται σε ένα μυθιστόρημα για έναν καλλιτέχνη που αγωνίζεται να τα βγάλει πέρα στην Μονμάρτη. Η έκφραση *la vache enrage* (“η οργισμένη αγελάδα”) ήταν ιδιωματισμός που αναφερόταν στις δυσκολίες και τον αγώνα των νέων καλλιτεχνών. Ο γέρος με τα γυαλιά, κίτρινος από τον φόβο, που κατηφορίζει τρέχοντας καθώς τον καταδιώκει από την Μονμάρτη μια αγελάδα, αντιπροσωπεύει το ακαδημαϊκό κατεστημένο”.

Δημοσιεύεται στον Κατάλογο της έκθεσης του Toulouse-Lautrec (Μουσείο Ηρακλειδών, 6 Μαΐου – 5 Οκτωβρίου 2008). Ο *Toulouse-Lautrec* και η *Belle Époque* στο Παρίσι και την Αθήνα, [2009].

F. Perilla

Κεντρική είσοδος του Πανεπιστημίου Αθηνών (περ. 1937)

Υδατογραφία

Δημοσιεύεται στο *Εθνικών και Κατοδιστριακών Πανεπιστημίων Αθηνών. Εκατονταετηρίς 1837-1937*, Πυρσός Α.Ε., Αθήνα 1937.

Ό,τι είχε ζητήσει το Πανεπιστήμιο αρχικώς το 1871 και μετ' επιτάσεως συνεχώς από το 1881, εδώ και τρία χρόνια εφαρμόζοταν: εισιτήριοι εξετάσεις. Όχι πάντως με κλειστό αριθμό εισακτέων, που άρχισε να εφαρμόζεται στην Ιατρική, την Νομική και το Οδοντιατρικό Σχολείο του Πανεπιστημίου Αθηνών, αλλά και στην Νομική Σχολή του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης τρία ακαδημαϊκά έτη αργότερα. Η πύλη του Πανεπιστημίου από χοάνη, εξωθείτο να γίνει πάλι στόμιο. «Το παρελθόν έτος υπήρξε γόνιμον εις ενεργείας προς βελτίωσιν του ποιού των φοιτητών», ήταν τα πρώτα λόγια που είπε αναφερόμενος στο ακαδημαϊκό έτος 1928-29 ο Πρύτανης Γεώργιος Ματθαίουπουλος, ο οποίος, αν και χημικός, χρησιμοποίησε αυτήν την κακόηχη γενική και κατέστρεψε την χημεία της φράσης του. Η ακόλουθη ήταν η γενικότερη αποτίμησή του για τα αποτελέσματα των εισαγωγικών εξετάσεων του έτους 1929: «Ό,τι διακρίνει τα γραπτά των περισσοτέρων νέων, οι οποίοι προσήλθον εφέτος για να υποστούν εισιτήριον εξέτασιν, είναι η τρομακτική ανορθογραφία και ο βαρβαρισμός εις την έκφρασιν και το ύφος. Όλοι σχεδόν οι εξετασθέντες διέπραξαν ορθογραφικά λάθη, τα οποία δεν επιτρέπεται να κάμη άνθρωπος, έστω και στοιχειωδώς μορφωμένος. [...] Εκείνο, το οποίον όμως θεωρώ από γενικωτέρας απόψεως κατακριτέον, είναι ότι δίδονται απολυτήρια γυμνασίου εις μαθητάς, οι οποίοι δεν έπρεπεν οπωσδήποτε να λάβουν ταύτα. [...] Οι μαθηταί αυτοί, οι οποίοι έρχονται να δώσουν εξετάσεις εις το Πανεπιστήμιον, δεν έχουν σαφή αντίληψιν των εννοιών. [...] Η ασυναξία, η ασυναρτησία, το πέλαγος των ιδεών και των εκφράσεων είναι ανειδιήγητα πράγματα».

Μεγάλος αριθμός φοιτητών, έλλειψη χώρων διδασκαλίας. Φοιτητές που φοιτούσαν περισσότερο στα φθηνά δωμάτια που νοίκιαζαν στην πρωτεύουσα, παρά στις αίθουσες διδασκαλίας. Πανεπιστημιακές αίθουσες υπερ-γεμάτες –παρά την εκτεταμένη κατ' οίκον φοίτηση– με φοιτητές που διακρίνονταν σε καθημένους και ορθίους ακροατάς, αλλά και θεατάς, κατά το διαδεδομένο χαριτολόγημα της εποχής.

-*Η φοίτηση στο Πανεπιστήμιο είναι ειδυλλιακή*: τα ειρωνικά αυτά λόγια έφθασαν από το πλησίασμα ενός στόματος στο αυτί του Νικόλαου. Ξαφνιασμένος, γύρισε να δει ποιος ήταν εκείνος που είχε ακούσει το ζέπνοο “επιτέλους” που είχε σκεφθεί, όταν έφθασε μετά από τρεις ώρες ορθοστασίας μπροστά στην μεγάλη ξύλινη πόρτα του Γραφείου Μητρώου Φοιτητών και Σχολών. Την πόρτα που, πίσω από τα τελευταία ανοιγοκλεισίματά της, είχε διακρίνει κρυφά τον διοικητικό υπάλληλο του Πανεπιστημίου με το υπερμέγεθες Μητρώο Εγγραφών ανοιγμένο μπροστά του. Επρόκειτο καταφανώς για έναν φοιτητή από τους λεγόμενους «καθυστερούντας», που μετονομάστηκαν σε «φοιτητάς παρελθόντων ετών», που μετονομάστηκαν σε «αιώνιους» (που θα εξακολουθήσουν να αλλάζουν ονομασίες όσο το κατεξοχήν πρόβλημα –δικό τους, των καθηγητών τους, του υπουργείου τους– παραμένει πώς θα ονομάζονται). Η φράση που του είχε απευθύνει ο συμφοιτητής του, δεν είχε ολοκληρωθεί όπως αρχικά είχε νομίσει ο Νικόλαος. Από ειρωνική, μαζί με την εξακολούθησή της μετατράπηκε σε ρεαλιστική: “... αλλά μόνον επειδή αυξάνονται οι συμφοιτητές και διευκολύνονται τα ειδύλλια”, αποτελείωσε το έμπειρο μέλος της πανεπιστημιακής κοινωνίας.²⁷ Κρυφόγελα δεν ανταλλάχθηκαν. Τα ευφυολογήματα, που διαρκούσαν αυξανόμενα

²⁷ «Το 1890, μετά από έντονες ζυμώσεις και νομικές γνωματεύσεις, εγγράφεται στη Φιλοσοφική η πρώτη φοιτήτρια, η Ιωάννα Στεφανόπολι, απόφοιτη του *Ελληνικού Παρθενωγαγείου* της Αιμ. Λασκαρίδου. Τα αμέσως επόμενα χρόνια γυναίκες εγγράφονται και σε άλλες σχολές του Πανεπιστημίου. Παρά τις κατακτήσεις αυτές, ο αριθμός των γυναικών στην ανώτερη εκπαίδευση παραμένει πολύ χαμηλός. Μέχρι τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο ανέρχεται σε λίγες δεκάδες και δεν ξεπερνά το 1% του φοιτητικού πληθυσμού». Στο: Παντελής Κυπριανός, *Συγκριτική Ιστορία της Ελληνικής Εκπαίδευσης*, Βιβλιόραμα, Αθήνα 2004, σ. 167. Για την γυναικεία φοίτηση στην ελληνική ανώτατη εκπαίδευση υπάρχει η καταστατική εργασία της Σιδηρούλας Ζιώγου-Καραστεργίου, *Γυναίκες και Ανώτατη Εκπαίδευση στην Ελλάδα. Οι πρώτες φοιτήτριες στο Πανεπιστήμιο Αθηνών, 1890-1920*, Θεσσαλονίκη 1988. Για την γυναικεία εκπαίδευση κατά τα χρόνια που εξετάζονται στο άρθρο αυτό: Σιδηρούλα Ζιώγου-Καραστεργίου, «Η γυναικεία εκπαίδευση στο πλαίσιο των μεταρρυθμίσεων του Ελευθερίου Βενιζέλου», στο: Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών και Μελετών «Ελευθέριος Βενιζέλος» / Χανιά, *Η Εκπαιδευτική Πολιτική στα χρόνια του Ελευθερίου Βενιζέλου. Πρακτικά Συνεδρίου. Αθήνα, 22-24 Ιανουαρίου 2004*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2007.

εξαιτίας της υπερβολικής διάπλασης της γενεάς αυτής από τον Ξερόπουλο, είχαν δημιουργήσει κορεσμό.²⁸

Ο «κυθηραίος» (έτσι απογράφηκε στο χονδρόφαρδο βιβλίο) Ιωάννης Ξανθάκης (με το καθόλου πάντως κυθηραϊκό αυτό επώνυμο) άνοιξε την πόρτα του γραφείου στο οποίο γίνονταν οι εγγραφές και βγήκε. *Πέρασε Νίκο*, ακούσθηκαν ταυτόχρονα να λένε δύο φωνές. Η μία, του Ξανθάκη, ήταν ανακουφισμένη, η άλλη, του χαλκιδαίου Παντελή Παντελή, ήταν ανυπόμονη. Ο Νικόλαος στάθηκε μπροστά στον υπάλληλο που καταχωρούσε τις εγγραφές, αντάλλαξαν ένα βλέμμα, αλλά στην συνέχεια ο Νικόλαος συνομίλησε μόνο με το μεγάλο βιβλίο που μεσολαβούσε ανάμεσα στα δύο σώματά τους. Το βιβλίο είχε προετοιμάσει τον διάλογο και ο Νικόλαος δεν έκανε τίποτε άλλο από το να απαντά αυτοματικά. Άλλωστε, το βιβλίο τον είχε υποδεχθεί με ένα καλλιγραφικό 699 στην στήλη «Αύξων αριθμός» και ο Νικόλαος έπρεπε να φανεί ομοίως πρόθυμος να διαλεχθεί μαζί του, να απαντήσει στις υπόλοιπες στήλες του. Πατρής: εκ Καΐρου, Ηλικία: 17, Όνομα Πατρός: Ιωάννης, Επάγγελμα Πατρός: Έμπορος, Διεύθυνσις Πατρός: Ayar (Haute Egypte), Διεύθυνσις Φοιτητού: Κεντρικόν Ξενοδοχείον, Θρήσκευμα-Εθνικότης: Χριστιανός Ορθόδοξος Έλληνας, Γυμνάσιον: Βόλου, Αριθμός Αποδεικτικού: 12, Χρονολογία Αποφοίτησης: 5 Ιουλίου 1928.

Κοίταζε τον αριθμό του διπλότυπου που του δόθηκε ως αποδεικτικό της εγγραφής του. Έπρεπε να τον απομνημονεύσει. Όπως και τον Αύξοντα Αριθμό της Εγγραφής του, που θα ισοδυναμούσε πλέον με τον Αριθμό Μητρώου του. *Εξακόσια ενενήντα εννέα και Διακόσια σαράντα πέντε*, επαναλάμβανε προσπαθώντας μάταια να φτιάξει αριθμητικούς συνειρμούς για να τους επαναφέρει εύκολα στην μνήμη του όταν θα τους χρειάζεται. Οι δεσμοί του με το Πανεπιστήμιο γίνονταν ολοένα πιο χάρτινοι, αλλά αυτό δεν το αντιλαμβανόταν εκείνη την στιγμή. *Πέρασε Παντελή*, είπε ανοίγοντας την πόρτα και ξεκίνησε να προλάβει την δεύτερη ώρα της παράδοσης του Καθηγητή Παππούλια: Ρωμαϊκό Δίκαιο για τους πρωτοετείς, 10-12 π.μ., στην απέραντη αίθουσα της οδού Σίνα. Ήταν 31 Οκτωβρίου, οι εγγραφές εξακολουθούσαν, αλλά τα μαθήματα είχαν ήδη αρχίσει.

Δώδεκα τακτικοί καθηγητές, ένας έκτακτος και τέσσερις υφηγητές –το διδακτικό σώμα της Νομικής Σχολής– ήταν τα δεκαεπτά σημεία αναφοράς στις φοιτητικές συζητήσεις του Νικόλαου. Όμως πυκνότερες ήταν οι συζητήσεις για τους καθηγητές που δίδασκαν στο δικό του, το πρώτο έτος, και πυκνότερες για τους τρεις, των οποίων τα μαθήματα εξετάζονταν τον Ιούνιο, κατά την «κνιαύσιον εξέτασιν», την Πρώτη Τμηματική.²⁹ Η αγωνία για τις εξετάσεις αυτές, δεν τον κατέλαβε τώρα ξαφνικά που ήταν τέλη Μαΐου. Είχε αρχίσει να τον ζώνει από τον Μάρτιο, όταν το ημερολογιακό έτος 1929 είχε προχωρήσει αρκετά, αλλά και το ακαδημαϊκό έτος, η χρονική μονάδα μέτρησης της πανεπιστημιακής ζωής, είχε περάσει στο θερινό εξάμηνο. Ο Νικόλαος είχε ανανεώσει την εγγραφή

²⁸ Ο ειρωνικά σατιρικός, ο διαπεραστικά σαρκαστικός, ο έξοχος Ροΐδης, δεν ασκούσε μετά τον θάνατό του το 1904, ούτε καν την περιορισμένη επιρροή που άσκησε τις δύο δεκαετίες της ανθηρής παραγωγής του: 1865-1885. Αυτός που εφάρμοσε την μεγαλειώδη αυτοειρωνεία, ως υπερασπιστής της δημοτικής να αναχθεί σε στυλίστα της καθαρεύουσας, είχε χαθεί από τα παλιρροϊκά κείμενα του Σουρή και του Ξερόπουλου.

Για την μετάβαση από την σάτιρα στην ευθυμογραφία, Κ.Θ. Δημαράς, «Από την σάτιρα στην ευθυμογραφία», στο: *Σάτιρα και πολιτική στη Νεώτερη Ελλάδα. Από τον Σολωμό ως τον Σεφέρη*, Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας-Σχολή Μωραΐτη, Αθήνα 1979, σ. 305-325.

Περί ειρωνείας: Γ.Β. Δερτιλής, *Ειρωνεία και σάτιρα. Δύο δοκίμια και επτά δείγματα*, Καστανιώτης, Αθήνα 1998 - Vladimir Jankelevitch, *Η ειρωνεία*, μτφρ. Μιχάλης Καραχάλιος, Πλέθρον, Αθήνα 1997 (γαλλικό πρωτότυπο: *L' Ironie, ou la bonne conscience*, Flammarion, Paris 1987 [1er ed. 1936] - D.C. Muecke, *Ειρωνεία*, μτφρ. Κώστας Πύρζας, Ερμής: σειρά *Η Γλώσσα της Κριτικής*, Αθήνα 1974 (αγγλικό πρωτότυπο: Methuen & Co Ltd, Λονδίνο 1970).

Περί Ροΐδη: Ανδρέας Μ. Ανδρεάδης, «Βιογραφικόν σημειώμα», στον Α' τόμο του *Εμμανουήλ Ροΐδης/Έργα*, Φέξης, Αθήνα 1911, σ. ε' -ξη' - Κλέων Παράσχος, *Εμμανουήλ Ροΐδης. Η ζωή, το έργο, η εποχή του*, Αθήνα 1942 (τ.1), 1950 (τ.2) – Άλκης Αγγέλου, «Κάποιες προτάσεις για να ξαναδιαβάσουμε τον Ροΐδη», εισαγωγή στο *Εμμανουήλ Ροΐδης. Σκαλαθύρματα*, Ερμής, Αθήνα 1986, σ. κζ' - ρλη' - Αθηνά Γεωργαντά, *Εμμανουήλ Ροΐδης, η πορεία προς την "Τάπισσα Ιωάννα" (1860-1865)*, Ιστός, Αθήνα 1993.

²⁹ Οι κατ' έτος εξετάσεις αποτελούσαν αίτημα των φοιτητών για περισσότερα από 75 έτη (πρωτοδιατυπώθηκε το 1844). Εισήχθησαν με τους νόμους του 1911 (ΓΩΚΓ και ΓΩΚΕ) που συν-αποτελέσαν τον οργανισμό του Πανεπιστημίου (οι προβλέψεις για την εφαρμογή τους συμπληρώθηκαν με το Διάταγμα της 17^{ης} Αυγούστου 1912 «Περί των τμηματικών και γενικών επί πτυχίω εξετάσεων»).

του για το θερινό αυτό εξάμηνο εγκιρίως, από τις 15 Μαρτίου. Τώρα έμενε με την εμπύρετη απορία, τι σημαίνει να σε εξετάζουν αλληλοδιαδόχως μέσα στην ίδια ημέρα ο Δ.Παππούλιας στο Ρωμαϊκό Δίκαιο, ο Θ.Αγγελόπουλος στο Συνταγματικό και ο Α.Ανδρεάδης στην Πολιτική Οικονομία.³⁰ Η τρομακτική μυθολογία της εξέτασης, φτιαγμένη από την ηχώ χιλιάδων παλαιών φοιτητών και νυν δικηγόρων, οι οποίοι είχαν ολοένα αυξανόμενους λόγους να περιαιτολογούν ώστε να ενδυναμώνουν το άλλοτε αυτονόητο κοινωνικό κύρος του επαγγέλματός τους, συνήθως θριάμβευε επί των πρωτοετών. Πάμπολλοι ήταν εκείνοι που άφηναν για αργότερα την γνωριμία με αυτήν την στρουφή πτυχή της πανεπιστημιακής ζωής και προτιμούσαν να παρακολουθήσουν προσεκτικότερα τα μαθήματα που θα εξετάζονταν. Ο Νικόλαος ήταν αποφασισμένος να δώσει και τα τρία μαθήματα, αλλά μόλις ήλθε η 5.6.1929, έκανε πίσω· ωστόσο, μόνον ένα βήμα. Ο Παππούλιας απορρίπτεται πριν με απορρίψει εκείνος, σιέφθηκε, και ενίσχυσε την αυτοπαρηγορία του με την υπόσχεση που έδωσε στον εαυτό του ότι θα περάσει το μάθημά του τον Οκτώβριο, κατά την επαναληπτική εξέταση της Πρώτης Τμηματικής, και ότι δεν θα χρειασθεί να εξαντλήσει τις δυνατότητες που του παρέχονταν προκειμένου να ολοκληρώσει την φοίτησή του στο πρώτο έτος, με επόμενη εξέταση σε τριμελή επιτροπή, εν μέσω χειμώνα. Ο σχεδιασμός του πέτυχε: εφοδιασμένος με το οικό του Αγγελόπουλου και το έξι του Ανδρεάδη³¹, προσήλθε στις 5.10.1929 στον Παππούλια.³² Όταν βγήκε από το δωμάτιο της εξέτασης ήταν πλέον δευτεροετής φοιτητής της Νομικής Σχολής. Δεκατέσσερις ημέρες αργότερα, επισημοποίησε την εξελιγμένη σχέση του αυτήν με την Σχολή, ανανεώνοντας την εγγραφή του για το χειμερινό εξάμηνο του 1929-30.

Λίγους μήνες αργότερα η Σχολή δεν είχε αλλάξει. Αλλά ούτε είχε παραμείνει ίδια. Πολυγένης, Ανδρεάδης, Παππούλιας, Πετιμεζάς, Ράλλης, Λιβαδάς, Τριανταφυλλόπουλος, Σεφεριάδης, Αγγελόπουλος, Βαρβαρέσος, Μπαλής, Μαριδάκης και ο έιτακτος καθηγητής Γιωτόπουλος ήταν πάλι στις έδρες τους. Κοντά τους είχε πάρει θέση τακτικού καθηγητή του Συνταγματικού Δικαίου και ο Αλέξανδρος Σβώλος, που την προηγούμενη χρονιά ήταν υφηγητής Πολιτειολογίας. Ο επίσης υφηγητής Κυριακόπουλος, που την προηγούμενη χρονιά δίδασκε εκείνος Συνταγματικό Δίκαιο, απογοητεύθηκε, είδε τις πιθανότητες να καταλάβει έδρα να εξακοντίζονται σε χρόνο μέλλοντα και άφησε το Πανεπιστήμιο. Οι άλλοι δύο υφηγητές του 1928-29, ο Καλιτσούνις και ο Τζωρτζόπουλος παρέμειναν στις θέσεις τους. Μαζί τους όμως θα δίδασκαν τώρα ο Παναγιώτης Πέρδικας, ο Θεμιστοκλής Τσάτσος, ο Παναγιώτης Δερτιλής και ο Παναγιώτης Κανελλόπουλος. Ο τελευταίος μάλιστα θα δίδασκε ένα καινού δαιμόνιο: Κοινωνιολογία.³³

Ο Νικόλαος είχε μετέλθει το στάδιο του πρωτόπειρου και λογιζόταν πλέον πεπειραμένος φοιτητής. Μπορούσε να σχεδιάζει τις παρακολουθήσεις των μαθημάτων του και να προγραμματίζει με ποιο τρόπο θα περάσει τις νέες εξετάσεις του τον Ιούνιο: την Δεύτερη Τμηματική Εξέταση. Όμως όταν οι εξετάσεις παραπλησίασαν, η πολύτιμη εμπειρία εξανεμίσθηκε. Τριανταφυλλόπουλος και

³⁰ Προφορική μαρτυρία σημερινής φίλης: «Θυμάμαι τον πατέρα μου, που μου περιέγραφε με φρίκη την αντίστοιχη δική του εμπειρία στη Νομική, όπου εφοίτησε από το 1933: όλα τα μαθήματα σε μια μέρα. Στο τέλος ζαλιζόταν, παραπατούσε και το βράδυ γύρισε σπίτι του με πυρετό».

³¹ Για τον Α.Ανδρεάδη: *Ανδρέας Μ. Ανδρεάδης. Ο πατριάρχης των δημοσίων οικονομικών*, Μεταμεσονύκτιες Εκδόσεις, Αθήνα 2008. Ειδικότερα για τις απόψεις του Ανδρεάδη για τον θεσμό του πανεπιστημίου: Π.Γ.Κιμουρτζής, «Το έργο του στο Πανεπιστήμιο Αθηνών», στο: *Ανδρέας Μ. Ανδρεάδης*, ό.π., σ. 61-93.

³² Σύμφωνα με τον οργανισμό του 1922 οι περίοδοι των τμηματικών εξετάσεων ορίζονταν να είναι τρεις [α. από 25 Μαΐου έως 5 Ιουνίου, β. από 1 έως 10 Οκτωβρίου, γ. με ιδιαίτερο προγραμματισμό, σε τριμελή εξεταστική επιτροπή (από τον καθηγητή του μαθήματος και δύο άλλους καθηγητές “συγγενών” μαθημάτων, αλλά μόνον εφόσον ο φοιτητής είχε αποτύχει σε ένα μάθημα κατά την εξεταστική περίοδο του Οκτωβρίου)].

³³ Παράλληλα η Κοινωνιολογία είχε αρχίσει να διδάσκεται στο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης από τον Αβροτέλη Ελευθερόπουλο. Ο Ελευθερόπουλος διορίστηκε το 1929, αφού εκλέχθηκε ύστερα από κρίση με συνοψήφιο τον Π.Κανελλόπουλο. Ο Π.Κανελλόπουλος, κατόπιν αυτής της κρίσης, δίδαξε επί τέσσερα χρόνια ως υφηγητής στο Πανεπιστήμιο Αθηνών (1929-1933) και στο τέλος αυτής της περιόδου εξελέγη έιτακτος καθηγητής. Για την ακαδημαϊκή αλλά και την γενικότερη ανάπτυξη της κοινωνιολογίας και των τάσεων της κατά τον μεσοπόλεμο, υπάρχει η σημαντική εργασία: Κύρτσος, Αλέξανδρος-Ανδρέας, *Κοινωνιολογική σκέψη και εκσυγχρονιστικές ιδεολογίες στον ελληνικό μεσοπόλεμο*, Νήσος, Αθήνα 1996.

Μπαλής που θα τον εξέταζαν στο Αστικό Δίκαιο, Αγγελόπουλος και Σεφεριάδης που θα τον εξέταζαν Διοικητικό Δίκαιο και Διεθνές Δημόσιο Δίκαιο αντιστοίχως, εξαυλώθηκαν και τον κατέτρεχαν παντού.³⁴ Τι εμπειρία να αντιτάξεις σε αυτές τις πανίσχυρες δυνάμεις του χωροχρόνου; Ο Μπαλής σύντομα απεικδύθηκε το απέραντο, ανάριο ύφασμα που φορούσε στα όνειρα του Νικόλαου και ξαναγύρισε στο κανονικό του κοστούμι και στην ασημογάλανη γραβάτα του. Όμως οι άλλοι τρεις συνέχισαν να τον κατατρέχουν, έως τις επαναληπτικές εξετάσεις του Οκτωβρίου. Συγκεκριμένα, ξαναγύρισαν στην ανθρώπινη φύση τους, στις 5 Οκτωβρίου του 1930.

Γεώργιος Μπαλής (καθηγητής 1924-1951).
Έργο του Κ.Ηλιάδη. Από την Συλλογή Προσωπογραφιών
του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών.

³⁴ Για τον Κ. Τριανταφυλλόπουλο: Π.Κ.Τσούκας (επιμ.), *Κωνσταντίνος Δ. Τριανταφυλλόπουλος. Ο ανακαινιστής της σύγχρονης ελληνικής νομικής επιστήμης*, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα – Σειρά: Προσωπογραφίες Νομοδιδασκάλων, Αθήνα-Κομοτηνή 2008 & *Κωνσταντίνος Δ. Τριανταφυλλόπουλος. Διοικητής της Εθνικής Τράπεζας της Ελλάδος (16 Νοεμβρίου 1944 – 20 Ιανουαρίου 1945)*, Ιστορικό Αρχείο Εθνικής Τράπεζας, Αθήνα 1999. Για τον Γ. Μπαλή: Δ.Χ.Λιάπης (επιμ.), *Γεώργιος Α. Μπαλής. Πρωτεργάτης και ψυχή του Αστικού Κώδικα*, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα – Σειρά: Προσωπογραφίες Νομοδιδασκάλων, Αθήνα-Κομοτηνή 2010. Για το Αστικό Δίκαιο και τους αστικολόγους, γενικότερα: Απόστολος Σ. Γεωργιάδης (επιμ.), *Έλληνες Αστικολόγοι του 20^{ου} αιώνα*, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα 2010.

Η επόμενη ακαδημαϊκή χρονιά, το 1930-31, έφερε δύο νέα πρόσωπα στην Σχολή: τον έκτακτο καθηγητή Κωνσταντίνο Γαρδίκια και τον υφηγητή Κωνσταντίνο Τσάτσο. Η αύξηση του διδακτικού προσωπικού είχε κριθεί αναγκαία στις Συνελεύσεις των Καθηγητών της Νομικής. Επιχειρούνταν αρχικώς με αύξηση των υφηγητών, οι οποίοι μάλιστα έρχονταν για να διδάξουν ενίοτε εντελώς νέα διδακτικά αντικείμενα. Και, όποτε οι γενικότερες συνθήκες το επέτρεπαν, αυξάνονταν και οι τακτικοί και έκτακτοι καθηγητές. Μόνη ανάσχεση σε αυτήν την πορεία, έφεραν οι θάνατοι, είτε η λόγω ηλικίας διακοπή του καθηγητικού σταδίου. Ένας συνδυασμός των δύο, και η Σχολή απώλεσε την χρονιά αυτήν τον Μιχαήλ Λιβαδά.³⁵

Οι εξετάσεις πλησιάζαν πάλι. Τα εξεταζόμενα μαθήματα ήσαν τέσσερα και η προετοιμασία γι' αυτά επίμοχθη. Αστικό Δίκαιο-Εμπορικό Δίκαιο-Ποινικό Δίκαιο-Δικονομία. Ή, μάλλον, Πολυγένης-Πετιμεζάς-Ράλλης-Μπαλής, αφού ο κραταιός θεσμός της έδρας έκανε αναπόσπαστη την σύνδεση μαθήματος-διδάσκοντος. Ο Νικόλαος ήταν προετοιμασμένος πολύ καλά. Κέρδισε ένα ελεύθερο, ευχάριστο καλοκαίρι, όπως ακριβώς το σχεδίαζε σε όλο αυτό το θερινό εξάμηνο, στα διαλείμματα της μελέτης του. Είχε θέσει στόχο να ξεκουραστεί με λίγα ελεύθερα αναγνώσματα και να ξαναγυρίσει ανανεωμένος στο Πανεπιστήμιο το φθινόπωρο για τις ακροάσεις των μαθημάτων του τετάρτου έτους. Ο στόχος επετελέσθη. Ο Οκτώβριος που ήλθε ήταν, για πρώτη φορά, απλώς ο μήνας που θα ανανέωνε την εγγραφή του και όχι μήνας εξετάσεων.

³⁵ Ο Μιχαήλ Λιβαδάς ήταν Καθηγητής της Πολιτικής Δικονομίας από τον Νοέμβριο του 1916. Η σχέση του με το Πανεπιστήμιο είχε την απολυτότητα, θετική και αρνητική, που διακρίνει την συμπεριφορά κάποιου, όταν αφοσιώνεται σε έναν θεσμό: προσήλωση και εργατικότητα από την μία πλευρά, εμμονές μέχρι του βαθμού που οδηγεί σε ακαμψίες από την άλλη. Ενδεικτική απεικόνιση των σχέσεων του με το Πανεπιστήμιο μας παρέχουν οι δύο ακόλουθες πηγές:

α. Αρχείο Δημητρίου Παππούλια. Επιστολή του Μ.Λιβαδά, με δακτυλογραφημένη σημείωση στον φάκελο, που προσδιορίζει τον αποδέκτη της επιστολής.

Η σημείωση στον φάκελο:

«Την επιστολήν ταύτην παρακαλώ τον αγαπητόν φίλον κ. Μιχ.Καλαμάκη να επιδώση άμα γνωσθέντος εν τω Πανεπιστημίω του θανάτου μου προς τον τότε υπάρχοντα Πρύτανιν αυτού.

Μιχαήλ Γ. Λιβαδάς».

Η επιστολή, που φέρει ημερομηνία 8 Αυγούστου 1930:

«Κύριε Πρύτανι, Επειδή ουδένα έχω εν Αθήναις συγγενή δυνάμενον ν' αναλάβη την φροντίδα της κηδείας μου όταν αποθάνω, παρακαλώ το Πανεπιστήμιον, άμα γνωσθέντος αυτό του θανάτου μου να μεριμνήση ώστε να μετενεχθή ο νεκρός μου εις της οικίας μου εις την εκκλησίαν του Νεκροταφείου. Εκείθεν δε αφού αναγνωσθώσι αι συγχωρητικά της ημετέρας εκκλησίας ευχαί, να μετενεχθή εις τον τάφον. Απαγορεύω διαρρηδην κατά την κηδείαν μου την πρόσκλησιν φοιτητών, την κατάθεσιν στεφάνων, και την εκφώνησιν επικηδείων λόγων, και εν γένει πάσαν πομπήν.

Μετά τιμής

Μιχαήλ Λιβαδάς».

Φυσικά, η επιθυμία του έγινε σεβαστή κατά το γράμμα της. Κατά το πνεύμα της όμως, αν και νομικός ο ίδιος και προς νομικούς απευθυνόμενος, δεν έγινε –πάλι φυσικά– σεβαστή. Έτσι, έναν χρόνο αργότερα:

Εθνικόν και Καποδιστριακόν Πανεπιστήμιον Αθηνών (φορέας της έκδοσης), *Μιχαήλ Λιβαδάς. Λόγοι ρηθέντες εις μνημόσυνον αυτού εν τη αιθούση των τελετών του Πανεπιστημίου τη 28^η Φεβρουαρίου 1932 υπό του Κοσμήτορος της Θεολογικής Σχολής κ. Νικολάου Λούβαρι και του Καθηγητού της Νομικής κ. Δημητρίου Παππούλια*, Αθήνα 1933.

Η σχέση του Μ.Λιβαδά με το Πανεπιστήμιο και την Σχολή του, ολοκληρώθηκε με τον ακόλουθο τρόπο. Βλ. *Κωνσταντίνου Μελισσηρού, Τακτικού Καθηγητού της Παθολογικής Ανατομικής. Έκθεσις των επί της Πρυτανείας αυτού κατά το Πανεπιστημιακόν έτος 1930-1931 πεπραγμένων, αναγνωσθείσα εν τη αιθούση των τελετών του Πανεπιστημίου τη 30 Νοεμβρίου 1931*, Αθήνα 1932, σ. 7:

«Το Πανεπιστήμιον επένθησεν άπαξ κατά το παρελθόν έτος επί τω θανάτω διαπρεπούς συναδέλφου της Νομικής σχολής του Μιχ.Λιβαδά: ο μετασπάζ, εις των αρίστων συγγραφέων, εκληροδότησε την μεν χρηματικήν αυτού περιουσίαν εξ υπερεξακοσίων χιλ. δρ. εις την Θεολογικήν Σχολήν προς σπουδήν νέων αυτής, την δε βιβλιοθήκην αυτού εις την Νομικήν σχολήν' το Πανεπιστήμιον θα διατηρήσιν αγήρω την μνήμην του μεταστάντος».

Ο Νικόλαος ολοκλήρωσε την φοίτησή του στο Πανεπιστήμιο. Όμως το Πανεπιστήμιο βρισκόταν σε φάση αναδιοργάνωσης. Όσα χρόνια είχε φοιτήσει στο Πανεπιστήμιο ο Νικόλαος, ο θεσμός διεπόταν από τον οργανισμό που είχε τεθεί σε εφαρμογή το 1922. Ο οργανισμός αυτός που φτιάχτηκε για να κάνει νόμο την πολυνομία, δηλαδή για να συνενώσει και να εναρμονίσει όλες τις επιμέρους ρυθμίσεις που είχαν αποφασισθεί για τα πανεπιστημιακά πράγματα, σύντομα βρέθηκε να πάσχει από εκείνο το οποίο θεράπευε. Έως το 1932 είχε υποστεί τόσες πολλές τροποποιήσεις, ώστε η συνολική λειτουργία του Πανεπιστημίου είχε γίνει ανέφικτη γνώση. Καθέννας μάθαινε με την ασφαλέστατη μέθοδο της μετάδοσης πληροφοριών από στόμα σε στόμα, για τα θέματα που τον αφορούσαν κατά την στιγμή που του ανέκυπτε κάποια απορία. Σιγά-σιγά οι διαμαρτυρίες για την κατάσταση αυτήν αυξάνονταν και όταν έγιναν μεγαλύτερες στον αριθμό από τις τροποποιήσεις, έγινε αισθητή η ανάγκη να ληφθούν μέτρα. Η Κυβέρνηση αποφάσισε ότι κατάλληλο πρόσωπο για να αναλάβει το έργο αυτό ήταν ο διαπρεπής μαθηματικός Κωνσταντίνος Καραθεοδωρή, ο οποίος ζούσε στο Μόναχο από το 1924. Τον κάλεσε και μετά από μικρές διαβουλεύσεις εκείνος ήλθε στην Ελλάδα το 1930, με στόχο να επιτύχει την αναδιοργάνωση των δύο Πανεπιστημίων, Αθηνών και Θεσσαλονίκης.

Αθήνα, 1930. Ο Κ. Καραθεοδωρή, με τους φίλους του μαθηματικούς Ν.Γεννηματά, Γ.Ιωακείμογλου, την κόρη του Δέσποινα και την κ.Ιωακείμογλου. Σύνδεσμος φίλων Καραθεοδωρή.

Ο Καραθεοδωρή είχε σύντομη, αλλά εξαιρετικά γόνιμη παρουσία στην ελληνική ανώτατη εκπαίδευση: τόσο σε θέματα οργάνωσης-διοίκησης, όσο και σε θέματα διδασκαλίας. Μέσα σε μία τετραετία, 1920-1924: έφτιαξε τον οργανισμό του υπό ίδρυση Πανεπιστημίου της Σμύρνης· διέσωσε την μεγάλη βιβλιοθήκη που είχε καταφέρει με δικές του ενέργειες να σχηματίσει για τις ανάγκες του νέου αυτού Πανεπιστημίου και την μετέφερε μετά την μικρασιατική καταστροφή στην Αθήνα, όπου την ένωσε με την βιβλιοθήκη του Πανεπιστημίου Αθηνών· δίδαξε με μεγάλη απήχηση μαθηματικά στο Πανεπιστήμιο Αθηνών και μηχανική στο Πολυτεχνείο. Η φιλόπονη εργασία την οποία άρχισε αμέσως μόλις έφτασε στην Αθήνα, την άνοιξη του 1930, αποτυπώθηκε στο υπόμνημα το οποίο συνέταξε και το οποίο εκδόθηκε την ίδια εκείνη χρονιά από το Εθνικό Τυπογραφείο με τον τίτλο *Η Αναδιοργάνωση του Πανεπιστημίου Αθηνών*. Όσα έγραφε ο Καραθεοδωρή στο υπόμνημά του, ο Νικόλαος τα ήξερε βιωματικώς:

«Η γενικώς επιρατούσα γνώμη, ότι το Πανεπιστήμιον Αθηνών παρουσιάζει πολλές ελλείψεις και ότι δεν ανταποκρίνεται εις τον προορισμόν του, είναι ορθή. [...] αι τμηματικά και αι επί πτυχίω εξετάσεις δεν δίδουν τα αποτελέσματα, τα οποία προσδοκούνται. [...] Εις παλαιότερας εποχάς, ίστατο το Πανεπιστήμιον προφανώς εις υψηλότερον επίπεδον· η κατάπτωσης, ήτις επήλθε κατά τας τελευταίας γενεάς, αποδίδεται σχεδόν πάντοτε εις σφάλματα του προσωπικού και της διοικήσεως του Πανεπιστημίου, ενώ προέρχεται κατά πολύ μείζονα λόγον εξ αυτής ταύτης της εξελίξεως των πραγμάτων. Διότι η μεγέθυνσις του κράτους και τα ευεργετικά διατάγματα διά τους στρατευσίμους και πρόσφυγας, είχαν ως αποτέλεσμα μίαν καταπληκτικήν αύξησιν του αριθμού των φοιτητών μας και δεν ηδυνήθη η πολιτεία ένεκα της συνεχούς ανωμάλου καταστάσεως, λόγω των πολέμων, να αυξήση αναλόγως τας εγκαταστάσεις του Πανεπιστημίου και να συγχρονίση αυτάς με τας σημερινάς ανάγκας της επιστήμης» .

Ο ν. 5343/1932 ήταν έτοιμος και ο Νικόλαος θα έδινε τις πτυχιακές του εξετάσεις με βάση αυτόν.

1928c., Αθήνα. Ο Στέφανος Γ. Στρέιτ με παρέα νεαρών ανδρών στα Προπύλαια του Πανεπιστημίου Αθηνών. Carte postale. Αρχείο Στρέιτ, Ε.Λ.Ι.Α.:STR.051

Την μεγάλη δοκιμασία ο Νικόλαος την υπέστη στις 8 Ιουνίου 1934, ημέρα Παρασκευή. Τότε συγκέντρωσε όλες του τις δυνάμεις και προσήλθε ενώπιον του σώματος των διδασκόντων της Νομικής Σχολής για να εξετασθεί πρώτα γραπτώς και εν συνεχεία προφορικώς, σε κάθε πτυχή της νομικής επιστήμης, είτε την είχε διδαχθεί είτε όχι. Στο *corpus juris civilis*. Οι πτυχιακές εξετάσεις εκτός από γνώσεις, απαιτούσαν διανοητική αντοχή, όπως είναι αυτονόητο, αλλά και σωματική αντοχή, όπως δεν είναι αυτονόητο. Διάρκεια εξετάσεων, περί τις πέντε ώρες. Τις λεπτομέρειες της διαδικασίας ο Νικόλαος τις γνώριζε· για τον λόγο αυτόν, είχε φροντίσει την προηγούμενη ημέρα της εξέτασης να διακόψει την μελέτη του που είχε διαρκέσει υπερντατική πάνω από τρεις μήνες και να αναζητήσει στον Λυκαβηττό μία διαφορετική εικόνα από αυτήν της νομικής μικροκοινωνίας, την αφ' υψηλού εικόνα της συνολικής ζωής μιας πόλης.

Λυκαβηttός, 1933

Φωτογραφία. Πουλιδης, π. 1930. Αρχείο ΕΡΤ

Σπύρος Παλιούρας, Λυκαβηttός. Ελαιογραφία

Αδημοσίετος πίνακας του λαϊκού ζωγράφου Σπύρου Παλιούρα (Μεγάλο Χωριό Ευρυτανίας, 1875 – Πειραιάς 1957). [ο πίνακας ανήκει στην φίλη, φιλόλογο και λογοτέχνη, Αννίτα Παναρέτου. Είχε την καλοσύνη, όχι μόνον να μου διαθέσει τον πίνακα για δημοσίευση, αλλά και να αναλάβει να τον διακινήσει από τον τοίχο του σαλονιού της στον Η/Υ μου, μέσω της φωτογραφικής της μηχανής. Την ευχαριστώ θερμά].

Πολλοί Λυκαβηttοί. Ο Νικόλαος έχει για τις ανάγκες του άρθρου δύο εσώκιονγα μάτια, αλλά έχει και δύο διαφορετικές ματιές (μία του κοσμοπολίτη νεαρού και μία του δυστυχούς εξεταζόμενου). Με τις δύο αυτές ματιές, πότε εναλλάξ και πότε ταυτοχρόνως, αντικρύζει και τον λόφο. Άλλοτε δηλαδή όπως τον είδε ο Σπ. Παλιούρας στο μούχρωμα και τον απέδωσε με την ναίφ/ασπούδαχτη ζωγραφική του και την μεστή, αυθεντική ματιά του. Και άλλοτε χαρούμενο, ηλιόλουστο, ζειδωρο. Πάντως ο Λυκαβηttός (ο «κόρθιος φρουρός, ο ευθύγραμμος κώνος», όπως τον έλεγε ο Στ. Κουμανούδης στα 1853), για την πλειονότητα των Αθηναίων του μεσοπολέμου, έστω και "κατασκευασμένα" (οι ιδεαλισμοί και οι ωραιοποιήσεις της εποχής), συγκέντρωνε επικλήσεις ευφορίας και χρωμάτων. Του αποδιδόταν υψηλή σημασία για την ζωή της πόλης. Θεωρούνταν ότι την επιστέγαζε και κανόνιζε την διάθεσή της καθώς έσπερνε ήλιο και της απέδιδε αέρα και γεύση ζωής.

Για τους σταθερούς λόγους που το τυχαίο περιλαμβάνει μέσα του μία σειρά αιτίων που το κάνουν ελάχιστα ή και καθόλου τυχαίο, το βλέμμα του δεν άργησε να συναντήσει το κτίριο του Πανεπιστημίου. Η κατάβαση του προκάλεσε μεγαλύτερο λαχάνιασμα από την ανάβαση. Ο ύπνος ήταν το μόνο καταφύγιο, αλλά όσο γλυκό εμπόδιο είχε σταθεί τα προηγούμενα βράδια στην εξουθένωση της μελέτης, τόσο είχε γίνει τώρα ο απόλυτος ορισμός του «πρακτικώς αδυνάτου».³⁶

Athènes, L'Université. Carte-Postale». Χρ.Αποστολής: 1927. Ε.Λ.Ι.Α.: CP.CPATH.CRATH.CRATH1.149

³⁶ Την βαθιά αγωνία που προξενούσαν οι πτυχιακές εξετάσεις στους φοιτητές, την έχουμε ομολογημένη από πολλές πηγές και από συχνές μυθιστορηματικές καταγραφές. Εδώ επιλέγω μία χαρακτηριστική, που αναφέρεται στην Νομική Σχολή του 1931. Η “φωνή” είναι της γιαγιάς Μίνας, νόνας [=γιαγιάς] της Μίνας Καραγάτση, καθώς διηγείται το – ανδριώτικο– οικογενειακό παρελθόν της:

«Με τον Ξενοφώντα, εντάξει, δεν υπήρχε πρόβλημα. Εμπήκε με την πρώτη στην Νομική και επερούσε κανονικά τας τάξεις του. Η Νίκη όμως η μεγάλη και ο δικός μου ο Αντώνης, που είχαν πολλές δυσκολίες με το σχολείο, πέστε μου γιατί έπρεπε να πάνε να σπουδάσουν; [...] Το καημένο λοιπόν η Νίκη ηναγκάστη να σταματήσει. Ο Αντώνης όμως έπρεπε να εξακολουθήσει. [...] Κάποτε λοιπόν έφθασε η ημέρα των εξετάσεων. Και ο Αντώνης ξυπνά εκείνο το πρωί, πλένεται, ντύνεται, και έπειτα μου λέγει πως δεν αισθάνεται καλά, ότι νιώθει αδυναμία και ζαλάδα και τάσιν για έμετο. Έτσι, όπως ήτο, με το κουστούμι και τη γραβάτα, επήγε και εξάπλωσε πάλι στο κρεβάτι, κάτωχος και κάθιδρος, και εγώ που τα ξέρω πολύ καλά αυτά τα καμώματα του Αντώνη, έτρεξα αμέσως και έφερα την κολόνα και του έδωκα να μυρίσει, και του έτριβα το κούτελο. Όταν επιτέλους συνήλθε κάπως, εξεινήσαμε για το Πανεπιστήμιο, γιατί πώς να τον άφηνα μόνο του σε αυτή την κατάσταση. Ο Θεός με εφώτισε και είχα πάρει μαζί μου, καλού-κακού, και το μπουκαλάκι με την κολόνα, διότι στο προαύλιο του Πανεπιστημίου, την ώρα που τα άλλα παιδιά έμπαιναν μέσα να εξετασθούν, νάτος πάλι ο Αντώνης ημιλιπόθυμος ξαπλωμένος σε ένα παγκάκι και πάλι εγώ με την κολόνα. Και για να μη μακρηγορώ, ο Αντώνης εκατόρθωσε και επέρασε τας εξετάσεις και εμπήκε στο Πανεπιστήμιο. Ήτο Ιανουάριος του 1931. Και το 1937, έπειτα από πολλά αναβολές και καθυστερήσεις –εγώ πάντοτε παρούσα έξω από τας αιθούσας των εξετάσεων–, επήρε επιτέλους το πολυπόθητο πτυχίο του. Που καλύτερα να μην το είχε πάρει ποτέ του. Δώδεκα ολόκληρα χρόνια – και τι χρόνια ... πόλεμοι, Κατοχές, Δεκεμβριανά, ανταρτοπόλεμοι – εκάθητο το καημένο άχρηστο στο συρτάρι, μέχρι που εφέτος εθυμήθησαν πως ο Αντώνης είναι δικηγόρος και τον επιστράτευσαν πάλι και τον έκαμαν στρατοδίκη στα Ιωάννινα, με αποτέλεσμα να μπούμε σε τούτη την περιπέτεια η οποία μας έχει όλους αναστατώσει». Καραγάτση, Μαρίνα, *Το ευχαριστημένο ή Οι δικοί μου άνθρωποι*, Άγρα, Αθήνα 2008, σ. 163-164.

Με την πεποίθηση ότι ήταν ο πλέον ταλαιπωρημένος έμβιος οργανισμός, πεποίθηση τόσο ατομική, όσο και πάγκοινη, αφού την ίδια είχαν και όλοι οι υπόλοιποι συνεξεταζόμενοι του για τον εαυτό τους, βρέθημε με μικρά προσεκτικά βήματα στην πλατεία του Πανεπιστημίου.³⁷ Καθώς κοιτάζε το Πανεπιστήμιο καταντίκρυ, ένοιωσε ότι το γεροθεμελιωμένο κτίριο τρεμόπαιζε. Η αχλύς της μεσημεριάτικης καλοκαιρινής ζέστης, ήταν ικανοποιητική εξήγηση της παραισθήσης. Όμως δεν μπορούσε η ίδια εξήγηση να ευσταθεί και για το ότι η Νομοθεσία, από όλες τις επιστήμες που ήταν αποτυπωμένες πάνω στην ζωφόρο του Πανεπιστημίου, κινείτο. Και όχι μόνο κινείτο, αλλά κινείτο αγριεμένη εναντίον του. Ο ζυγός της δεν εύρισκε θέση ευστάθειας και ανεβοκατέβαινε με τον ίδιο ρυθμικό τρόπο που το σπαθί της μετεωριζόταν σε τροχιά εκκρεμούς, φράζοντάς του την είσοδο στο κτίριο. Η γυναικεία αυτή μορφή, αξιέραστος επί τέσσερα χρόνια, που ήταν ανέκαθεν στιβαρή, αλλά το πρόσωπό της ήταν μελίχιο και καρτερικό, αληθινή δικαιοσύνη δηλαδή, είχε τώρα πάρει κάτι από τα χαρακτηριστικά του Πετιμεζά, του Ράλλη, του Μπαλή, του Μαριδάκη, του Δεμερτζή: των εξεταστών του.

Τις παραισθήσεις τις διαλύει η ζωή και τον Νικόλαο τον επανέφεραν στην λογική τάξη των πραγμάτων τα ξεφωνίσματα *Νίκο, έτοιμος;* των συμφοιτητών του, που τον είχαν προφθάσει επάνω στο τελευταίο σκαλί της εισόδου. Γνοιασμένος καθένας, αλλά ανέμελοι όλοι μαζί, πέρασαν κάτω από το σπαθί της Νομοθεσίας. Άλλωστε οι καθηγητές κόβουν, εκείνη είναι μεγαλόθυμη, ή τουλάχιστον οφείλει να είναι, όπως σταθερά είχε αρχίσει να πιστεύεται μετά την Δίκη των Έξ.

³⁷ Εφ. *Ελεύθερον Βήμα* (6 Μαρτίου 1931), σ. 5:

«Διά την νομικήν σχολήν

Κύριε Διευθυντά,

Τυχάνω πατήρ ενός τελειοφοίτου της νομικής απορριφθέντος εις τας εξετάσεις του. Καταφεύγω προς υμάς ίνα τονίσητε το αδίκημα, το οποίον προσγίγνεται εις μίαν κατηγορίαν τελειοφώτων της νομικής ήτις υπόκειται εις αντιφυσιολογικήν επί πτυχίω εξέτασιν.

Είνε υποχρεωμένοι οι δυστυχείς να εξετασθούν εις μίαν και μόνην ημέραν εις 19 —δέκα εννέα—μαθήματα. Ο νέος οργανισμός του Πανεπιστημίου ετροποποίησε το σύστημα τούτο. Ώρισε τμήμα καθαρώς νομικών και τμήμα καθαρώς πολιτικών επιστημών, και ούτω οι από του 1928 τελειοφοίτοι ανακουφίζονται κάπως, διότι έχουν το ειλεκτικόν δικαίωμα να εξετασθούν εις ένα μόνον των δύο τμημάτων.

Αλλά οι προ του 1928 τελειοφοίτοι, υφίστανται οι δυστυχείς μαρτύριον. Πώς να συγκεντρώσουν δέκα εννέα εις μίαν ημέραν και δη μαθήματα άτινα απαιτούν μνήμην υπερφυσιολογικού ανθρώπου;

Οι κ.κ. καθηγηταί και δη οι έχοντες μαθήματα απαιτούντα τοιαύτην μνήμην ην δεν δύναται να έχη τις και δη κατά την ώραν των εξετάσεων, πρέπει να έχουν υπ' όψιν το βαρύν αυτό φορτίον των δυσμοίρων τελειοφώτων, διότι σας βεβαιώ ειλικρινώς, λυπήθηκα δια τους πραγματικούς κόπους του υιού μου και λυπούμαι και δι' όλους τους ευρισκομένους εις την ίδίαν μοίραν.

Μετά τιμής, Θ. Ζαθρανόπουλος, Ιατρός
Θεσσαλονίκη, 26 Φεβρουαρίου 1931».

Η γραπτή εξέταση πήγε καλά. Ο Νικόλαος ήταν βέβαιος. Αστικό Δίκαιο και Εμπορικό Δίκαιο αλληλοδιαδόχως, είχαν λάβει απαντήσεις ικανού νέου νομομαθούς. Οι καθηγητές που αποσύρθηκαν για να εξετάσουν τα φύλλα χαρτιού που τους παρέδωσε, με την κακότεχνη θεά Αθηνά, τριγυρισμένη από τις λέξεις Εθνικών και Καποδιστριακών Πανεπιστήμιον Αθηνών σφραγισμένη στην πάνω δεξιά κορυφή, θα του το αναγνώριζαν. Δεν λάθεψε. Όμως η αναμέτρηση με την επιστήμη έχει πάντοτε σταθμητούς παράγοντες. Οι αστάθμητοι εμφανίζονται όταν η αναμέτρηση γίνεται με τους επιστήμονες. Έτσι, όταν άρχισε να μπαίνει στα διάφορα δωμάτια, όπου εξετάζαν κάθε καθηγητής χωριστά, ένοιωσε ότι εκτός από τις ερωτήσεις τους έπρεπε να αντιμετωπίσει και το κουρασμένο από τις ατελείωτες ώρες εξέτασης νευρικό τους σύστημα. Την μεγάλη αυτή πανεπιστημιακή αλήθεια, δεν άργησε να την δει και επισήμως δημοσιοποιημένη από τον Γ. Θεοτοκά, ο οποίος στην *Αργώ* του, που την εξέδωσε συμπληρωμένη με το δεύτερο μέρος της δύο χρόνια μετά, το 1936, περιέλαβε ένα κεφάλαιο με την πτυχιακή εξέταση του ήρωά του Μανόλη Σκυριανού. Ο Νικόλαος διάβασε το μυθιστόρημα του Θεοτοκά, τον Αύγουστο του 1936, μόλις πριν φύγει για τις μεταπτυχιακές του σπουδές στην Γερμανία.³⁸ Γέλασε τρανταχτά όταν διάβασε στην πρώτη, την ιδιωτική του ανάγνωση, την περιγραφή των πτυχιακών εξετάσεων και έσπευσε να την ξαναδιαβάσει φωναχτά πολλές φορές σε διάφορους φίλους του. Έτσι, βίωσε πάλι και πάλι την ημέρα της δικής του πτυχιακής εξέτασης, αλλά απαλλαγμένη από την αβεβαιότητα του τι έπεται, προστατευμένος εσαεί από τον σφιχτοτυλιγμένο πάπυρο που αναπαυόταν στο πρώτο δεξί συρτάρι του γραφείου του. *Νόστιμα και αληθινά τα λέει ο Θεοτοκάς*, κατέληγε πάντοτε να πει, όταν το γέλιο υποχωρούσε:

«Οι πτυχιακές εξετάσεις γινόντανε στα γραφεία της Νομικής Σχολής, στο κεντρικό οίκημα του Πανεπιστημίου. Κάθε καθηγητής είτανε χωμένος σ' ένα καμαράκι, σαν κάβουρας έτοιμος για τη μάχη μες σε μια μικρή κοιλότητα του βράχου της επιστήμης. Περνούσαν κάθε μέρα καμμιά δεκαριά υποψήφιοι, που εξεταζόντανε σ' όλα τα μαθήματα των τεσσάρων ετών από το πρωί ως το βράδι. Κατόπι συνεδριάζε η Σχολή κ' έβγαζε το ίδιο βράδυ τα αποτελέσματα, που τα διακήρυττε ένας κλητήρας στην αυλή του Πανεπιστημίου. Ο κάθε καθηγητής είχε τις ξεχωριστές λόζες του, τα τικ του, τα καπρίτσια του, κι' όλοι μαζί αποτελούσαν ένα γραφικό σύνολο, που σου άφηνε μια ανάμνηση πολύ νόστιμη και ευχάριστη σαν τελείωνε το βάσανο. [...]

Σχεδόν ασυνείδητα ο Μανόλης Σκυριανός πέρασε από καμμιά δεκαριά καθηγητές, με μια μονάχα σύντομη διακοπή την ώρα του γεύματος. Το πνεύμα του είτανε ολότελα γεμάτο από την ύλη των εξετάσεων και δε χωρούσε άλλο τίποτα ώσπου να τελειώσει η διαδικασία. Όλες οι δυνάμεις του είτανε ενωμένες και τεντωμένες προς τον ίδιο σκοπό. [...] Δεχότανε τις ερωτήσεις από δέκα διαφορετικές μεριές, χωρίς να λυγίσει, έφερνε στο πρώτο πλάνο των λογισμών του τα σχετικά θέματα με όλην την επιστημονική αρματωσιά τους και τραβούσε μονομιάς προς τα έξω τις κατάλληλες απαντήσεις. Το παιχνίδι αυτό γινότανε μ' έναν τρόπο σχεδόν αυτόματο, σα να είτανε ταξιθετημένοι οι διάφοροι κλάδοι της επιστήμης σε χωριστά συρτάκια του μυαλού, που ανοίγανε από μόνα τους τη στιγμή που έπρεπε. Μονάχα σε ορισμένες στιγμές ο Μανόλης αισθανότανε ένα είδος ίλιγγο. Του φαινότανε πως όλη αυτή η περιπέτεια εξαριτότανε από ένα τίποτα, από μια εντελώς προσωρινή και άστατη κατάσταση

³⁸ Από τις τελευταίες δεκαετίες του 19^{ου} αιώνα ήδη, οι οικονομικά ισχυρές χώρες αναπτύσσουν πολιτικές οργανωμένης προσέλευσης ξένων φοιτητών. Οι προθέσεις τους είναι πολιτικο-οικονομικές και πολιτισμικές. Οι έλληνες νέοι συχνά προσέφυγαν τόσο για προπτυχιακές, όσο και για μεταπτυχιακές σπουδές σε χώρες του εξωτερικού. Κατά τον μεσοπόλεμο οι βασικοί εκπαιδευτικοί προορισμοί ήταν η Γαλλία και η Γερμανία. Για την παρουσία ελλήνων φοιτητών στα γερμανικά πανεπιστήμια κατά τον μεσοπόλεμο, δεν έχουμε επαρκή στοιχεία. Όμως για την παρουσία ελλήνων φοιτητών στην Γαλλία έχουμε αρκετά. Ένα, ενδεικτικό, είναι ότι: το 1938 έχουμε ήδη 211 έλληνες να φοιτούν σε γαλλικά πανεπιστήμια (το 1971 ήταν 790 και αλματώδως αυξήθηκαν το 1974: 2.109). Βλ. Γιώργος, Σταμέλος, «Η Ελλάδα ως χώρα αποστολής φοιτητών στα πανεπιστήμια της Γαλλίας 1975-90», *Σύγχρονα Θέματα* 50-51 (Ιαν.-Ιούνιος 1994), σ. 112. Επίσης, Παντελής Κυπριανός, «Γνώση, κοινωνική διάκριση, επαγγελματική διασφάλιση: οι έλληνες φοιτητές του εξωτερικού (1837-2004)», 4^ο Διεθνές Συνέδριο Ιστορίας της Εκπαίδευσης και P. Kiprianos, «La formation des élites grecques dans les universités occidentales», *Histoire de l'Education* (Jan. 2007), p. 1-28.

του εγκεφάλου, αποτέλεσμα μιας μακρόχρονης διανοητικής προσπάθειας, που κορυφωνόταν εκείνη τη μέρα, μα δεν μπορούσε να βαστάξει περισσότερο. Σα να συνέδεε όλες τις διανοητικές δυνάμεις του κι' όλους τους λογισμούς του μια αόρατη κλωστή, που, αν την έχανε για μια στιγμή, θα βούλιαζε αμέσως η σκέψη του μες σε μια πελώρια σύγχυση. Είταν ένας ακροβατικός χορός του πνεύματος απάνω από έναν γκρεμό. Κάθε σταμάτημα, κάθε χαλάρωση του μυαλού μπορούσε να έχει ολέθριες συνέπειες. Μια λύση υπήρχε: να βαδίσουν ίσια μπροστά, ολότελα συγκεντρωμένοι και πειθαρχημένοι, με μια αναπνοή, ως την άκρη του δρόμου».

Σε όλη την ακαδημαϊκή χρονιά 1933-34, εξετάστηκαν επί πτυχίω 562 φοιτητές της Νομικής Σχολής. Από αυτούς 383 πήραν το πτυχίο τους. Ο Βόλος απέκτησε 5 νέους νομικούς: τον Ιωάννη Γλαβάνη, τον Ιωάννη Πρώϊα, τον Ζήνωνα Σφέτσο, τον Αλέξιο Τζιτζιλιέρη και τον εκ Καΐρου Νικόλαο.

Όλοι οι καταταλαιπωρημένοι εκείνοι οργανισμοί, εφόσον είχαν επιτύχει στις εξετάσεις, γίνονταν οι πλέον ακμαίοι. Με τεράστια αποθέματα δυνάμεων, συγκύριζαν ρούχα, έδεναν γραβάτες, γυάλιζαν παπούτσια και έπαιρναν τους δρόμους της διασιέδασης και της εκτόνωσης. Με σαφώς υποδεέστερες πρώτες ύλες, γινόταν κάθε δυνατή προσπάθεια ώστε το ντύσιμο να πλησιάσει τις επιδόσεις του Καθηγητή Ανδρεάδη, που ο Τέλλος Άγρας χαρακτήρισε, μεταφέροντας σε κείμενό του μία γενικευμένη αντίληψη των φοιτητικών του χρόνων, «το φοιτητικό ιδανικό μας».³⁹

³⁹ Άγρας Τέλλος, «Για τα εκατό χρόνια του Πανεπιστημίου Αθηνών», *Νέα Εστία* 263 (1 Δεκεμβρίου 1937), σ. 1848-1850. Μεταφέρω την γλαφυρή, οπωσδήποτε εξωραϊσμένη, περιγραφή του:

«Αντίθεση ζωηρή [στην «απρόσωπη τρυφερότητα ενός υπερανθρώπου», όπως περιγράφει προηγουμένως τον Καθηγητή Παππούλια] ήρθε σε λίγο ο καθηγητής της Δημοσίας Οικονομίας, ο Ανδρεάδης ο αλησμόνητος. Πόσων χρόνων; Θαρρώ πως, από μέσα μας, το ρωτιόμαστε όλοι. Το βέβαιο είναι πως δεν απείχε πολύ από τους μεγαλύτερους μας. Τίποτε παρόμοιο επάνω του με τον ρωμαΐστή, τον Παπούλια. Νέος Ευρωπαίος. Γοργός. Καταπληκτικός.

Συντριπτικός. Η επίδρασή του, στις ψυχές μας, ξεπερνούσε το μέτρο. Αντί να μας εμπνέ, μας εβασάνιζε. Αναγνωρίζαμε τ' αναμφισβήτητα προσόντα του, -όμως τ' αναγνωρίζαμε με πείσμα και με ζηλοτυπία, περισσότερο γυναικεία, φθονούσαμε το μεταξωτό του σταχτί πουκάμισο, όσο και τη χτυπητή του πολυγλωσσία, που ήταν όμως τορνευμένη επαγωγά και με φιλολογικό τρόπο την πέτινη σάνικα του και τα βαρειά, καλοκομμένα του φορέματα, όσο και τη θαυμάσια κορμοστασιά του και τα χάναμε, όταν φώναζε με τρομερή φωνή «Αμάξι!» στα πέρατα της πλατείας του Συντάγματος! Κι' αμέσως ύστερα πηδούσε μέσα στ' αμάξι κ' έφευγε, δίχως καν να μας αποχαιρετήσει! Αλλά ένας καλός του λόγος, που μας τον πετούσε σαν αχτίδα ήλιου ανάμεσα σε σπαθιές, μας συγκινούσε τόσο μύχια, όσον ούτε η μεγαλύτερη συναισθηματική ικανοποίηση».

Ο Ανδρεάδης είναι ομοίως σχεδιασμένος και από τον Γ.Θεοτοκά στην *Αργώ*, *Εστία*, 1998 [15η], σ. 33-34 του Δευτέρου Μέρους:

«[...] δέσποζε [...] ο πολύς Ανδρεάδης, καθηγητής της δημόσιας οικονομίας, με την πελώρια αποικιακή του κάσκα και τα εξ ίσου πελώρια και ποικιλόχρωμα μαντίλια του. Είταν επιβλητικός στην κορμοστασιά και ανησυχητικός στη φυσιογνωμία, με κάποιον αέρα πνευματικής ανωτερότητας και κοσμικού σαρκασμού, που έκανε να παραλούν εμπρός του οι άβγαλτες φοιτήτριες. Είταν άλλωστε διάσημος σ' όλα τα Πανεπιστήμια και τα κομψά εστιατόρια της Ευρώπης και κοίταζε την Αθήνα σαν άνθρωπος συνηθισμένος να ζει σε καλύτερο περιβάλλον. Ταξίδευε κάθε χρόνο στις πέντε ήπειρες, έκανε παρέα με τους πιο επιφανείς ανθρώπους της οικουμένης, έγραφε βιβλία με το καντάρι, σε δεν ξέρω πόσες γλώσσες, και, στις ώρες της σχολής του, έκανε θεατρική κριτική, όντας άλλωστε ο καλύτερος θεατρικός κριτικός της Αθήνας. Εύρισκε ωστόσο τον καιρό να μπαينوβγαίνει συνεχώς και στο Πανεπιστήμιο, να διδάσκει οικονομικά διανοημένα με τα πιο αφάνταστα ανέκδοτα και με παραπομπές στο Ρενάν και τον Ανατόλ Φράνς, να βροντά τις πόρτες και να κάνει τρομερούς καβγάδες με τους φοιτητές και τους κλητήρες, χωρίς κανείς να καταλαβαίνει ποτέ ποιός είταν ο λόγος της οργής του. Του περνούσε όμως αμέσως, γιατί κατά βάθος είταν άνθρωπος με καλά και ευγενικά συναισθήματα κ' είχε εξ άλλου τόσα πράγματα να συλλογιστεί, που δεν του έμενε καιρός να θυμώνει με τα σωστά του».

Σημειώνω ότι από τις ποικίλες αναφορές που έχουν γίνει στους Καθηγητές του Πανεπιστημίου του μεσοπολέμου, οι περισσότερες γίνονται υπαινικτικά. Σπανιότερα με δήλωση του μαθήματος που δίδασκαν είτε της έδρας που κατείχαν. Για τον Ανδρεάδη, οι αναφορές είναι συνηθέστατα ονομαστικές, όπως άλλωστε φαίνεται και στα δύο ανωτέρω παραθέματα.

Όσες ηδείς ματιές είχαν ανταλλάξει με τους καθρέφτες νωρίτερα και τις προόριζαν ο καθένας για την εξέχουσα προσκεκλημένη της εορταστικής βραδιάς, είχαν μεταβληθεί μία ώρα μετά τα μεσάνυχτα σε αποκαμωμένες, ενίοτε και αποκαρδιωμένες ματιές. Να σε υποδεχθεί η νομική επιστήμη θερμά στους κόλπους της, βαθμιαία αποδεικνυόταν πολύ ευκολότερη υπόθεση σε σύγκριση με το να τύχουν ανάλογης υποδοχής τα ανδρικά σου συναισθήματα. Ήταν πλέον χειροπιαστά αντιληπτό, ότι το πτυχίο δεν ανοίγει όλους τους δρόμους.

Τριανταφυλλίδης Θεόδωρος (1935), Νέοι διασκεδάζουν στο Γαλάτσι. Λάδι σε μουσαμά. Εθνική Πινακοθήκη της Ελλάδας.

1933, Αθήνα: Ο Στέφανος Γ. Στρέιτ και φοιτητές μετά την απονομή βραβείων (:) στο Πανεπιστήμιο Αθηνών. Ε.Λ.Ι.Α.: STR.052

Το πτυχίο. Τέλος και αρχή. Για όλους. Η αναλογία όμως, δηλαδή πόσο χώρο καταλαμβάνει στην σκέψη η αντίληψη ότι πρόκειται για τέλος και με ποιό ρυθμό τα νέα σχέδια τον κατακτούν, σχετίζεται με τον καθέναν. Ο Νικόλαος άφησε τα νέα σχέδια να επιδράμουν γρήγορα και αποτελεσματικά. Μία αλληλουχία από στοχεύσεις, περιφρονούσαν τις δυσκολίες των καιρών, τις παραμέριζαν με την δύναμη της υπεροπτικής νεότητας. Υποσχόταν στον εαυτό του πολλά. Πολλά περισσότερα από αυτά που είχε υποσχεθεί στην ελληνική κοινωνία, κατά την στιγμή που επαναλάμβανε από το τυπωμένο χαρτί της Καθομολογήσεως του Πτυχιούχου της Νομικής:

«Του πτυχίου της Νομικής αξιωθείς όρκιον ομνύω προ του Πρωτάνεως και του Κοσμήτορος της Νομικής Σχολής και πίστιν καθομολογώ τήνδε. Από του ιερού περιβόλου του σεπτού τούτου τεμένους των Μουσών εξερχόμενος κατ' επιστήμην βιώσομαι, ασκών ταύτην δίκην θρησκείας εν πνεύματι και αληθεία. Ούτω χρήσιμον εμαυτόν καταστήσω προς άπαντας τους δεομένους της εμής αρωγής και εν πάση ανθρώπων κοινωνία αεί προς ειρήνην και χρηστότητα ηθών συντελέσω βαίνων εν ευθεία του βίου οδώ, προς την αλήθειαν και το δίκαιον αποβλέπων και τον βίον ανυψών εις τύπον αρετής υπό την σκέπην της Σοφίας. Ταύτην την επαγγελίαν επιτελούντι εϊη μοι συν τη ευλογία των εμών καθηγητών και πεφιλημένων διδασκάλων ο Θεός βοηθός εν τω βίω».

Άνδρας σε γραφείο. 1936. Heidelberg (Γερμανία). Ε.Λ.Ι.Α.: STR.079

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑΤΑ

1. Σμάρι επιστημόνων - Πτυχιούχος Νομικής και άνεργος/ετεροαπασχολούμενος

ΕΜΠΡΟΣ ΚΥΡΙΑΚΗ 5 ΟΚΤΩΒΡΙΟΥ 1990
ΜΕΓΑΛΗ ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ ΕΘΝΙΚΗ ΕΦΗΜΕΡΙΣ ΕΤΟΣ 36^ο ΑΡΙΘ. 914017 12.412

ΤΑ ΖΗΤΗΜΑΤΑ

Η ΑΡΩΣΤΕΙΑ ΤΗΣ ΕΠΟΧΗΣ ΜΑΣ Η ΑΝΕΡΓΙΑ ΠΟΥ ΦΕΡΝΕΙ ΤΟΝ ΘΑΝΑΤΟ...

Η ΜΕΓΑΛΥΤΕΡΗ ΠΑΝΗ ΤΗΣ ΧΩΡΑΣ, - ΑΣΙΟΦΡΗΝΤΟΣ ΚΑΤΑΣΤΑΣΙΣ, - ΔΟΥΛΕΙΑΣ ΔΕΝ ΥΠΑΡΧΟΥΝ, - ΕΡΓΑΤΑΙ ΚΑΙ ΥΠΑΛΛΗΛΟΙ ΥΠΟΦΕΡΟΥΝ ΤΑ ΠΑΝΑΙΝΑ, - ΑΣ ΤΑ ΜΑΘΗ Ο », ΒΟΥΛΑΟΥΜΗΣ

Η ΔΥΣΤΥΧΙΑ ΣΤΟΥΣ ΔΡΟΜΟΥΣ

«Αυτοκτονώ διότι βλέπερα οικονομικῶς. "Όλες μου οι προσπάθειες για να βρω εργασία, πήγαν χαμένες κι' έτσι αναγκάστηκα γὰ φύγω ἀπ' αὐτόν τόν κόσμον. Παρακαλῶ νὰ εἰδοποιήθουν μὲ τρόπο τὰ παιδιά μου γιὰ νὰ μὴ στενοχωρηθοῦν».

Τὸ ἀπλό αὐτὸ γράμμα, ἐπὶς φτωχῶ μαγεῖρον ποῦ ἔθεσε προχθὲς τέγρα στην βασανισμένη ζωὴ του, κλείνει ὅλη τὴν τραγικότητα τῆς ἀνεργίας, ποῦ εἶπε ἡ ποῦ μεγάλη πλὴγὴ ἀπὸ τὴν ὕπαιον ὑποφέρει σήμερα ἡ δύσμοιρος αὐτὴ χώρα.

— "Ἄν δὲν αὐτοκτονῶ ἀκόμη κι' ἐγὼ, εἶπε ποῦ δὲν ἔχω οἰκογένεια, ποῦ ἔλεγε ἕνας ἀνεργός. "Ἡ κατάστασις μου εἶπε ἀξιοθρήνητος. "Ἔχω γὰ πιάσω δουλειὰ ἀκριβῶς ἕξη μῆνες.

— Τὶ δουλειὰ ἔκαρες ;
— "Ὅτι φαντασθῆς. Δὲν εἶμαι εἰδικευμένος ἐργάτης. "Ὅπου δὲν χρειάζεται ἰδιόκτητης εἶμαι ἱκανός καὶ ἔτοιμος νὰ δουλέψω.

— Καὶ δὲν ὑπάρχουν τέτοιες δουλειὲς ποῦ νὰ χρειάζονται χέρια ;
— Δὲν ξέρω. "Ὅπου ὅμως ἐξήγησα δουλειὰ ἔδιν μὲ κράτησαν. "Ἔσως γὰ φταιῖ καὶ τὸ ἐξωτερικὸ μου. Βλέπετε πῶς εἶμαι ; Σωστός ἀλήτης. Κουρνιασμένος, ἀκούρευτος, ἀξιοκρίτος καὶ μὰθε γὰλι τὸ ἔχω ἐπάνω μου. "Ἐμένα ὅμως δὲν μὲ ἔκανε ἀλήτη ἡ τεμπελιά, ἀλλὰ ἡ ἀνεργία.

— "Ἔχω τὴν γνώμην πῶς θὰ ἔχῃς μεγάλες ἀπαιτήσεις γιὰ νὰ μὴ μπορῆς νὰ βρῆς δουλειὰ.

— "Ἔχεις λάθος. Τὸ σωστὸ θὰ ἦταν νὰ ἔχω ἀπαιτήσεις. "Ἡ κατάστασις ὅμως ποῦ βρισκομαι ποῦ πνίγει τὸ δίκην καὶ εἶμαι πρὸθυμος νὰ δουλέψω γιὰ ἕνα κομμάτι ψωμί.

— Καὶ τώρα πῶς ζῆς ;
— Κοινοῦμαι κάτω ἀπὸ τὰ ὑπόστεγα, διελίγω τὰ ροῦχα μου ἀπὸ τὰ μέση ποῦ ἀδιάζονται τὰ κάρρα τῶν οὐκαυπιδίων καὶ τὰ φαγητὸ μου τὸ ζητιανεύω. Ἐδῶ κι' ἐκεῖ.

— "Ἔχε λίγη ὑπομονὴ κι' ὅλα θὰ διορθωθοῦν.

Μ' ἐκτύπησε μὲ οἶκτο, ἐνούνησε τὸ κεφάλι κι' ἔφυγε κατεστῶμενος τὴν τύχην του.

ΕΚΘΕΣΙΣ ΔΥΣΤΥΧΙΑΣ

Περνοῦμε πρὸς ἀπὸ τὸ Δημαρχεῖον. Στὶς πεζούλες, στὰ πεζοδρόμια,

"Ἐνας τελειόφοιτος τῆς Νομικῆς ποῦ κατέληξε νὰ γίνῃ σεργιάντης

ΕΚΘΕΣΙΣ ΔΥΣΤΥΧΙΑΣ

Περνοῦμε πρὸς ἀπὸ τὸ Δημαρχεῖον. Στὶς πεζούλες, στὰ πεζοδρόμια, στὰ καντενὰ καρτεῖα στένεται ἡ ἀνεργία. Θὰ δῆτε παντοῦ ἐκεῖ γέρω ἐργάτες μὰθε κλάδου ποῦ τριφυρίζουν καὶ περιμένουν μὲ ἀγωνία νὰ περῆσι κάποιος νὰ τοὺς ἐξασφαλίσῃ δουλειὰ γιὰ μιὰ δυὸ μῆνες μὲ πληρωμὴ ὕσος κ' ὕσος.

Τὸ Δημαρχεῖο ἔχει καντενῆσι στὸ στή ἔκθεσις τῆς ἀνθρωπίνης δυστυχίας.

Θὰ δῆτε βουδουσι ὑψωμένες κατοικίους νὰ διαλαλοῦν τὴν διαθεσιμότητά τους. Θὰ δῆτε σφυριά, τσαπιά, καμαράδες, νενεκέδες ἀσβεστομῆνοι σὲ μαρμαῖα παρατάξι.

— Ἀφενεῖκό, ἀφενεῖκό, θέλλεις μάλιστα ; σοῦ φωνάζουν ὅταν περῆς ἀδιόφορα ἀπὸ μπροστά τους.

Καὶ ὅταν κανεῖς σταματήσι γιὰ μιὰ δουλειὰ του ἐκεῖ κοντὰ, τὸν πλησιάζουν καὶ τὸν ρωτοῦν μὴπως τοὺς χρειάζονται.

Καὶ ἀκοιλοῦθι ἐπικὴ μάχη ὅταν πρῶγματι κάποιος ἔρχεται νὰ βρῆ «φτηνὸν» ἐργάτη.

Τὸν πολιορκιοῦν, τοῦ φωνάζουν τὴν τιμὴν τοῦ ἡμοεργητάτος του — τῆς ἐργασίας του — ποῦ τὴν βγάξουν σὲ μειοδοτικὴ δημοπρασίον, τὸν τραβοῦν ἀπὸ τὸ μαρμαῖο καὶ ἔξακολουθοῦν νὰ τὸν παρακολουθοῦν καὶ νὰ τοῦ προτιροῦν ἀμφοτεροῖς ὄρους καὶ ὅταν ἀκόμη αὐτὸς ἔχει βροῖ τὸν ἐργάτη ποῦ ἤθελε.

— Αὐτὴ ἡ τρομερὴ ἀνεργία, ποῦ ἔλεγε ἕνας οἰκοδόμος, μὰς διαφθίρει. "Ἐσπαρῆζει τὴν ἐργατικὴν συνείδησι καὶ στρεφόμεθα ὁ ἕνας ἐναντίον τοῦ ἄλλου. "Ἀφοῦ δὲν μποροῦμε τί ἄλλο νὰ κάνουμε καὶ πῶς νὰ σφῶθῃ ἀπ' αὐτὴ τὴν κατάσταση ποῦ μὰς δέχεται, κιντῆρι νὰ κάνουμε καὶ εἰς βάρος τοῦ συναδέλφου μας. "Ἡ κίττα καὶ ὁ ἔπαισός ἔχει ἀναστῆσι τὸν ἀνταγωνισμό. Κι' ἔτσι πλῆθεται νὰ πέφτῃ τὸ μεροκάματο σὲ 20 καὶ 15 δραχμῆς.

— Δὲν ὑπάρχει τρόπος νὰ διορθωθῇ ἡ κατάσταση ;

— Μόνον ἂν οργανωθοῦμε.

— Γιατί δὲν τὸ κάνετε ;

— Γιατί, ὅπως σᾶς εἶπα, εἶπε πολὺ δύσκολο. Δὲν ἔχουμε κιντῆρα στὴν τάπη γιὰ νὰ μὴ μὰς ἐνδιαφῆρι κι'

ἂν δὲν βροῦτε δουλειὰ γιὰ μερικὲς ἡμέρες. Καὶ ὅταν οργανωθοῦμε δὲν θὰ μπορῆ κανεῖς νὰ πιάσῃ δουλειὰ ἂν αὐτὸ δὲν ἐξυπηρετῇ τὰ συμφέροντα τῆς ἀργανώσεως. Καὶ ὁ κάθε ἕνας ποῦ τὸ σκέπτεται αὐτὸ καὶ ξέρεῖ καὶ τὴν κατάσταση του δὲν εἶπε πρὸθυμος νὰ μετόσχη μὰς ἀργανώσεως ;

— "Υπάρχει μεγάλη ἀνεργία ;

— Τρομακτικὴ. "Ἀπίστευτη.

— Καὶ ποῦ κοιμῆσαι ὅτι σφαιλιτῆς αὐτὸ ;

— Αὐτὸ δὲν τὸ ξέρω ἐγὼ. "Ἐκεῖ, ποῦ ποῦ γνωρίζω εἶπε πῶς κεντῆμα

κιντῆρι, κιντῆρι. "Ἐνας πρῶγῃ λογιστῆς ποῦ τότε πρῶγμα κανεῖ ἔπει τῆς γιὰ νὰ κατορθώσῃ νὰ βγάλῃ τὸ ψωμί του ποῦ εἶπε.

ΜΑΡΤΥΡΙΑ ΥΠΑΛΛΗΛΟΥ

— "Ἦρουν ὑπάλληλος στὴν ἑταιρεία σιδηροδρομῶν τῆς Θεσσαλονίκης. "Ἡ διαγωγή μου καὶ ἡ ἐργασία μου ἦτο παραδειγματικὴ. Ἐἶχα πάρει τὴν ἕξιον κατόπιν διαγωνισμοῦ καὶ ἐξασφαλίσει μισθὸ 2,500 δραχμῶν. Τὸν μισθὸν ὅμως αὐτὸν τὸν ἐπλήρωσα μὲ δικτὴ ἐργασία, γιατί ἡ διεύθυνσις ὅταν εἶδε πῶς εἶμαι πολὺ ἐργατικός, καὶ τεχρῶς σπῆ δουλειὰ μου, ἰδίως τὸν ἄλλον λογιστῆν καὶ ἔμμεσα μόνος, ἐγὼ νὰ διεκπεραιώσω ὅλην τὴν ἐργασία. "Ἀπὸ τὴν μεγάλην κόπωση καὶ τὴν κακίην διαίταν στὸ διαίτημα τῆς ὑπηρεσίας μου μὲ προσέβαλεν ἡ φυματίωσις.

Καὶ τότε τί νομῆσαι πῶς ποῦ συνέβη ; Μὲ ἰδίωξαν χωρὶς ἀποζημιώσεων. Ἐδύχως ἦρουν ἀπὸ θετικὸν μέρος καὶ ἀποσπῆθηκα ἐκεῖ. Μὲ τὴν φροντίδα τοῦ σπείου μου κατώρθωσα νὰ περαιοῦσω τὴν ἀδένεια καὶ γὰ γίρω κατέλληλος πρὸς ἐργασίαν. "Ἀπευθύνθηκα, τότε στὴν ἑταιρεία σιδηροδρομῶν μὲ τὴν παράκλησι νὰ μὲ προσλάβουν πάλιν ὡς λογιστῆν. Μοῦ τὸ ἡρηθήσαν. Τότε γνωρίζω ἀπὸ ἐδῶ κι' ἀπ' ἐκεῖ γιὰ νὰ ψυχοῦσῃ. Μὲ βρῶ ἄλλο θέσι εἶνε ἀδύνατον. Δὲν ὑπάρχει οὔτε μιὰ ἑταιρεία χωρὶς ὑπερπληθῆρα ὑπάλληλων. Καὶ δὲν εἶμαι ὁ μόνος.

"Υπάρχουν λεγόντες τοῦ λεγόμενου διασπομένου προλεταριάτου ποῦ τοὺς ἔχει ἐξαθλιώσι ἡ ἀνεργία.

"Ἐφυγε σέγοντας τὰ βήματα του. Τὸν εἶδα νὰ χάνεται στὴν κρημνὴν τοῦ ὄρου, ἐνῶ ἐναντιούμενον τὰ λόγια τοῦ κ. Βουρολόμου.

— Δὲν ὑπάρχει κοίσις. Δὲν ὑπάρχει ἀνεργία. "Ὅσοι φωνασκοῦν εἶνε δημαγωγοὶ καὶ δὲν χρεῖται νὰ διδοῦται πίστιν εἰς τοὺς λόγους του».

Τὰ γεγονότα ὅμως κ. Βουρολόμου σᾶς διαφενδοῦν οἰκτερός.

ΛΟΥΚΑΣ ΔΑΡΑΚΗΣ

2. Ειδυλλιακή φοίτηση - Οι πολύξερες και χαριτωμένες φοιτήτριες

ΕΜΠΡΟΣ

ΜΕΓΑΛΗ ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ ΕΘΝΙΚΗ ΕΦΗΜΕΡΙΣ

ΕΠΙΜΕΤΡΟ: ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ Π. ΓΙΑΝΝΑΡΟΣ

ΕΙΣ ΤΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΝ ΜΑΣ...

...ΜΕ ΤΙΣ ΠΟΛΥΞΕΡΕΣ ΚΑΙ ΧΑΡΙΤΩΜΕΝΕΣ ΦΟΙΤΗΤΡΙΕΣ

ΤΑ ΑΝΩΤΕΡΑ ΓΥΝΑΙΚΕΙΑ ΜΑΘΗΜΑΤΑ

Τέλος πάντων αυτές οι «εκ Πειραιώς πωλές φοιτήτριες», οι όποιες βιάσαν όλη τη φωτιά αυτής της ερευνής, δεν έννοσον να εμφανισθούν. Δέν φταίνε όμως αυτές. Φταίω εγώ και ζε ντοξέ σουίτε, είς μίαν άγωνν, μον επιστολήν, βπως θα έλεγε γνωστή άριστά του θλασρού Νηυσου του θεάτρον, ή όποία έννοσι να όμυή έλληνογαλλισί. Άλλά ως είναι. Άς μου γίνη μάθημα διά τό μέλλον. Λέγαμε λοιπόν χθές διά την φε...

δεραν και τρομεράν κατηγορίαν τών φοιτητριών της όδοντοιατρικής σχολής κατά την όποιαν ή φιλοσοφική Σχολή είναι εσωστό νυροπάζαρο». Η κατηγορία δέν είναι μικρά. Άλλά πώς να την έξακριώσω; κανείς; Πώς να πη σίς φαιτητριες της κατηγορουμένης Σχολής ένα τέτοιο πράγμα; Θάρρος, λιγίσι θάρρος. Μιά και δύο λοιπόν πάλι στο Πανεπιστήμιο.

Μόλις μπήνω μέσα με παραλαμν βάνει ό κοντοζόνθοος ξανθός φοιτητής, τόν όποϊόν είχα περιποιηθή την πρώτη ήμέρα.

— Μπορώ σας, κύριε. Πολύ όρε. Ξέρετε να γράφετε. — Εγγαστώ πολύ. — Μήν τό παίρνετε άστειό τό πράγμα. Δέν είναι πράγματα αυτά να με ξεδέτετε. — Είδατε πουθενά γραμμένο τό όνομά σας; — Όχι! — Άι, τότε πώς ξέρετε ότι γράφω για σας; Άπό διάδοχη; Άν είναι έτσι πώς πάσο, άφου άναγνωρίσετε στά γραφέντα τόν έαυτόν σας. Μήπως σκοπεύετε και σήμερα να μου χαλάσετε τη δουλειά; Άν ναί, πείτε μου να λάβω άνάλογο μέτρα.

— Όχι! Άλλά αυτά δέν είναι σωστά πράγματα. Σίς παρακαλώ να μην ασχοληθήτε άλλοτε με μένα.

Όμοιολογώ ότι ουδέμιαν διάθεσαν διά τίνα να ασχοληθώ πλέον μαζί του, έάν δέν μου έκανε λοιδότρον. Μ'άλο που μου ύπεσέξω, ότι δέν θα μου ξαναχαλάσει τη δουλειά, έπιασε τις φοιτήτριες και τις εψήφισες να μην παύν τα όνόματά τους. Τι του κάνεις τώρα; Τόν παραλαμβάνεις τώρα να τόν δόσης τροφήν εις τό βουλιμιούτν κοιτισμολιό του Πανεπιστημίου; Άλλά ως πάλι στην όργή! Κατά βάθος είναι ένα αγαθό παιδί, που δέν φταίει για ότι κάνει. Ός τόσο πλεονέξω ένα γουόν από τρεις τέσσαρες φοιτήτριες της φιλοσοφικής.

ΤΙ ΛΕΓΟΥΝ ΑΙ ΦΟΙΤΗΤΡΙΕΣ ΤΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗΣ

— Δεσποινίδες, καλή μέρα σας. Ξέρετε, αί συνάδελφοί σας, της όδοντοιατρικής, λέγουν για τη σχολή σας αυτό και αυτό!

— Τά μοιτρά τους! Λέγει μία κοντοίλη στρομπουλή, με προσώπια σαν πανσέληνο, με άδιάφορο και φασιστικό σούφρο. Η σχολή ή δική μας είναι πρότυπον ήθικης. Εμείς στη σχολή μας έχουμε συμφοιτητάς όλο και επαρχιώτας, που είναι αγαθά παιδιά.

— Όχι δά! Άυτοί οι επαρχιώτες, τά αγαθά παιδιά έχουν τό διάβολο μέσα τους. Οι Άθηναίοι και οι Πειραιώτες έχουν τό μάτι χορτάτο.

Η κοντοπάζουλη φοιτήτρια καθώς και οι δύο τρεις άλλες βάζουν τά γέλια, γιατί καταλάσαν που ντυπόσο ή περσιά.

Όπου εμφανίζεται και πάλιν τό προχθεσινό θέσασο, και μου χαλάει τη δουλειά.

— Ό κύριος είναι δημοσιογράφος, λέγει άπρόσλητος, και... προσέξτε!

Και ως τά άκρυγμια της λέξεως δημοσιογράφος, κατελήφθησαν από παντόν! Ίσως να κομω έτσι να ιδώ, τάν άπρόσλητόν ταραξίαν, έιχαγε στρίψει!

Φταίω εγώ τώρα Παπαδάκη να σε παραλάβω πάλι και να σε ταραξώ.

— Τό θέλει λένε καμιά δεκαριά άλλοι φοιτητά. Πάει φρι-φρι. Φοράει για θόρυβο περί τόν έαυτόν του.

— Τώρα Παπαδάκη, τρέξε να της σημμαξέψης, γιατί αλλοιότικα δέν άνακατείνουμε. Θα πάθης καζούρα, και σε προειδοποιώ να μην έχομε γρίνες.

Υπογράφουμε ένα πρόχειρο σήμαφρο φιλίας και ό Παπαδάκης έδραπολέται, να της μάξέψη. Άλλά δέν τό κατάφερε καλά. Κατ' ούδένα τρόπο θέλανε να δόν σόντε τό όνομά τους, και κυρίως κατ' ευθείαν συνέντευξιν. Είς έπίφρασιν όλων αυτών τών δυσκολιών, πίνει και ή βροχή. Τώρα; Κλάψε Μαρίες.

— Μωρέ Παπαδάκη είσαι ό κυρίως υπεύθυνος. Πήγαινε να τά καταφέρης.

Τέλος κατορθώνουμε να της ξανακαταλήσομε και να τούς ξεκολήσομε με δυσκολία και.

— Μά έτσι; Θα άρφήσετε λοιπόν, άνεπεράστο το σχολή σας, με την τρομερή αυτή κατηγορία; Δέν είναι μικρό πράγμα αυτό.

Η κοντοίλα στρογγυλοπόροσση, άποφασίζει τότε να άνοίξη τό στομάτιο της.

Η ΟΔΟΝΤΟΓΙΑΤΡΙΚΗ ΟΡΓΙΑΞΕΙ

Άυτά που λένε αυτές για μας, είναι άνυπόστατα. Εμείς δέν έπληρωμε έκδρομή στη Ραφίνα, ή όποία ήτανε σκάνδαλο!

— Έτσι αί;

— Ή είδους σκάνδαλο ήτανε αυτό.

— Δέν ξέρω! Όμως είναι γεγονός ότι οι δεσποινίδες αυτές πήγαινε έκει, ήπιανε μεθύσανε και χαλάσανε τόν κόσμο. Όλο τό Πανεπιστήμιο άνεστατόθη.

— Δι καλά. Δέν είναι σπουδαίο πράγμα. Πήγαινε τό κορίτσιο έκδρομη, μεταξού τους ήπιανε, ήπιανε διασεδάσανε.

— Δέν ήτανε μόνες τους. Είχανε μαζί και φοιτητές. Έδώ είναι τό σκάνδαλον! Και όταν μεθούν άρρενες και θήλειες, καταλαβαίνετε τί γίνεται.

Είς τό προαύλιον το ο Πανεπιστημίου

— Πώς δέν καταλαβαίνω. Μακάρι να ήμουν και εγώ μαζί! Ός τόσο όμως, την κατηγορίαν δέν την άποχούσατε. Άυτά που λέτε είναι άοριστίες!

— Τέλος πάντων αυτό είναι. Εμείς θεωρούμε τη Σχολή μας, και είναι, ως την κόλλυτέραν και ήθικωτέραν. Άν νομίζουν τό αντίθετο, κρηνον από τόν έαυτό τους.

Έδώ χρειάζονται παραπειστικές έρωτησεις, και της βάζω εις ένέργειαν.

— Μά δέν λένε για όλη τη Σχολή. Κάθε κανών έχει και τάς έξαιρέσεις του. Και σίς άσφαλώς είσθε έντός τών έξαιρέσεων, Άλλά για να τό λένε, κάτι θα γίνεται.

— Μπορεί. Όχι όμως ότι είναι και νυροπάζαρο. Στην Όδοντοιατρική έχουν γίνει ένα σωρό άρροθώρες και γάμοι.

— Νόμιμα πράγματα. Άυτό δέν είναι κατηγορία! Μήπως σίς, λόγω της σχολής σας δηλαδή, τά πέφτει αταρική. Μάς ένδιόφεροι τί είμαστε; φιλομεις. Και φράπ στρίβουν! Όρατάς να. Άς πούμε λοιπόν ότι τελειώνουμε με τήν Φιλοσοφική. Άλλά έχομε τώρα της άλλες σχολές, για της όποίας. Δέν θα προσπαθήσομε να γράψωμε ά...

ΜΗΤΣΟΣ ΔΕΙΛΙΝΟΣ

ΕΜΠΡΟΣ

ΜΕΓΑΛΗ ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ ΕΘΝΙΚΗ ΕΦΗΜΕΡΙΣ

ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ Τ. ΓΙΑΝΝΑΡΟΣ | ΤΗΛΕΦΩΝΟΝ: 144 | ΑΘΗΝΑΙ, ΚΥΡΙΑΚΗ 18 ΝΟΕΜΒΡΙΟΥ 1928

ΕΙΣ ΤΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΝ ΜΑΣ...

...ΜΕ ΤΙΣ ΠΟΛΥΞΕΡΕΣ ΚΑΙ ΧΑΡΙΤΩΜΕΝΕΣ ΦΟΙΤΗΤΡΙΕΣ

ΤΑ ΑΝΩΤΕΡΑ ΓΥΝΑΙΚΕΙΑ ΜΑΘΗΜΑΤΑ

Ἡ δὲς Ἑλένη Ροδάνη συνομιλεῖ μετὰ ἕνα συμφοιτητὴν τῆς ἐπειδὴ ἔχει λάβει στάσιον προσεχῆς.

Ἡ προχθεσινὴ νεροποντὴ δὲν ἐσταμάτησε μόνον τὴν τροχιδορομικὴν συγκοινωνίαν μας — ἢ ὅποια, ὡς ἠνωστόν, μόνον τὸν Ἰούλιον μεθεοικουοσιαν 38 ὑπέρο τὸ μηδὲν λειτουργεῖ καλῶς — ἀλλὰ καὶ τὴν συνέχισαν γιὰ τὴν ζωὴν τῶν φοιτητῶν. Τὸ Πανεπιστήμιον εἶχεν ἐρημωθῆ ἀπὸ τὴν θύλαϊαν νεολαίαν τὸν καὶ εἶχε ξαναγίνει Πανεπιστήμιον τοῦ 1908 τοῦλάχιστον. Οἱ χαριτωμέναι φοιτητρίαι μας δὲν διεκινδύνευσαν τὸ σκαρπανάκι τῶν καὶ τὴν μεταξωτὴν καλτοῦσαν τῶν γιὰ τὸ μάθημα. Ἐπροστίμησαν γὰ μείνον ἄντι τῶν. Ἔτσι ἐσταμάτησε καὶ ἡ συνέχισί μας, ἢ ὅποια ἐπαναλαμβάνεται σήμερον, διὰ γὰ μὴ ἐπανόληθη πλέον. Γιατί; Μὰ εἶναι μαστῆσιον! Αἱ δεσποινίδαι φοιτητῆραι μᾶς, ποῦ θέλουσι νὰ νομίζουσι ὅτι φερμνίζουσι καὶ ὅτι ἀπέκτησαν κίπτιαν ἐλευθερίαν καὶ κάποιαν ἀτορικότητα, εἶναι ἀπλοῦστατα καθυστερημένα πλάσματα, τὰ ὅποια ζοῦσι εἰς τὸ προεδόσιον τοῦ φερμνισμοῦ, μὲ ἀντελή ἐξέλιψιν ἐλευθερίας γνῶμης, ἀνερρωμασμένα καὶ κακοποιουμένην κορίτσιαι. — πλὴν ἐλαχίστων — ποῦ φοβοῦνται καὶ τὴν σκίαν τῶν ἀκόρη ὅταν πρόκειται νὰ μιλῶσι δημοσίαι.

ΤΟ ΜΕΡΥΡΥΝΗ - ΕΓΩ... ΟΙ ΚΑΛΨΑΙ!

Μόλις τὶς πλησιάζω καὶ τοὺς λέγω τὸν σκοπὸν τῆς ἐπισκέψεώς μου, μὲ κριτάζουσι ὑποπτα καὶ φοβισμένα σὺν γὰ ἡμιονα ὁ δοῦκονταί τοῦ παλαιωθῆσαν ἢ κανένα θυμὸν ποῦ θὰ τὶς φράξῃ! Δημοσιογραφία; Πῶ, πῶ, πῶ! Δὲν λέγω τίποτε. Ἄρ' πιανοῦ θὰ τὰ πῆς κορίτσι μου; Τοῦ πᾶντ Μανώλη ὅταν θὰ ἐξομολογηθῆς; Τοῦ δημοσιογράφου, βέβαια, ὁ ὅποιος, μέσα ἀπὸ τὸν εὐθιμὸν διάλογον θὰ βγάλῃ ἕνα ἀμπέροσμα κοινωνικὸ, ἀφῆλιμον καὶ γιὰ τὴν ἐπιστημονικὴν σου ζωὴν καὶ γιὰ τὴν ζωὴν σου γενικῶς, ὅσο καὶ ἂν φαίνεται ὅτι ἡ ἔξοινα αὐτὴ πῆρε τὸν τόνον τῆς εὐθυμίας. Μέσα σὲ δε-

κατέντε φοιτητῆραι, μὴλις μία θὰ σταθῆ νὰ πῆ δυὸ λόγια καὶ ἐκεῖνα θὰ τῆς τὰ τραβήξῃ κανεὶς μετὰ τὸ παγκέλι! Οἱ ἄλλαι δεκατέσσαραις κόβουσι ἀγρίως. Καὶ ὄχι μονάχα αὐτὸ, ἀλλὰ τρέχουσι καὶ θρίσουσι καὶ τὶς ἄλλαι καὶ τὶς εἰδοποιουσι περὶ τοῦ... ἐπιχειμένου κινδύνου! Αἱ, λοιπόν, ἔφρηναι εἶναι αὐτὴ ἡ μαρτύριον; Φοιτητῆραι εἶναι αὐτῆς, ἀφῆλιμα ἐπιστῆμοναι; δηλαδὴ ποῦ θὰ βροῦσι νὰ παλαίψουσι στήθος μετὰ στήθος πρὸς τοὺς ἀφῆλιμα συναδέλφους τῶν, γιὰ νὰ διεκδικήσουσι τὸ φρονιμὸν φῆξιλον πρὸς φῆξιλον, μετὰ τὴν γροθιά, ἢ ὑπερπύκτες ποῦ θὰ ἐκινῶσι καλλίτερα νὰ παλῶσι; μετὰ κολοπάναι σὲ σπῆτι τῶν καὶ τὰ μὴ βάζουσι στὰ ἔξοδα τῶν γονεῶν τῶν; Ἀσφαλῶς τὸ τελευταῖον — πλὴν ἐλαχίστων ἐξαιρέσεων νομίζω. Γιατί σου κατημένη δεσποινίς Σαυροπούλου ποῦ εἶχες τὸ θάρρος τῆς γνώμης σου ἀπὸ τὴν πρώτην στιγμῆν. Ἄς εἶναι. Κατορθῶναι τέλος καὶ πᾶναι τὸ κυβερνολόγι μετὰ, διὰ παραπειστικῶν ἐρωτήσεων.

— Ἄν ἔχουμε κανένα παρίπνον, καὶ λέγει τὸ ὑσημομοῦρικο κορίτσι, καλῶς φερνοῦμε καὶ μετὰ τοὺς συναδέλφους μας καὶ μετὰ τοὺς καθηγηταί μας. Τὸ μόνον ποῦ θὰ εἶχα νὰ πῶ εἶνε ὅτι ἡ Σχολὴ μας — ἀνήκει εἰς τὴν Φιλοσοφικὴν — εἶναι πάσα πολὺ στενόχωρη καὶ ὅταν μέλισται διδάσκονται παιδαγωγικῶς τὰ ὅποια παρακολυθῶν πολλοὶ φοιτηταί, στεκόμεθα εἰ περισσότεροι ὄρθοι καὶ ἄρθοι ποίρνομε τὰς σημειώσεις μας.

— Κατὰ τὰ ἄλλα;

— Τίποτε!

Τίποτε! Ὅχι! Ἄν εἶχε τίποτε νὰ πῆ ἢ αὐριανὴν ἐπιστήμιον. Οὔτε ἂν βλέπῃ δυσκολίας στὴν σταδιοδρομίαν τῆς, οὔτε ἂν τὰ ἔξοδα ποῦ κινεῖ καὶ οἱ κόποι θὰ ἔχουσι τὴν ἀπόδοσιν τῶν, οὔτε ἂν ἡ ζωὴ τῆς ὡς φοιτητῆραις ἤλλαξε, τίποτε! Καλῶς κοπέλαι, μὴν ἔρρωται.

— Τὸ ὄνομά σας δεσποινίς;
— Γὰ νὰ τὸ βλέπετε στὴν ἐφημερίδα;

— Ὅχι δά! Γὰ νὰ μποροῦ νὰ οἶσι μιλῶ. Ἄντι νὰ οἶσι λένω ἀπλῶς δεσποινίς, νὰ οἶσι λέγω δεσποινίς τῆδε.

— Ὅχι, δὲν οἶσι τὸ λέγω. Θὰ τὸ βλέπετε στὴν ἐφημερίδα.

— Μὰ καὶ ἂν τὸ ἔβαζαι εἶνε κακῶς; Ἐπειδὴ ἕνα ἤθελα τέτοιον πράγμα, ῥοτοῦσα μετὰ τὸν ἕνα ἀνιδέλωτό σου καὶ τὸ ἔβαζαι. Καὶ εἶσι θὰ κάμω.

— Θὰ τὸ βλέπετε; Καὶ ἐγὼ ὄρωσε τὰ μάτια τῆς σὺν νὰ ἔβλεπε φράντασμα. Ἄρα τὸ βλέπετε ἐγώ... θὰ κάμω!...

Μοῦθε νὰ τῆς πῶ γλάφει καὶ πᾶνταξ! Ἄν, βάζαμε τὸ ὄνομά τῆς στὴν κοσμικὴν κίνησιν κανεὶς γροθοδασκαλείον, ὅτι διεκρίθη ἀφῆλις ἢ δεσποινίς Στραβοπόδη διὰ τὴν χίριν τῆς καὶ τὴν κομψότητα τῆς τουαλέτας τῆς ἀπὸ ἔρασμα τσοβαλλὴν κινεμάτου γροθιατοῦ γροθοδότησας, ἢ δεσποινίς φοιτῆραι θὰ πετοῦσε ἀπὸ χαρῆ! Αἱ, λοιπόν, μὴν κλαῖς κοπέλαι μου καὶ γὰρ καὶ τὰ ὄρθοι σου μάτια. Δὲν βιάζομαι τὸ ὄνομά σου, διότι δὲν ἀξίζει τὸν κόπον!

ΔΙ' ἘΡΩΤΗΣΙΝ: Συνέχεια τῆς ἐπερώσεως.

ΕΜΠΡΟΣ

ΜΕΓΑΛΗ ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ ΕΘΝΙΚΗ ΕΦΗΜΕΡΙΣ

ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ Π. ΓΙΑΝΝΑΡΟΣ | ΤΗΛΕΦΩΝΟΝ: 146 | ΑΘΗΝΑΙ, ΔΕΥΤΕΡΑ 19 ΝΟΕΜΒΡΙΟΥ 1928

ΕΙΣ ΤΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΝ ΜΑΣ... ...ΜΕ ΤΙΣ ΠΟΛΥΞΕΡΕΣ ΚΑΙ ΧΑΡΙΤΩΜΕΝΕΣ ΦΟΙΤΗΤΡΙΕΣ

ΤΑ ΑΝΩΤΕΡΑ ΓΥΝΑΙΚΕΙΑ ΜΑΘΗΜΑΤΑ

Ἄφνω τὴν ἀπειλήσαν νὰ κλάψῃ, καὶ δισυθυνοῦμαι πρὸς δύο δεσποινίδας, αἱ ὁποῖαι συνακροῦν ἐμβριθῶς εἰς ἓνα πάγκο τῆς αὐλῆς τοῦ Πανεπιστημίου, ποῦ θὰ γορήσουν σήμερα! Ἐν τῷ μεταξὺ νέου εἰς τὸ φωτογράφο μας νὰ τοὺς πάρῃ στὰ πετακτὰ μίαν φωτογραφίαν. Πλησιάζω. Ἦ μία μὲ ἓνα καπέλο πανομοιότυπο ἐκείνων ποῦ φοροῦσαν ἐπὶ τὸν Ἰσπανόλιζο χορὸ τοὺς αἱ ἀδελφαὶ Καστεζίνη, ἔχει ἓνα ζευγάρι ὑπερκόσμητα καὶ ἐκφραστικώτατα μάτια, τριγωνικὰ ἢ ἰσπανοὶδικὰ δύο σιγῆς ἀπὸ δόντιον μαρογιατάρικα καὶ ἓνα καὶ δίαιμα πρὸς-σάβρι. Σπυλοσὺμπαθητικώτατο καὶ αὐγενέστατο. Αὐτῇ, σκέπτομαι, δὲν εἶνε ἀγριολάστιχο σὰν τὴν ἄλληλ. Κάτι θὰ πῇ.

—Δεσποινίς αὐτὸ καὶ αὐτό.
—Δὲν μποροῦ, κύριε, νὰ σὰς πῶ τίποτε. Κωλύομαι.

—Τόμπολα! Τὴν ἐνάναμε καὶ ἐδῶ. Εἰς ἀνέργειαν ἄλλα μέσα. Μὰ, ἐπιμένω, δὲν μπορεῖτε νὰ μὴν πῆτε τίποτε. Ἐδῶ ἡ ὑποτακτικὴ σχολὴ κατηγορεῖ τὴ δική σας ὅτι εἶνε... νυροπόζαρο. Ἔτσι θὰ τὸ ἀφήσετε τὸ πρῆγμα;

—Ἀς λένε ὅτι θέλουνα. Ἐπειτα ἐγὼ δὲν εἶμαι δικηγόρος τῆς σχολῆς μας. Κάθε μίαν μας ἔχει τὴν ἠθικὴν τῆς καὶ τὴν ἀντιληπὴν παρὶ τῆς ἠθικῆς χωριστά. Ἐπειτα... ἄς εἴμαστε καὶ νυροπόζαρο.

—Ὅστε ἐπιμένετε; Δὲν λέτε τίποτε; Ὅστε τὸ ὄνομά σας.

—Ὅχι!

Ἐννοια σου, λέω ἀπὸ μέσα μου, «Τίρι Κορσεζίνου», καὶ θὰ τὸ μάθο. Λοιπὸν τὸ ἔμαθα, καὶ λέγεται Θεοδοσία Βενέκου. Εἶνε χαριτωμένη κορίτσι, κόσμητο, ξέρετε νὰ ἀρνηθῇ, κυρίως νὰ μειδιάσῃ, ἀλλὰ δὲν ἔχει μέσα τῆς κυριακὴν ἰδιότητα γυναικὸς ποῦ θὰ βγῇ νὰ δουλέψῃ καὶ νὰ παλαίψῃ μὲ τὴ ζωῇ. Εἶνε ἓνα ὀρειοὶκό θῆλον τοῦ ὁποῖου ἡ καλύτερη καρδίερα θὰ εἶνε ὁ γάμος. Ἐν τῷ μεταξὺ μπαίνει στὴ συζήτησι ἡ ἄλλη. Μία κοντοῦλα, ξυνοθή, ἔξυπνῇ, πετροπέρατη μὲ μάτια ποῦ πατοῦν σπῆτες καὶ ἀραβωνιασμένη. Τὴν λεπτομέρεια αὐτῇ, τὴν ἀναφέρω, διότι μ' ἔλο ποῦ ἡ δεσποινὶς μέλλουσα ἰατρὸς, ἤνοιξε τὸ στοματάκι τῆς καὶ ἔλεσε τὴ γλώσσά τῃ ποῦ δουλεύει ἐν ροδάνι, ἤξισσε νὰ μὴ γραφῇ τὸ ὄνομά τῆς μὴ λέγους ὑψηλῆς σκοπιμότητος. Ἔβιασι τέλος πάντων ἀραβωνιασμένη καὶ αὐτὸ μπορεῖ νὰ γίνῃ ἀφρογῆ κυριῶν. Τῆς ἔδωσα λοιπὸν τὸν λόγον μου, ἐπὶ ἑπῶσιν κρατῶ κατὰ τὸ ἦμισυ. Θὰ πῶ μόνον τὸ μικρὸ τῆς ὀνομα. Τὴν λέ-

Εἰς τὸ προσέλιον τοῦ Πανεπιστημίου.

νε Ἰβλήνη. Ἰβλήνη Ροδάνη, ἂν θέλετε νὰ τῆς εἰσοῦμε ἓνα παρατσούκλι.

—Λοιπὸν;

—Ἀκούστε κύριε. Στὸ Πανεπιστήμιο φοιτοῦν γυναῖκες, γυναῖκες ποῦ σκοπεῖν νὰ πάρουν ἓνα χαρτί καὶ νὰ ζήσουν, καὶ θελοῦν. Ἦ γυναῖκες κυττάζον τὴ δουλειά τους, τὸ μάθημά τους

καὶ τὴν ὥρα νὰ πάρουν τὸ χαρτί τους νὰ ζήσουν. Τὰ θελοῦν καττάζον μὲ ποῦν θὰ φλερτάσουν, θὰ παίξουν, θὰ γλεντήσουν, καὶ θὰ τυλίξουν. Ἦ κατὰ-θεῖα εἶνε ὅτι οἱ τελευταῖες εἶνε αἱ περισσότερες, γ' αὐτὸ ἔχουμε γενικὰ οἱ φοιτήτριες τὸ ὄνομα ποῦ ἔχουμε.

—Φίνα! Τὸν ἀδελφοῦλα μου τὰ λές καλά. Νὰ πρὸς-σάβρι.

—Ἐδῶ ἔχει μαζουτῆ κάθε καρδιά, καρόδι. Ἦ κόρη τοῦ μαζουτῆ, τὸ μαζουτῆ, τοῦ ἄλλου καὶ τοῦ βῆτα ποῦ ἀισχροκροῖσσε ἦλε νὰ πάρῃ ἓνα διπλωμα, γὰρ νὰ τὸ βάλῃ στὰ σπῆτα τῆς ὅπως βάζει ἓνα ἐπιπλο ἢ ἓνα μπικρόν. Ὁ νεοπλουτισμὸς ἐδημιούργησε καὶ αὐτὴ τὴν ἀνάγκη. Τὴν ἀνάγκην ἐνὸς οἰουδῆποτε διπλωματος.

—Νὰ ἐπιμένῃ τὸ σόμα σου. Πέλατα.

—Καταλαβαίνετε λοιπὸν τί γίνεται. Τὰ κορίτσια ποῦ θέλουν νὰ ζήσουν, ὅσοι τὰ νυροπόζαρο κυττάζον, οὔτε τοὺς φοιτητῆς, οὔτε τοὺς χοροῦς

καὶ τίς ἐκδρομῆς, κυττάζον τὴ δουλειά τους. Ἐξώσω ἔμωσ ἀπὸ τίς φοιτήτριες, φταῖνε κατὰ μέγα μέρος καὶ οἱ φοιτητῆς, γὰρ τὸ ὄνομα ποῦ ἔχουμε. Ὅλοι νομίζουν πὺς εἶνε Δὲν Ζουαὶ καὶ ὅλοι νομίζουν, ἔταν μίαν φοιτήτρια γυρίση, ἔστω καὶ ἐπιπολαίως, νὰ καὶς κυττάζῃ, πὲς τὸν... ἀγάπησε!

—Ἔχει γούστο! Ἔτσιε τίρεα μὲ κυττάτε δέκα λεπτά, καὶ ἐγὼ ἄλλα τὰ σα. Θέλετε νὰ... ἀγαπηθῆκαμε;

—Ἐλάτε γιτὸ; λέγει ἡ δεσποινὶς καὶ σκῆσι στὰ γέλια. Καὶ ὅμως ἔτσι νομίζουν. Πανικὰ, καὶ ἐν συμπεράσματι, γυναικεία φοιτητικὴ ζωῇ, ὅπο τῆς καλῶς ἐννοουμένην ἐννοια, δὲν ὑπάρχει ἀκόμη. Αἱ περισσότεραι φοιτήτριαι δὲν ξέρουν γιὰτί ἦλθαν ἐδῶ.

Γιὰ σου κοπέλλα μου, σκέπτομαι αὐτὸ εἶνε! Γυναικεία φοιτητικὴ ζωῇ δὲν ὑπάρχει ἀκόμη, ὅστε γυναικεία φοιτητικὴ συνείδησις. Δὲν ξέρουν οἱ φοιτήτριες γιὰτί ἐνεγράφησαν στὸ Πανεπιστήμια. Καὶ ἐγὼ τῆς γράφω τὰς σε, μέρες... πολὺξεραι.

Ἐννοουμένη τὴν δεσποινίδα Ἐλένη Ροδάνη καὶ βάζω τελείων καὶ παύλας εἰς τὴν παρούσαν ἐρωσαν, ἡ ὁποῖα δὲν ἔβγαλε κανένα ἀποτέλεσμα, καὶ μόνον ποῦ μὲ ἐξέθῆσε. Καὶ εἰς ἐνδειξιν.

ΜΗΤΣΟΣ ΔΕΙΛΙΝΟΣ

3. Μία καινοτομική πρόταση: η πανεπιστημιακή "έδρα του έρωτος"

ΕΜΠΡΟΣ

ΜΕΓΑΛΗ ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ ΕΘΝΙΚΗ ΕΦΗΜΕΡΙΣ

ΕΔΡΑ

Ο κύριος με τὰ γκοίφα μαλλιά, τὰ γκοίφα μάτια καὶ τὸ γκοίφο παλτὸ ἔδειξε τὸ τελευταῖο ποτηράκι τοῦ οἴνου. ἔδειξε στὴν ἄκρη τοῦ μοντέρου μπάρ, ἄραψε ἓνα τσιγάροκι, ἔκλεισε λίγη τὰ μάτια γιὰ νὰ νοιώσῃ καλύτερα τὴν ἡδονὴ του, τ' ἄρσιξε καὶ ἐξακολούθησε :

— Ἔχω τὴν ἰδέα ὅτι τὰ Πανεπιστήμια δὲν εἶνε πλήρη. Δὲν πρόκειται γιὰ τὸ δικό μας. Πρόκειται γιὰ τὰ Πανεπιστήμια ὅλου τοῦ κόσμου. Μπορεῖ νὰ εἶνε τέλεια, ἀλλὰ δὲν εἶνε πλήρη. Τοὺς βλέπετε μιά ἔδρα ἢ ὅποια, μὰ τὴν ἀλήθεια, εἶνε ἡ σπουδαιότερη.

Ἐτίναξε τὴ στάχτη τοῦ τσιγάρου του, ἐμεϊδίασε στὴν παρέα του καὶ ἐξακολούθησε :

— Ἡ ἔδρα τοῦ ἔρωτος. Θὰ μοῦ εἰπῆτε πῶς δὲν χρειάζεται διδασκαλία ὁ ἔρωτας. Τὸν μαθαίνει κανεὶς μόνος του στὴ ζωὴ χωρὶς πολλὰ συζητήσιμα. Σάμψωνοι. Ἀλλὰ πόσο θὰ μᾶς ὠφελῶσε τὸ γεγονὸς ἵσταν ὑπερχεσυστηματικὴ διδασκαλία εἰς τὴν ὁποίαν θὰ τελειοποιεῖται κανεὶς γρήγορα. Σήμερα ξέρετε πότε ἐπέχεται ἡ τελειοποίησις. Ὄταν ἀποκτήσῃ κανεὶς γκοίφα μαλλιά, ὅταν γεράσῃ, ὅταν δὲν μπορεῖ νὰ ἐρωτευθῆ. Τότε τὸ ξέρει ὅλα ἄλλο—ἄλλοίμονο—δὲν μπορεῖ νὰ ἐπηρεάσῃ τὰς γνώσεις του. Ἄν ὑπῆρχεν ὅμως ἡ ἔδρα τοῦ ἔρωτος, ἂν ἐτελειοποιεῖτο σ' αὐτὴν, ἂν ἐμάθαινε ὅλα τὰ ἐρωτικὰ κόλπα κα' ἕλες τίς πονηρίες τῶν γυναικῶν, ἂν ἔπαιρνε κανεὶς τὸ ἐρωτικὸ του δίπλωμα εἰκοσι-εἴκοσι δύο ἐτῶν, τότε τὰ πράγματα θὰ ἦσαν ἄλλοιῶτα. Τὰ γκοίφα μαλλιά δὲν θὰ ἐφθάναν νωρίς. Θὰ ἦρχαντο στὴν ὥρα τους, ὅταν καὶ τὰ ἀσθένια εἶνε γκοίφα καὶ γερασμένα...
... Ἄς τίναξε πάλι τὴ στάχτη τοῦ τσιγάρου—γκοίφα κα' αὐτή.

4. Η Ιωάννα Τσάτσου φοιτήτρια Νομικής: "Θυμάμαι όλο αγόρια γύρω μου"

Τσάτσου, Ιωάννα (1909-2000),
Ε.Λ.Ι.Α.:1Ε16.009

«1924-25-26-27, νομικά λοιπόν, για τον Άγγελο και για μένα. Το οικογενειακό κλίμα, η πατρική βούληση. Πέρασα κι εγώ με επιτυχία τις εξετάσεις μου του πρώτου χρόνου. Αυτό ευχαρίστησε τον πατέρα. Άρχισε να με σέβεται. Με άφηνε πιο ελεύθερη, χωρίς μικροανακρίσεις. Ποτέ μου δεν έλειπα πολύ από το σπίτι. Είχα πάντα μπροστά μου την εικόνα της μάνας. Όμως φιλοδοξούσα να εκτελώ όλες μου τις φοιτητικές υποχρεώσεις. Έτσι, με μεγάλη ικανοποίηση πραγματοποίησα την πρώτη μου ανταρσία. Ο Πάγκαλος, τότε δικτάτορας, είχε επιβάλει σε δύο κλέφτες αναδρομικά την ποινή του θανάτου. Εμείς οι νεοφώτιστοι του δικαίου, μόλις είχαμε διδαχτεί «Nulla poena sine lege», θεωρήσαμε πρώτο καθήκον μας να διαμαρτυρηθούμε. Βγήκαμε στους δρόμους διαδηλωτές, ζητώντας την εφαρμογή του νόμου. Εκείνη την εποχή είμαστε ελάχιστες φοιτήτριες. Θυμάμαι όλο αγόρια γύρω μου. Αφού εκτελέσαμε το πολιτικό μας καθήκον, πήραμε πειναλέοι από ένα κουλούρι και καθίσαμε στο πεζούλι περιμένοντας το επόμενο μάθημα. Είπα στον πλαϊνό μου απογοητευμένη:

- Η εξουσία μας περιφρονεί, ούτε δοκίμασε να μας διαλύσει. Κι εκείνος αισιόδοξος;
- Η φωνή μας θα εισακουστεί.

Μάταιη ελπίδα. Οι καταδικασμένοι κρεμάστηκαν.

Η συμμετοχή μου στη διαδήλωση μ' έφερε πολύ κοντά στα παιδιά. Η τρομερή ιδιότητά μου, «κόρη καθηγητού» καταργήθηκε. Απόκτησα πολλούς φίλους αγόρια, και ελάχιστες κοπέλες. Μου πήγαινε το αντρίκιο μυαλό. Δε χάνονταν σε μικροθέματα. Η ζήλεια, η δολιότητα του θηλυκού με ξάφνιαζε, με εξευτέλιζε. Όμως σε κανένα, ούτε συμφοιτητή, ούτε φίλο, μπορούσα να μιλήσω μπροστά στον πατέρα στον ενικό αριθμό. Το θεωρούσε ένδειξη απαράδεκτης οικειότητας.

- Μα, μπαμπά μου, είσαι επηρεασμένος από τη γαλλική ζωή. Στα ελληνικά ο ενικός είναι πιο φυσικός. Θυμήσου τους διαλόγους του Πλάτωνα.

Εκείνος ήταν αμετάπειστος».

Ιωάννα Τσάτσου, *Ο αδερφός μου Γιώργος Σεφέρης*, Βιβλιοπωλείον της Εστίας Ι.Δ. Κολλάρου & Σίας Α.Ε., Αθήνα (52000), σ. 239-240.

**5. Η Μαρία Πολυδούρη φοιτήτρια Νομικής:
"Την υποδοχή που μου έκαναν οι συμφοιτηταί μου θα την θυμούμαι πάντα".**

Πολυδούρη, Μαρία, carte postale.
E.A.I.A.: 1E15.064

20 Φεβρουαρίου 1921

«Να' μαι και στο Πανεπιστήμιο στην αίθουσα της Νομικής. Με μια ζωηρή συγκίνηση ανέβαινα ένα ένα τα ιερά σαλιά του. Δεν είχα πλέον την καταραμένη δειλία, μια υπερηφάνεια όγκωνε την ψυχή μου και ανύψωνε το πνεύμα μου. Την υποδοχή που μου έκαναν οι συμφοιτηταί μου θα την θυμούμαι πάντα. Χειροκροτήματα συνεχή (είναι η συνήθειά των στην κάθε καινούρια εμφάνιση). Κάποιος με ρώτησε κρυφά αν είμαι χήρα σαν φορούσα μαύρα βαριά. Εγέλασα. Αλήθεια ήταν! Αν μάντεψε την ψυχή μου, καλά την ονόμασε χήρα ...»

[...]

5 Μαΐου 1921

«Απηλλάγην και από τις εξετάσεις· ένα φορτίο ολόκληρο νομίζω ότι εσηκώθη από το σώμα μου. Μία ανακούφισις, μια ειλικρινής ευχαρίστησις βασιλεύει μέσα μου μολονότι επέτυχα παρὰ κοινά στις εξετάσεις αυτές. Ένα "αρκετά καλά παιδί μου" του Καθηγητού του Συνταγματικού βουίζει στα αυτιά μου»

[...].

2 Αυγούστου 1921

«Πρόκειται να πάρω πάλι άδεια για να μελετήσω. Αρχίζει πάλι η μέριμνα των εξετάσεων! Και κάνει μία ζέστη!».

Μαρία Πολυδούρη, «Ζωή με παραφορά...». *Αθηναϊκό ημερολόγιο 1921-1922, 1925*, Εκδόσεις Γαβριηλίδης, Αθήνα 2005, σ. 18, 28-29, 46.

6. Για τις μεταπτυχιακές σπουδές στο εξωτερικό έχει πυκνές αναφορές και σχόλια στο βιβλίο του ο Γιάννης Κιουρτσάκης. Εδώ, ορισμένες ενδεικτικές.

«Γρήγορα μαθαίνει ότι ένα δυό μήνες μετά την έναρξη των μαθημάτων οι «παλιοί» υποβάλλουν τους «καινούργιους» σ' ένα σωρό ταπεινωτικές δοκιμασίες – «τους αναγκάζουν να πίνουν στις ταβέρνες, δεν τους αφήνουν να πάνε σπίτι τους, τους παρασέρνουν να κάνουν άσχημα πράγματα, τους κόβουν τα μαλλιά και πολλές άλλες φάρσες τους κάνουν». [...] Μάταια η κυρία Cartens του εξηγεί πως αυτό είναι το έθιμο – «το βάπτισμα των κουνελιών» που ξεκινάει από τον Μεσαίωνα - , μάταια η μητέρα του τον συμβουλεύει ν' αφήσει την μπόρα να περάσει· εκείνος δεν λέει να ηρεμήσει. [...]

Και ήρθε η μέρα του «βαπτίσματος», που στοίχισε ακριβά στον Χάρη: τον έβαλαν μαζί με άλλους να σύρει ένα μεγάλο κάρο όπου είχαν καθίσει οι «παλιοί»· τον εξανάγκασαν ν' ανέβει έρποντας κάτω από το χιονόνερο τη σκάλα του δημαρχείου, ενώ οι τύραννοί του τον εμπόδιζαν να προχωρήσει σφιγγοντας το κορμί του μες στις γάμπες τους· τον έχωσαν σε μια ταβέρνα όπου τον έκαναν να πει με το στανιό δώδεκα μύρρες· τέλος, τον κούρεψαν γουλί, τον γύμνωσαν και τον βούτηξαν στη μελάσσα – κάτω από τα ακατάσχετα γέλια και τις επιδοκιμαστικές κραυγές των κατοίκων του Gembloux! [...]

«Ήταν τα «κάματα της νεότητας» που τ' άκουγε και μέσα του και τον έκαναν να νιώθει πια κι αυτός ένας «Ευρωπαίος φοιτητής» διψασμένος να γευθεί, μαζί με τους καρπούς της μάθησης, και την ελευθερία της τωρινής ζωής του, έτοιμος να χαρεί τη νιότη που, το 'ξερε, δεν θα κρατούσε: «Ειλικρινά, εγώ θα ήθελα να ήμουν πάντα φοιτητής. Τι κρίμα να μην έχω μίαν υποτροφία και μεγαλύτερη αναβολή για τον στρατό! Τι ζωή! Και πόσο ωραία και ενδιαφέροντα πράγματα μαθαίνει κάποιος! Φοιτητική ζωή όμορφη, μόνο έξω από την Ελλάδα νοείται. Γιατί ο φοιτητής έχει απόλυτη ελευθερία να βγει στους δρόμους, να φωνάζει, να μεθύσει. Μπορεί ευκολότατα για ψύλλου πήδημα ν' αφήσει για πέντε ή δεκαπέντε μέρες τη χώρα όπου φοιτά, για να πάει σε άλλες χώρες. Και βρίσκεται στο Πανεπιστήμιό του, μέσα σ' ένα περιβάλλον απλών και σοφών ανθρώπων που του φέρονται μαζί σαν δάσκαλοι και σαν φίλοι. Εγώ, σας βεβαιώ, όταν πηγαίνω στο εργαστήριο της χημείας, νιώθω σαν να πηγαίνω σε διασκέδαση. Δουλεύω εκεί με άλλους πέντε φίλους μου, τους βοηθώ, με βοηθούν. Κι όταν δεν καταλαβαίνουμε κάτι; Μα δεν έχουμε παρά να πεταχτούμε δίπλα, στο γραφείο του καθηγητού, και να τον ρωτήσουμε! Και σκέπτομαι με θλίψη την απόσταση που οι καθηγηταί κρατούν από τους φοιτητάς στα δικιά μας Πανεπιστήμια. Τι κρίμα, λέω μέσα μου, να υπάρχει ένα τέτοιο σαπισμένο πνεύμα στην Ελλάδα που δεν μας αφήνει να δούμε καλό!».

«Αλήθεια, τι επάγγελμα έπρεπε να διαλέξω για να βρω μια θέση στη ζωή και να πραγματοποιήσω τα λογοτεχνικά μου όνειρα; Του διπλωμάτη ή του δικηγόρου; Μήπως του δημοσιογράφου; Και ήταν άραγε υποχρεωτικό να σπουδάσω νομικά που, καθώς άκουγα, θα μου πρόσφεραν «ευρύτερους ορίζοντες» και «αξιοπρεπέστερη σταδιοδρομία»; Η μήπως φιλολογία, που με τραβούσε πολύ περισσότερο; Δεν ήξερα· ήξερα μόνο πως ήθελα με όλη την ψυχή μου να φύγω· να φύγω από την Ελλάδα και να πάω στο Παρίσι (κι ας γνώριζα ακόμα λιγότερο όσα συνέβαιναν εκεί). Και οι θεοί μου προσπαθούσαν να με μεταπέισουν· και ο Γεώργιος Μαριδάκης, ο παλαιάμαχος καθηγητής της Νομικής και παλιός μας γείτονας, είχε μαλώσει τη μητέρα μου όταν εκείνη είχε ζητήσει τη γνώμη του: μα τι στο καλό παθαίναμε και στέλναμε τα παιδιά στην Εσπερία και μάλιστα – άκουσον, άκουσον – για να κάνουν νομικά! Όμως εγώ επέμενα, και η μητέρα – που είχε κι εκείνη τα μάτια στραμμένα στα Παρίσια – δεν επρόκειτο να μ' εμποδίσει».

«Τα μαθήματά μου αρχίζουν στο μεγάλο αμφιθέατρο της παλιάς Ιατρικής Σχολής, που είναι γεμάτο ίσαμε πάνω από εκατοντάδες αγόρια και κορίτσια· εγώ πιάνω θέση μπροστά, στη δεύτερη σειρά, μαζί μ' ένα νεαρό Λιβανέζο με τον οποίο αντάλλαξα μπαίνοντας δυο κουβέντες. Από τη μικρή πόρτα, πλάι στην έδρα, βγαίνει ο κλητήρας με το φράκιο και τη χρυσή καδένα· ακολουθεί ο καθηγητής με την τήβεννο και την ερμίνα – αυτό το τελετουργικό άλλων καιρών με κάνει να

σκέφτομαι πιο έντονα πως έχω πέσει ουρανοκατέβητα σε άλλον πλανήτη. Η βαβούρα καταλαγιάζει, ο καθηγητής μας καλοσωρίζει ... Μια ώρα αργότερα, το τελετουργικό επαναλαμβάνεται: μετά τον κύριο Vedel, τον συνταγματολόγο, ο κύριος Marchal, ο καθηγητής της Πολιτικής Οικονομίας. Όπως όλοι, προσπαθώ να κρατήσω σημειώσεις `μα ο ρυθμός των παραδόσεων παραείναι γρήγορος για μένα – φοβάμαι πως δεν θα τα βγάλω πέρα με τούτες τις σπουδές».

«Μου γράφει για να με εμψυχώσει, για να με συμβουλέψει: μου συνιστά να μη σκοτώνομαι στο διάβασμα, να κάνω παρέα με αγόρια και κορίτσια της Σχολής μας, να πηγαίνω στο θέατρο και στον κινηματογράφο, να συχνάζω ως ελεύθερος ακροατής στη Σορβόνη· με βεβαιώνει ότι δεν πρέπει να πτοούμαι από τη μεγαλύτερη κατάρτιση των Γάλλων και ότι σύντομα θα τους φθάσω. Συγχρόνως με προτρέπει να καταπολεμήσω τα «αδύνατα σημεία» μου – «που είναι», γράφει, «και τα δικά μου: την αφηρημάδα (πες την ονειροπόληση, αν θέλεις), τη βραδύτητα, την ντροπαλοσύνη». Με πιέζει να πάρω τον λόγο στα σεμινάρια του Πανεπιστημίου – «τώρα», μου λέει, «είναι η ώρα (και είναι ήδη λίγο αργά) να μάθεις να μιλάς δημόσια, πράγμα απαραίτητο για να ανέβεις στη ζωή, όποια δουλειά κι αν κάνεις». Μου επαναλαμβάνει άλλη μια φορά πόσο πολύ μοιάζουμε στο βάθος εμείς οι δύο και πόσο θέλει να με βοηθήσει. Δείχνει για μένα τόση στοργή – μου γράφει ακόμα και να τρώω στο δωμάτιό μου «φρούτα και ψωμοτύρι» για να συμπληρώνω τη φτωχή διατροφή των πανεπιστημιακών εστιατορίων ...».

«Εδώ και λίγες μέρες σαν να στρώνω στο Παρίσι. Διαπιστώνω πως δεν τα καταφέρνω και τόσο άσχημα στο Πανεπιστήμιο – και τούτο με καθησυχάζει. Ξαναθυμάμαι ότι εδώ δεν έχω έρθει απλώς για να σπουδάσω νομικά, αλλά «για να δοθώ στον κόσμο και να μου δοθεί ο κόσμος»· ξαναθυμάμαι την «αποστολή μου: να ωριμάσω μες στη μοναξιά και να εκφραστώ».

Γιάννης Κιουρτσάκης, *Σαν μυθιστόρημα. Το ίδιο και το άλλο*, Κέδρος, Αθήνα 1996 [4^η], 1995 [1^η], σ. 201-207, 286, 467-468, 506, 515, 516.

Βιβλιογραφία

- Αγγέλου, Άλκης. 1986. «Κάποιες προτάσεις για να ξαναδιαβάσουμε τον Ροΐδη» σ. κζ'- ρλη', εισαγωγή στο *Εμμανουήλ Ροΐδης. Σκαλαθύραμα*. Αθήνα, Ερμής.
- Άγρας, Τέλλος. 1937. «Για τα εκατό χρόνια του Πανεπιστημίου Αθηνών». *Νέα Εστία* 263:1848-1850.
- Αθανασοπούλου, Αφροδίτη. 2004. «Ιστορία και Λογοτεχνία στο σχολείο. Μια διεπιστημονική πρόταση διδασκαλίας για την κριτική αγωγή των μαθητών στον σύγχρονο πολιτισμό» σ.σ. 101-131 στο *Η διαθεματικότητα στο σύγχρονο σχολείο και η διδασκαλία της Ιστορίας με τη χρήση πηγών - Πρακτικά Επιστημονικού Σεμιναρίου*, επιστημονική επιμέλεια Κώστας Αγγελάκος και Γιώργος Κόκκινος. Αθήνα, Μεταίχμιο.
- Ανδρεάδης, Ανδρέας Μ. 1911. «Βιογραφικόν σημείωμα» σ. ε'-ξη', στον Α' τόμο του *Εμμανουήλ Ροΐδης/ Έργα*. Αθήνα, Φέξης.
- Αρχείο Δημητρίου Παππούλια – Ιστορικό Αρχείο Πανεπιστημίου Αθηνών.
- Δημαράς, Κ. Θ. 1979. «Από την σάτιρα στην ευθυμογραφία», σ. 305-325 στο: *Σάτιρα και πολιτική στη Νεώτερη Ελλάδα. Από τον Σολωμό ως τον Σεφέρη*. Αθήνα, Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας-Σχολή Μωραΐτη.
- Bourdieu, Pierre. 2007. *Σχεδιάγραμμα για μια αυτοανάλυση*. μτφρ. Έφη Γιαννοπούλου. Αθήνα, Πατάκης.
- Γαζή, Έφη. 2010. «Αφηγηματικότητα, Κειμενικότητα και Ιστοριογραφία» σ. 273-296, στο *Χώρες της Θεωρίας. Ιστορία και Γεωγραφία των Κριτικών Αφηγημάτων*, επιμέλεια Απόστολος Λαμπρόπουλος και Αντώνης Μπαλασόπουλος. Αθήνα, Μεταίχμιο.
- Γεωργαντά, Αθηνά. 1993. *Εμμανουήλ Ροΐδης, η πορεία προς την "Πάπισσα Ιωάννα" (1860-1865)*. Αθήνα, Ιστός.
- Γεωργιάδης, Απόστολος Σ. επιμ. 2010. *Έλληνες Αστυκολόγοι του 20^{ου} αιώνα*. Αθήνα, Αντ. Ν. Σάκκουλας.
- Γιατρομανωλάκης, Γιώργης. 1993. *Ανωφελές Διήγημα*. Αθήνα, Κέδρος.
- Deeds Ermarth, Elizabeth. 2007. "The Closed Space of Choice. A Manifesto on the Future of History" p. 50-66 in *Manifestos for History*, eds. Keith Jenkins, Sue Morgan and Alun Munslow. London and New York, Routledge.
- Δερτιλής, Γιώργος. 1988. «Η ιστοριογραφία του νεότερου ελληνισμού σήμερα», *Σύγχρονα Θέματα* 35-36-37: 84-93.
- Δερτιλής, Γιώργος. 1998. *Ειρωνεία και σάτιρα. Δύο δοκίμια και επτά δείγματα*. Αθήνα, Καστανιώτης.
- Δερτιλής, Γιώργος. 1999. *Παιδεία και Ιστορία*. Αθήνα, Καστανιώτης.
- Δημαράς, Κ. Θ. 1979. «Από την σάτιρα στην ευθυμογραφία» σ. 305-325, στο *Σάτιρα και πολιτική στη Νεώτερη Ελλάδα. Από τον Σολωμό ως τον Σεφέρη*. Αθήνα, Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας-Σχολή Μωραΐτη.

- Eagleton, Terry. ⁸1996. *Εισαγωγή στη θεωρία της Λογοτεχνίας*. εισαγωγή – θεώρηση μετάφρασης Δημήτρης Τζιόβας, μτφρ. Μιχάλης Μαυρωνάς. Αθήνα, Οδυσσέας.
- Ζιώγου-Καραστεργίου, Σιδηρούλα. 1988. *Γυναίκες και Ανώτατη Εκπαίδευση στην Ελλάδα. Οι πρώτες φοιτήτριες στο Πανεπιστήμιο Αθηνών, 1890-1920*. Θεσσαλονίκη.
- Ζιώγου-Καραστεργίου, Σιδηρούλα. 2007. «Η Γυναικεία Εκπαίδευση στο Πλαίσιο των Μεταρρυθμίσεων του Ελευθερίου Βενιζέλου» σ.303-326, στο *Η Εκπαιδευτική Πολιτική στα χρόνια του Ελευθερίου Βενιζέλου. Πρακτικά Συνεδρίου. Αθήνα, 22-24 Ιανουαρίου 2004*. Αθήνα, Ελληνικά Γράμματα & Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών και Μελετών «Ελευθέριος Βενιζέλος».
- Hobsbawm, Eric. 1998. *Για την ιστορία*. μτφρ. Παρασκευάς Ματάλας. Αθήνα, Θεμέλιο.
- Θεοτοκάς, Γιώργος. 1936 [1998 - 15^η έκδοση]. *Αργώ*, Αθήνα, Εστία.
- Jankelevitch, Vladimir. 1997. *Η ειρωνεία*. μτφρ. Μιχάλης Καραχάλιος. Αθήνα, Πλέθρον.
- Καραγάτση, Μαρίνα. 2008. *Το ευχαριστημένο ή Οι δικοί μου άνθρωποι*. Αθήνα, Άγρα.
- Κιμουρτζής, Π. Γ. 2008. «Το έργο του στο Πανεπιστήμιο Αθηνών» σ. 61-93 στο *Ανδρέας Μ. Ανδρεάδης. Ο πατριάρχης των δημοσίων οικονομικών*. Αθήνα, Μεταμεσονύκτιες Εκδόσεις.
- Κιουρτσάκης, Γιάννης. 1995. *Σαν μυθιστόρημα. Το ίδιο και το άλλο*. Αθήνα, Κέδρος.
- Κόκκινος, Γιώργος. 1998. *Από την Ιστορία στις ιστορίες. Προσεγγίσεις στην ιστορία της ιστοριογραφίας, την επιστημολογία και τη διδακτική της ιστορίας*. Αθήνα, Ελληνικά Γράμματα.
- Κούντερα, Μίλαν. 2010. *Συνάντηση*, μτφρ. Γιάννης Η. Χάρης. Αθήνα, Εστία.
- Κυπριανός, Παντελής. 2004. *Συγκριτική Ιστορία της Ελληνικής Εκπαίδευσης*. Αθήνα, Βιβλιόραμα.
- Κυπριανός, Παντελής. 2008. «Γνώση, κοινωνική διάκριση, επαγγελματική διασφάλιση: οι Έλληνες φοιτητές του εξωτερικού (1837-2004)». Πάτρα, 4^ο Διεθνές Συνέδριο Ιστορίας της Εκπαίδευσης.
- Κίριανος, Ρ. 2007. “La Formation des Élités Grecques dans les Universités Occidentales”. *Histoire de l'Éducation*, 2007: 1-28.
- Κύρτσης, Αλέξανδρος-Ανδρέας. 1996. *Κοινωνιολογική σκέψη και εκσυγχρονιστικές ιδεολογίες στον ελληνικό μεσοπόλεμο*. Αθήνα, Νήσος.
- Κωνσταντίνος Δ. Τριανταφυλλόπουλος. *Διοικητής της Εθνικής Τράπεζας της Ελλάδος (16 Νοεμβρίου 1944 – 20 Ιανουαρίου 1945)*. 1999. Αθήνα, Ιστορικό Αρχείο Εθνικής Τράπεζας.
- Λεύκωμα Αναμνηστικών επί τη πεντηκονταετηρίδι του Γυμνασίου Αρρένων Βόλου, 1884-1934*. 1935. Εν Βόλω, . Τύποις Κ.Π. Παρασκευοπούλου.
- Λιάκος, Αντώνης. 2007. *Πώς το παρελθόν γίνεται ιστορία*. Αθήνα, Πόλις.
- Λιάπης, Δ. Χ. επιμ. 2010. *Γεώργιος Α. Μπαλής. Πρωτεργάτης και ψυχή του Αστικού Κώδικα*, Αθήνα – Κομοτηνή, Αντ. Ν. Σάκκουλας.
- Μελισσηνός, Κωνσταντίνος. 1932. *Κωνσταντίνου Μελισσηνού, Τακτικού Καθηγητού της Παθολογικής Ανατομικής. Έκθεσις των επί της Πρωτανείας αυτού κατά το Πανεπιστημιακόν έτος 1930-1931 πεπραγμένων, αναγνωσθείσα εν τη αιθούση των τελετών του Πανεπιστημίου τη 30 Νοεμβρίου 1931*, Αθήνα.

- Μιχαήλ Λιβαδάς. *Λόγοι ρηθέντες εις μνημόσυνον αυτού εν τη αιθούση των τελετών του Πανεπιστημίου τη 28^η Φεβρουαρίου 1932 υπό του Κοσμήτορος της Θεολογικής Σχολής κ. Νικολάου Λούβαρι και του Καθηγητού της Νομικής κ. Δημητρίου Παππούλια*. 1933. Αθήνα, Εθνικόν και Καποδιστριακόν Πανεπιστήμιον Αθηνών.
- Muecke, D. C. 1974. *Ειρωνεία*. μτφρ. Κώστας Πύρζας. Αθήνα, Ερμής.
- Painter, George D. 1990. *Marcel Proust. Μία βιογραφία*. μτφρ. Τερέζα και Νάση Βεκιαρέλλη. Αθήνα, Χατζηνικολής.
- Παππούλιας, Δημήτριος. 1927. “Η αναδιοργάνωσις της Νομικής Σχολής”. Εφ. *Ἔθνος* (αφ. 4881, 18 Νοεμβρίου 1927).
- Παράσχος, Κλέων. 1942 (τ.1), 1950 (τ.2). *Εμμανουήλ Ροΐδης. Η ζωή, το έργο, η εποχή του*, Αθήνα.
- Πιτσιώρης, Γεώργιος. 1990. «Τα 100/χρονα του Γυμνασίου Βόλου (Αναμνήσεις-Σκέψεις)» στο *Λεύκωμα Αναμνηστικόν επί τη πεντηκονταετηρίδι του Γυμνασίου Αρρένων Βόλου, 1884-1934 – Συμπλήρωμα της δεύτερης έκδοσης, Β' έκδοση - 1^ο Λυκείου Βόλου, Θεσσαλονίκη*.
- Πολυδούρη, Μαρία. 2005. «Ζωή με παραφορά...». *Αθηναϊκό ημερολόγιο 1921-1922, 1925*. Αθήνα, Γαβριηλίδης.
- Salmon, Christian. 2008. *Storytelling, η μηχανή που κατασκευάζει ιστορίες και χειραγωγεί τα πνεύματα*. επιμ. Σουλβί Ρηγοπούλου, μτφρ. Γιάννης Καυκιάς. Αθήνα, Πολύτροπον.
- Shelston, Alan. 1982. *Βιογραφία*, Αθήνα, Ερμής.
- Sinner, Anita. 2006. “Sewing Seams of Stories: Becoming a teacher during the First World War”. *History of Education - Journal of the History of Education Society* 35: 369-404.
- Southgate, Beverley. 2009. *History meets Fiction*. United Kingdom, Pearson Education Limited – Longman.
- Σταμέλος, Γιώργος. 1994. «Η Ελλάδα ως χώρα αποστολής φοιτητών στα πανεπιστήμια της Γαλλίας 1975-90». *Σύγχρονα Θέματα* 50-51.
- Σταυρίδη-Πατρικίου, Ρένα. 2008. *Οι φόβοι ενός αιώνα*. Αθήνα, Μεταίχμιο.
- Τσάτσου, Ιωάννα. ⁵2000. *Ο αδερφός μου Γιώργος Σεφέρης*. Αθήνα, Βιβλιοπωλείον της Εστίας Ι.Δ. Κολλάρου & Σίας Α.Ε.
- Τσούκας, Π. Κ. επιμ. 2008. *Κωνσταντίνος Δ. Τριανταφυλλόπουλος. Ο ανακαινιστής της σύγχρονης ελληνικής νομικής επιστήμης*. Αθήνα – Κομοτηνή, Αντ. Ν. Σάκκουλας.
- Φραγκουδάκη, Άννα. 1994. «Δομικοί και Λειτουργικοί Μετασχηματισμοί στα Πανεπιστημιακά Προγράμματα Σπουδών Μ.Ε.». *Σύγχρονα Θέματα* 50-51: 147-148.
- Ψιάρης, Ιωάννης. 1990. «Παιδαγωγικά μελέται – Μερικά οδηγία διά τους γονείς των μαθητών» στο *Λεύκωμα Αναμνηστικόν επί τη πεντηκονταετηρίδι του Γυμνασίου Αρρένων Βόλου, 1884-1934 – Συμπλήρωμα της δεύτερης έκδοσης, Β' έκδοση - 1^ο Λυκείου Βόλου, Θεσσαλονίκη*.
- White, Hayden. 2007. “Afterword. Manifesto Time” p. 220-231, in *Manifestos for History*, eds. Keith Jenkins, Sue Morgan and Alun Munslow. London and New York, Routledge.

Γιάννης Τσαρούχης
Νέος που διαβάζει το Ελληνικό Μέλλον, 1936.
Νερομπογιά σε χαρτί, 28 X 13,3 εκ. – Ιδιωτική Συλλογή

Δημοσιεύεται στον Κατάλογο της αναδρομικής έκθεσης του Γιάννη Τσαρούχη (Μουσείο Μπενάκη, 18 Δεκεμβρίου 2009 – 14 Μαρτίου 2010): *Γιάννης Τσαρούχης 1910-1989*, Μουσείο Μπενάκη, Αθήνα 2009, σ. 108.